DE PACIFICATIE.

DOOR

JHR. MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

AMSTERDAM J. A. WORMSER

1889.

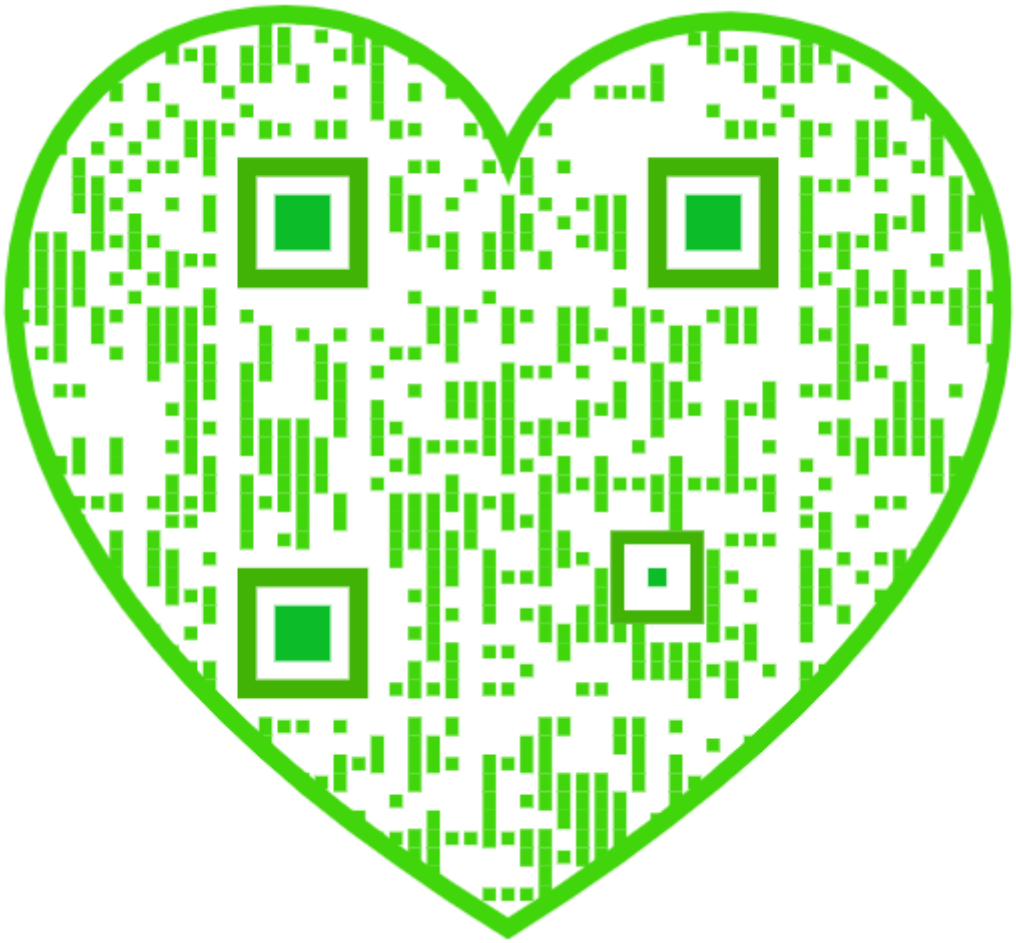

DE PACIFICATIE

DE PACIFICATIE.

DOOR

JHR. MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

AMSTERDAM J. A. WORMSER

1889.

Zoo is dan eindelijk de nieuwe schoolwet in het Staatsblad verschenen.

Een halve eeuw bijkans werd de strijd tegen het bestaande schoolstelsel gevoerd; eerst door den „veldheer zonder leger" en zijne weinige getrouwen, waarvan nog zeer enkelen slechts in leven zijn; daarna door diens opvolger, die het nog steeds onzichtbare leger wist te organiseeren, en deswege, als demagoog, door bijkans al wat „aanzienlijk" heet in den lande in den ban werd gedaan. Steeds luidde het, dat het den leiders niet om beëindiging van den schoolstrijd, doch enkel om politieken invloed te doen was, en dat zij geen bruikbare oplossing wisten te geven. En wat bleek nu? Dat het Ministerie Mackay, het eerste antirevolutionaire Ministerie in ons land, reeds bij zijn eerste poging slaagde, om met toestemming van beide partijen, de liberale en antiliberale, een vergelijk tot stand te brengen, waarvan de praktische bruikbaarheid door niemand betwist wordt; terwijl juist de rechterzijde, en onder deze niet het minst ook zij, die door haar met de leiding belast waren, de spoedige behandeling hebben doorgezet, en zulks niettegenstaande zij verklaarden overtuigd te zijn, „dat uit een oogpunt van politiek en partijbelang dit wetsontwerp voor hen onaannemelijk was" [1]).

Aan velerlei dwaling, laster en kwaadsprekerij is door deze feiten een einde gemaakt.

Maar ook aan den schoolstrijd, *voorzoover die op politiek gebied wordt gevoerd?*

Onzerzijds — nl. van de zijde der antirevolutionairen en Roomsch-

[1]) Handel. 1888/9, bl. 1341.

Katholieken — is dit herhaaldelijk, vooral tijdens de beraadslagingen in de Tweede Kamer, zeer beslist verzekerd. „Wanneer," zoo sprak ik o. a. den 29 Augustus jl., „dit wetsontwerp mocht worden aangenomen, dan ben ik overtuigd, dat de groote grief, die op het oogenblik bestaat tegen de eenzijdigheid en tegen den dwang van het algenoegzaam openbaar onderwijs, wegvalt; wanneer tenminste de wet eerlijk wordt uitgevoerd. Onder eerlijke uitvoering versta ik natuurlijk eene uitvoering in den geest der wet" [1]).

Zijn deze woorden niet te boud gesproken?

Velen, en daaronder enkelen wier oordeel ik op den hoogsten prijs stel, hebben het beweerd, doch evenmin als de meeste mijner vrienden in de Kamer kan ik met die bewering instemmen. Waarom op politiek gebied de schoolstrijd geëindigd zal blijken, werd tot dusver slechts weinig besproken.

In de Kamer heeft de heer Mackay meer de technische zijde dan de beginselen der wet besproken. Zelf heb ik meermalen onbewimpeld de voordeelen der nieuwe wet uiteengezet, doch had destijds, gelijk vanzelf spreekt, voornamelijk de tegenstanders van het ontwerp op het oog. Thans wensch ik meer bepaaldelijk mij tot hen te richten, die steeds, met zooveel energie en opoffering, voor het ideaal gestreden hebben, dat de rechterzijde zich een voorrecht gerekend heeft in 's lands Raadszaal te mogen verdedigen. Niet om hun iets nieuws te vertellen, maar om op eenvoudige wijze de beginselen uiteen te zetten, waarop de nieuwe wet steunt.

Misschien ben ik in mijn oordeel niet geheel onpartijdig. Niet, omdat ik mij verplicht acht een bevriend Ministerie te verdedigen, want tegenover den Minister sta ik volkomen vrij. Wel heb ik met volle instemming mij aan zijne zijde geschaard, maar bij het ontwerpen van zijn voorstel had hij mij persoonlijk slechts zelden geraadpleegd. Het voorstel kwam alleen uit den koker van het Ministerie. Toch is daardoor de vrees voor te groote vooringenomenheid met de wet niet weggenomen. De Minister toch is, na allerlei andere oplossingen beproefd te hebben, vanzelf gekomen tot het

[1]) T. z. p. 1340.

eenige stelsel, dat ook mij, van het oogenblik af, dat ik meer openlijk aan den schoolstrijd ben begonnen deel te nemen, practisch uitvoerbaar toescheen: tot de vrije school, met behoud van de openbare, en, als noodzakelijk gevolg hiervan, eene geldelijke uitkeering uit 's lands kas aan beide gelijkelijk. Wel heb ook ik, vooral om het bestaande *onrecht* scherp te doen uitkomen, in enkele geschriften het „restitutiestelsel" verdedigd; doch de praktische uitvoerbaarheid, zoowel als de wenschelijkheid ervan werden steeds meer ook door mij in twijfel getrokken. Nadat in 1878 de heer Van Wassenaer, in overleg met eenige antirevolutionaire vrienden in en buiten de Kamer, een amendement op art. 1 van de toen in behandeling zijnde onderwijswet had voorgedragen, waarin o. a. *„de uitbetaling van eene vaste jaarwedde van rijkswege aan elken onderwijzer, die gedurende één jaar minstens dertig leerlingen op eene gevestigde openbare of bijzondere school onderwijs heeft gegeven,"* [1]) werd voorgesteld, heb ik, telkens wanneer het op handelen aankwam, eene oplossing in dien geest als de meest eenvoudige en bruikbare verdedigd. Ook het wetsontwerp, dat ik de eer had den 5den December 1883 gezamenlijk met de heeren Mackay, Ruys van Beerenbroek en Schaepman in te dienen, bevatte ten aanzien der openbare scholen meerendeels dezelfde bepalingen als thans tot wet zijn verheven. Blijkt uit een en ander dat de antirevolutionairen zichzelven vrij wel gelijk gebleven zijn wat betreft de wijze van oplossing der quaestie — niet wat betreft de wijze van strijdvoeren, omdat deze zich altijd moet regelen naar

---

[1]) Het amendement luidde in zijn geheel aldus:

„De wettelijke regeling van het lager onderwijs strekt zich uit tot: 1. de bevordering van de opleiding van het onderwijzend personeel; 2. de uitreiking van verlofakten tot het geven van onderwijs; 3. de regeling van het openbaar onderwijs in het algemeen; 4. de uitbetaling (zie verder den tekst); 5. de toekenning van pensioen aan de onderwijzers der openbare scholen; 6. het houden door de gemeente van scholen, voldoende zitplaatsen opleverende voor de kinderen wier ouders of voogden onderwijs van overheidswege voor hen begeeren; 7. het houden van toezicht op het onderwijs; 8. het geneeskundig Staatstoezicht op de schoollokalen.'» Voor dat amendement stemden destijds de acht anti-revolutionairen en vijf Roomsch-Katholieken.

de stelling door de tegenpartij ingenomen — van den anderen kant ontveins ik mij niet, dat de verdediger van een systeem waarmeê hij altijd ingenomen geweest is moeilijk geheel onbevooroordeeld kan zijn. Desniettemin hoop ik een getrouwe voorstelling der feiten te geven.

Ter richtige beoordeeling van den nieuwen toestand is een vluchtige terugblik op hetgeen nu voorbij is niet overbodig. Daarom wil ik hetgeen ik te zeggen heb indeelen in drie hoofdstukken: het verleden, het heden en de toekomst.

I.

HET VERLEDEN.

Het openbaar onderwijs is niet iets nieuws; in Europa waren sedert onheugelijke tijden openbare scholen. Deze werden wel niet van Overheidswege „opgericht en onderhouden"; maar zij bestonden krachtens Overheidsvergunning en waren geheel van de verordeningen van den Magistraat afhankelijk.

Op zichzelf bestaat tegen die Regeeringsinmenging dan ook geen principieel bezwaar. Waarom zouden de gemeentenaren elkander niet steunen in het tot stand brengen van 'tgeen zij gezamenlijk behoeven? Waar Overheid en gezinshoofden het met elkander eens zijn over de richting waarin het onderwijs moet gegeven worden, daar is de plaatselijke Overheid als het ware aangewezen, om zich in te laten met inrichtingen, die ieder gezin op zijn beurt noodig heeft en die dus van blijvenden aard zijn. Zoolang Kerk en Overheid hand in hand gaan en de Kerk als publieke instelling optreedt, baart de Overheidsinmenging geen moeilijkheid. In Duitschland en tijdens de Republiek ook in ons land [1]) is die bemoeiing

[1]) Het is opmerkelijk, dat zelfs een zoo geleerd man als Mr. Royaards van den Ham nog steeds aan de traditie vasthoudt, dat vroeger ten onzent de school enkel eene zaak van particulieren, ouders, vereenigingen en kerkgenootschappen was, en de Staat er zich niet meê bemoeide. Handelingen 1888/9 bl. 1364. Die traditie is niets dan eene legende. Zie b. v. De Wet op het L. O., bewerkt door Van Milligen, Gron. 1890, blz. 7 en vlgg.

met de openbare school zelfs na de Reformatie, dus na de groote verdeeldheid die toen op geestelijk gebied openbaar werd, blijven voortduren.

Het is derhalve moeilijk vol te houden, dat de directe bemoeiing van de Overheid met het onderwijs een revolutionair denkbeeld, een uitvloeisel van de revolutionaire beginselen van 1789 zou zijn; of dat het beginsel „de vrije school regel, de openbare school aanvulling", op historischen bodem berust. Integendeel is het met de historische antecedenten veeleer in strijd.

Maar wel revolutionair in beginsel is de *neutraliteit der volksschool*, omdat deze, evenals geheel de revolutie van 1789, op terzijdestelling van de Goddelijke openbaring berust, en uit de toen aangenomen beginselen onmiddellijk voortvloeit.

Immers werd in 1789 het beginsel van scheiding van Kerk en Staat aanvaard, niet om schijn te doen plaats maken voor waarheid; niet om voortaan een door de Overheid onderhouden en daardoor van haar afhankelijke Kerk te vervangen door eene, die, enkel leunende op de hand van haren Heer en Meester, weigert gevoed te worden door eene wereld, waartegen zij vaak geroepen is te getuigen; niet dus om Gode de eer te geven die Hem toekomt; maar om den invloed der Kerk op 's werelds zaken te breken, en voortaan alles uitsluitend op de menschelijke rede en inzichten te kunnen grondvesten, zonder, althans op politiek gebied, voor God en het Woord te buigen.

Door de aanvaarding van dit nieuwe beginsel ontstond groote moeilijkheid; niet voor de Kerk, die juist zonder Overheidsbemoeiing en Overheidssteun veel natuurlijker en dus beter zich ontwikkelt, maar wel voor de volksschool, die tot dusver geheel onder de oppermacht der Overheid had gestaan. De eenheid, de gemengdheid der volksschool moest, zoo meende men, bewaard blijven; doch die volksschool zelve kon niet meer steunen op de Kerk, waarmeê de Overheid in beginsel gebroken had. Eene publieke Kerk bestond niet meer; de school moest voortaan geheel steunen op den Staat, die als zoodanig zich met geen godsdienst of geloof mocht inlaten. De school moest niet langer zich voegen naar de Christelijke waarheid; doch de Christelijke waarheid moest zich voegen naar den

eisch der gemengdheid. Het „Christendom in de school" moest pasklaar worden gemaakt voor allen, en zoo lang worden gefatsoeneerd, totdat het niemand, zelfs niet den Jood en den atheïst, kon ergeren.

Voor deze op revolutionaire beginselen steunende omkeering was, zoo meende men, wegens de vooroordeelen, die nog bij het onontwikkeld deel der natie op dit gebied bestonden, de medewerking noodig van eene kerk, die met dat deel des volks in nauwe aanraking stond. Die onmisbare medewerking zou voor de revolutionaire denkbeelden ook niet gevaarlijk zijn, mits men die kerk maar feitelijk van hare belijdenis kon losmaken. Niets was daartoe geschikter dan de vervorming van alle belijdeniskerken tot godsdienstgenootschappen, onder leiding van aan staatsuniversiteiten gevormde leeraren, en met wering zooveel mogelijk van den invloed van het „eenvoudige" volk. Zoo werden dan ook onze oude Gereformeerde kerken, die één geheel vormden met alle Gereformeerde kerken der wereld, maar door haar onzalig verband met de Overheid het bewustzijn dier algemeenheid reeds grootendeels hadden verloren, omgezet in een Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap, onder een *Koninklijk* bestuur! Van dat oogenblik moest die kerk, thans „toegankelijk voor allen" geworden, wel openstaan voor allerlei wind van leering.

Zij nu, die aan dat kerkgenootschap verbonden waren en daarvan de leiding hadden, oefenden tot 1857 feitelijk den grootsten invloed uit op de school. In schijn was sinds 1795 de Kerk van den Staat gescheiden, maar geenszins in werkelijkheid; want men had de Kerk zelve eerst tot een godsdienstig genootschap verlaagd, en keerde nu hieraan de fondsen uit, die voorheen ter beschikking van de Gereformeerde kerken hadden gestaan. Met eene aldus geketende kerk kon de wereldlijke Overheid groote macht over de geesten verkrijgen. Feitelijk werd aan dat genootschap de openbare school verbonden. De onderwijzers aan die scholen waren, en zijn nog voor het meerendeel, doordrongen van denzelfden geest, die daar algemeen heerschende is.

Eene school, verbonden aan eene Protestantsche kerk, die feitelijk zonder belijdenis is en waar met aller medewerking leeraren worden aangesteld en moeten worden toegelaten, die

openlijk den Christus den Zone Gods loochenen, moest wel uitloopen op hetgeen zij geworden is. Zij moge zich tooien met den naam Christelijk, mits in die uitdrukking, om met den heer Godefroi te spreken, „niet ligt opgesloten de beteekenis van Christelijken *zin*, Christelijk *beginsel*, Christelijk *element*, Christelijken *geest*, of Christelijk *onderwijs*".

Zoodra deze lang begeerde uitkomst bereikt was, werd het kerkgenootschap, dat nu den koninklijken steun niet meer behoefde, mits het de oude kerkelijke fondsen maar behield, aan zijn eigen ontwikkeling overgelaten (1852), en kon de volksschool openlijk geheel van de Kerk, zelfs van het kerkgenootschap, worden losgemaakt. Dit geschiedde in 1857 ook met behulp van de Roomsch-Katholieken, die, althans waar zij niet oppermachtig waren, liever eene „neutrale" school hadden, dan eene, welke feitelijk en als in 't verborgen was verbonden aan een genootschap, waarin de oude Christelijke waarheden steeds meer werden ondermijnd en geloochend.

Teneinde die ontchristelijking van de volksschool te weren, traden de heer Groen van Prinsterer en zijne vrienden aanvankelijk niet tegen de openbare school als zoodanig op, maar eischten hare „splitsing naar de gezindheden". Niet voor de vrijheid der school, maar tegen hare gemengdheid ging hun strijd. De vrijheid der school was in hunne oogen slechts een veiligheidsklep. De vaak uitgesproken bewering, dat de antirevolutionairen steeds en uit beginsel voor de vrije school hebben geijverd, is ten eenenmale onjuist. Het tegendeel is waar!

De splitsing der openbare school naar gezindheden is door de liberalen m. i. terecht geweigerd. Voor de Roomschen ware zij wellicht aannemelijk geweest. Maar hoe zou zij, bij de diepgaande oneenigheden in het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap, practisch uitvoerbaar geweest zijn? Reeds in 1857 was dit, naar het mij voorkomt, in den strijd voor het Christelijk onderwijs het zwakke punt. Hoe meesterlijk de heer Groen in 1857 de toen voorgestelde onderwijswet ook bestreed, een begaanbaren weg wees ook hij niet aan.

Toch werd die weg gevonden; niet evenwel door den wetgever, maar door de belanghebbenden zelven. Eenige onderwijzers, die zich in de

vaak ontchristelijkte openbare scholen niet langer konden vinden, hadden, reeds drie jaren vóór het tot stand komen der eerste onderwijswet, met prijsgeving van veel tijdelijke voordeelen, zich tot eene zelfstandige vereeniging gevormd, en kort na de aanneming der wet ontstond de vereeniging voor Christelijk-nationaal schoolonderwijs, die later in tweeën gesplitst werd, en wier doel was, vrije Christelijke scholen in het leven te roepen of te steunen en de daarvoor noodige onderwijzers op te leiden. De grondwet veroorloofde dit; desniettemin waren in de oogen der overheerschende partij deze scholen „sekteschólen"; was de openbare school, met haar neutralen staatsgodsdienst, de nationale; waren de stichters der vrije scholen spelbrekers, opruiers en onruststokers. Nochtans werden onder veel tegenkanting en verzet, vaak zelfs van de zijde der plaatselijke Overheid, tal van Christelijke scholen gesticht. De toewijding, daarbij aan den dag gelegd, is des te opmerkelijker, omdat vooral in den beginne het volk ook nog den tegenstand van menigen predikant te verduren had. Reeds toen was de beweging het tegendeel van clericaal.

Toen derhalve de heer Groen van Prinsterer in 1862 in de Kamer terugkeerde, „was dit ongeveer het program zijner parlementaire ondersteuning of oppositie: Ik berust in den gegeven toestand van een niet-christelijken, maar evenmin anti-christelijken Staat. Ik berust in eene openbare school, waarin niets, dat christelijk *is*, mag worden geduld, maar ook het anti-christelijke (met dubbele zorg wanneer het christelijk *heet*) moet worden geweerd; doch tevens verlang ik, dat het christelijk-nationaal onderwijs niet zij een vijandig element, waartegen de Overheid haar financieele overmagt keert en waaraan zij hare bescherming ontzegt." [1]) Ook deze „leider" schreef in zijn program dus niets anders, dan hetgeen reeds leefde in het hart van dat deel der natie, voor welks rechten hij opkwam.

Hiermede trad de schoolstrijd in een geheel nieuw stadium. De vrije school zou niet slechts als veiligheidsklep dienst doen; zij zou niet, als tot dusver, naast eene welvoorziene en geliefkoosde staatsschool door de Overheid worden geduld; neen! zij zou, nu

[1]) Vrijheid van Christ. Nat. onderwijs in verband met scheiding van Kerk en Staat, 1863, bl. III.

eenmaal bij de wet gedecreteerd was, dat de openbare school enkel neutraal, dus geenszins een aan allen voldoend onderwijs mocht geven, deze op den duur moeten vervangen; maar dan moest ook eene eerlijke concurrentie mogelijk worden gemaakt, en mocht bij de keuze tusschen beide scholen de natie niet voortdurend tusschen haar beurs en haar geweten worden geplaatst.

Natuurlijk trad nu de vraag op den voorgrond, of de grondwet, alsmede of gezonde staatsrechtelijke beginselen zoodanige concurrentie gedoogden; voorts of een ander stelsel praktisch uitvoerbaar was? Onnoodig is het, in herinnering te brengen, hoe de opvatting, dat de grondwet zich tegen de vervulling onzer wenschen verzette, meer en meer ingang vond; hoe toen van onze zijde het eerst op grondwetwijziging is aangestuurd; hoe deze tot stand is gekomen, doch zonder dat het onderwijsartikel daarbij verandering onderging; hoe intusschen gedurende de beraadslagingen over die grondwet van verschillende zijden is toegegeven, dat de grondwet het steunen van de bijzondere school door de Overheid niet verbood!

Krachtig werd, door woord en daad, de strijd tegen de algenoegzaamheid van het openbaar neutraal onderwijs voortgezet, en, vaak zelfs met beroep op gezaghebbende liberale schrijvers, aangetoond hoe onbruikbaar de openbare school is voor hen, die hunne kinderen in de oude, welbeproefde Christelijke waarheden willen opvoeden.

Bij dat alles werd van antirevolutionaire zijde het recht der Overheid om zich met de volksopvoeding in te laten zelden betwist. Slechts eene kleine fractie, die zich tot een kiezersbond „Marnix" vereenigde, meende reeds destijds school en kerk geheel op dezelfde lijn te moeten stellen, ontzegde diensvolgens aan de Overheid het recht om zich met het onderwijs te bemoeien, en wilde geheel het volksonderwijs enkel aan particulieren overlaten. De openbare school zou dus moeten verdwijnen, zoodra de grondwet dit toeliet; slechts on- en minvermogenden zouden op hun verzoek van de Overheid het noodige mogen ontvangen ter betaling van het schoolgeld dat voor de scholen hunner keuze werd geheven. Dit stelsel werd door velen, o.a. reeds vroeger ook door mijzelven [1]), bestreden en geen

[1]) Zie o. a.: De Vrije School, bl. 114, 115.

praktisch Staatsman heeft, voorzoover ik weet, zich er ooit meê vereenigd. Het vervangen der openbare scholen door particuliere is voortreffelijk; maar het afbreken dier scholen, zonder daarvoor betere in de plaats te stellen, zou een ramp en een misdaad zijn. Men mag de oogen niet sluiten voor het feit, dat in alle landen der wereld, zelfs in Engeland, het particulier initiatief steeds in gebreke gebleven is, om op voldoende wijze voor het volksonderwijs te zorgen. Hen, die zichzelven niet kunnen helpen en door anderen niet geholpen worden, eenvoudig aan hun lot over te laten — want daarop komt de praktische toepassing van Marnix' denkbeelden neer, — is in volkomen strijd met de wederkeerige aansprakelijkheid, de solidariteit, die eene Christelijke natie allerminst mag terzijde stellen. Het is waarlijk niet ter wille van een geldelijke uitkeering, van „een schotel moes", dat de meeste onzer geestverwanten de openbare scholen willen handhaven, totdat zij door betere vervangen zijn. Integendeel. Tegen geen enkelen prijs zou m. i. die school ontijdig mogen verdwijnen; d. i. vóórdat de bijzondere scholen genoegzame ruimte voor alle richtingen aanbieden en door allen begeerd wordt. De heer Van Houten heeft „Marnix" geprezen om zijn beginselvastheid; maar het is duidelijk, dat die staatsman, die een vurig voorstander is van het openbaar onderwijs, dit enkel gedaan heeft om verdeeldheid onder geestverwanten te zaaien; tenzij hij, wat echter onwaarschijnlijk is, het stelsel van „Marnix" niet mocht hebben begrepen.

Werd toegegeven, dat vooralsnog de openbare school onmisbaar, en tevens dat zij niet voor allen bruikbaar, dat zij eigenlijk alleen voor modernen voldoende is, toch werd onzerzijds tevens op hare „absolute neutraliteit" aangedrongen. Liever in het geheel geen godsdienstig onderwijs, dan zulk een, dat gegeven wordt door mannen, die van den godsdienst maken wat zijzelven goedvinden, en op wie noch de Kerk, noch de Staat, noch de ouders eenigen invloed ten opzichte van de richting van dàt onderwijs kunnen uitoefenen. Alle voorslagen, om dat onderwijs op de een of andere wijze godsdienstig te kleuren, moesten worden afgewezen; voor wezenlijke verbetering op dat punt is de openbare school, naar de overtuiging der meeste antirevolutionairen, onvatbaar; daarom moet zij allengskens vervangen worden door de bijzondere.

Maar die bijzondere moest ook volkomen vrij blijven. Men wilde niet, dat eene school, geheel in het leven geroepen door het particulier initiatief, daarna, ter wille van eene uitkeering, onder scherp overheidstoezicht geplaatst of door het schooltoezicht geregeld zou worden. Door de wijze, waarop het toezicht op de bekwaamheid der onderwijzers wordt toegepast, wordt wel is waar reeds thans die vrijheid zeer belemmerd. Maar nog grooter belemmering der vrijheid toe te laten, wilde men tot geen prijs.

II.

HET HEDEN.

Kortelijk heb ik de hoofdpunten van den schoolstrijd in herinnering gebracht, om duidelijk voor oogen te stellen, voor welk probleem de Regeering zich geplaatst zag.

Het is wel gemakkelijk, zich voor of tegen de openbare, voor of tegen de Christelijke, voor of tegen de vrije school te verklaren. Maar met zulke algemeene verklaringen komt men niet veel verder. Het op te lossen probleem is veel ingewikkelder, dan het oppervlakkig schijnt. Om den omvang van dat probleem te doen voelen, wil ik de voornaamste eischen opnoemen, waaraan, naar de meening der meeste antirevolutionairen en Roomsch-Katholieken, een nieuwe schoolwetgeving heeft te voldoen.

a. De openbare school, d.i. eene school door de Overheid gesticht en onderhouden, moet behouden blijven voor allen, die van de bijzondere school geen gebruik willen, of, b.v. omdat zij ontbreekt, kunnen maken; zij moet echter verdwijnen, naarmate zij niet wordt begeerd.

b. De openbare school mag geen voorrang genieten boven de bijzondere; zij moet aanvulling, de bijzondere regel zijn.

c. De openbare school blijve, als gemeente-instelling, zooveel mogelijk buiten directen invloed van de centrale regeering.

d. De openbare school, waar zij nog bestaat, blijve zooveel doenlijk ingericht voor aller gebruik; niet dus uitsluitend voor modernen of voor vrijdenkers, maar evenmin uitsluitend voor rechtzinnige

Protestanten, Gereformeerden of Roomsch-Katholieken; geen Christelijke openbare school.

e. Wie daartoe in staat is, bekostige zelf het onderwijs zijner kinderen.

f. Wie daartoe niet in staat is, worde middellijk noch onmiddellijk gedwongen, zijn kind naar de bijzondere school te zenden; aan de keuze der openbare school mogen geen geldelijke voordeelen verbonden worden, opdat de ouders bij die keuze zooveel mogelijk vrij blijven, en niet aanhoudend, tengevolge van de wetsbepalingen zelve, tusschen hun beurs en hun geweten worden geplaatst.

g. De bestaande vrijheid der bijzondere school worde eer uitgebreid dan ingekrompen.

h. Geen staatsgeld mag uitgegeven worden, zonder zekerheid dat het tot zijne bestemming worde aangewend.

i. Het rijk ondersteune, ter bevordering van het onderwijs, niet de school, maar de ouders voorzoover deze niet betalen kunnen.

k. Het geve slechts zooveel ondersteuning, als noodig is, om aan het beginsel van rechtsgelijkheid uitdrukking te geven.

l. De Christelijke vrijgevigheid blijve de hoofdbron van inkomsten voor de vrije Christelijke school.

m. In zake onderwijs trede de Overheid niet op, alsof de zorg voor het belang der ingezetenen in de eerste plaats bij den Staat berust. De ingezetenen mogen niet in alles ondergeschikt worden gemaakt aan den Staatswil.

Ziedaar een lijst van wenschen, eischen of beginselen, die aan één en dezelfde zijde worden gehoord, maar die niet gemakkelijk vereenigbaar zijn.

Wanneer men der Overheid de zorg voor eene openbare school slechts ten behoeve van hen wil opleggen, die anders zonder school zouden zijn (*a*), komt men, zelfs wanneer allen het volle schoolgeld konden betalen, in strijd met den eisch om aan de openbare school geen voorrang toe te kennen (*b*), vermits dan toch altijd de velerlei zorgen, waarmede de bestuurders en leiders der bijzondere scholen belast worden, zoodra het de openbare school geldt, ten laste komen

van Staat of gemeente. En wanneer niet allen het volle schoolgeld kunnen betalen, dan geeft men een voorrecht aan hen, die de openbare school kiezen (*f*).

De openbare school blijve toegankelijk voor allen, dus zoo neutraal mogelijk (*d*), maar hoe dan het volksonderwijs zóó in te richten, dat een Christenvolk er vrede meê hebben kan?

Ondersteun niet de scholen, maar de ouders (*i*); doch hoe dan te voorkomen, dat het staatsgeld aan zijne bestemming onttrokken worde (*f*), tenzij men den Staat het recht wilde toekennen, om, gelijk in Engeland dan ook geschiedt, alle ondersteunden te examineeren, of de bijzondere school geheel onder hare hoede te nemen, 'tgeen weer in strijd zou zijn met den eisch, om de vrijheid dier school te handhaven (*g*)? Hoe te beletten, dat de uitkeering aan de ouders feitelijk toch weer eene uitkeering worde aan de school (*i*); en hoe is zulk een stelsel overeen te brengen met het beginsel, dat de openbare school moet blijven voor alwie geen bijzondere gebruiken kan of wil (*a*)? Of zal de Staat én den ouders financieel te hulp komen, én daarnaast, geheel op zijne kosten, steeds een openbare school in gereedheid houden? Reeds om de ontzaglijke kosten ware dit onmogelijk.

Men eischt volkomen gelijkstelling tusschen openbare en bijzondere scholen (*b*); door invoering van het bekende restitutiestelsel ware dit inderdaad bereikbaar geweest; doch men komt dan in strijd met het beginsel, dat voor de bijzondere school de Christelijke vrijgevigheid hoofdbron van inkomsten moet blijven (*l*). En in de praktijk voert dat stelsel in vele plaatsen noodzakelijk tot invoering van Christelijke openbare scholen, 'tgeen door velen niet begeerd wordt (*d*).

Men wil aan de gemeente zooveel mogelijk hare vrijheid verzekeren (*c*), maar tevens haar verhinderen, de bijzondere school tegen te werken en het onderwijs gratis te verstrekken (*e*).

Onbeperkt moet de vrijheid der bijzondere school blijven (*g*), maar tevens moet worden gezorgd, dat het staatsgeld niet aan zijne bestemming worde onttrokken (*h*).

Op schoolgebied geen socialistische beginselen (*m*), maar niettemin een openbare school achter de hand, voor ieder die haar verlangt (*a*)!

Het valt inderdaad gemakkelijk een stelsel te bedenken, dat aan sommige dezer eischen voldoet; maar moeilijk, op bovenstaand letterslot den sleutel te vinden, en de smid die het weet te openen verdient onzen dank, zelfs al loopt zijn sleutel soms nog wat stroef. Men heeft bij de behandeling van Mackay's wetsvoorstel het dikwijls doen voorkomen, alsof de Regeering en de rechterzijde uit vrees voor de liberalen tot allerlei „concessies" waren overgegaan, omdat men voorbijzag, dat het minder nog te doen was om de liberalen, dan om allerlei onderling tegenstrijdige eischen van eigen vrienden te bevredigen. Niet het liberale overwicht, maar onze eigen wenschen dwongen tot groote gematigdheid. Het is dan ook mijne vaste overtuiging, dat, zelfs al vond de „rechterzijde" geen tegenwicht meer in het „liberalisme", de regeling der volksschool toch niet veel zal kunnen afwijken van de thans aangenomen beginselen.

Om dit gevoelen te staven, wensch ik aan te toonen, dat de nieuwe wet inderdaad zooveel mogelijk aan alle boven uitgedrukte verlangens tegemoet komt. Daartoe zal ik mij in den regel op de beraadslagingen in de Tweede Kamer zelve beroepen, opdat niet beweerd kunne worden, dat onzerzijds thans anders dan tijdens de behandeling van het wetsontwerp wordt gesproken. Ook maak ik geen melding van hetgeen in de Eerste Kamer is verhandeld, omdat destijds het stadium om de afzonderlijke artikelen te wijzigen voorbij was.

Dikwijls zal ik, waar het de uiteenzetting van de wenschen der „rechterzijde", althans der antirevolutionairen betreft, mij, behalve op het ontwerp der Regeering dat natuurlijk hier de hoofdzaak is, moeten beroepen op wat door mijzelven is gesproken, omdat ik behoord heb tot hen aan wie de vereerende opdracht is tebeurt gevallen die wenschen in de Kamer te verdedigen, en de meeste leden der rechterzijde het stilzwijgen hebben bewaard. Men leide uit dit laatste echter niet af, dat anderen minder belang stelden in of verstand hadden van het onderwerp dan ik. Deze voorstelling, die men vooral in sommige liberale bladen ingang heeft willen doen vinden, is geheel onjuist. Niet alleen heb ik zelf jarenlang de Christelijke pers in al hare schakeeringen geraadpleegd, menig

advies van Christelijke schoolvrienden aangehoord, en van hun rijpe ervaring gebruik gemaakt; maar bovendien is vóór en gedurende de beraadslagingen in de Kamer menig belangrijk debat gevoerd tusschen de leden der antirevolutionaire club onderling en soms ook tusschen die der „rechterzijde", zoodat in de Kamer vaak geen ander advies werd uitgebracht, dan 'twelk na gemeenschappelijk overleg was verkregen. Het was eene daad van zelfverloochening, dat de leden der „rechterzijde", die binnenskamers veelal uitstekende adviezen en inlichtingen hebben verstrekt, zich bijkans geheel aan het openbaar debat hebben onttrokken, om aan zeer enkelen de verdediging van hun beginselen over te laten, terwijl zij zich gewacht hebben, op de uittartende, soms sarrende woorden der tegenpartij in te gaan. Zij waren overtuigd, dat ons land thans beter gediend werd met eene goede wet, dan met schoone redevoeringen of scherpe antwoorden, en dat belang hebben zij weten te stellen boven ijdelheid en persoonlijke gevoeligheid. Naar mijne meening heeft dit niet weinig bijgedragen tot het welslagen van den gemeenschappelijken arbeid.

Misschien zal worden opgemerkt, dat aan de woorden van Kamerleden niet te veel waarde mag worden gehecht, en dat dus daaruit de strekking der wet niet kan worden afgeleid. In het algemeen moge dit waar zijn. Maar wanneer enkele Kamerleden, zonder eenige tegenspraak bij de Regeering of bij hunne medeleden of zelfs bij eenig lid der Commissie van Voorbereiding [1]) te ontmoeten, die *beginselen der wet* aanwijzen; wanneer de tegenstanders zelven van het ontwerp het juist om diezelfde beginselen bestrijden, zonder dat een enkele maal is beweerd, dat zij er eene onjuiste voorstelling van gaven, dan kan men veilig zeggen, dat op dit punt tusschen allen volkomen eenstemmigheid bestond, en is een beroep op hetgeen in de Kamer besproken is volkomen toelaatbaar.

Laat mij dan thans nagaan in hoever de beginselen van de nieuwe wet op het letterslot, dat ik straks omschreef, passen.

---

[1]) Deze bestond uit de heeren De Savornin Lohman, Vermeulen, Roëll, Schaepman en Verniers v. d. Loeff.

a. De openbare school, d. i. eene school door de Overheid gesticht en onderhouden, moet behouden blijven voor allen, die van de bijzondere school geen gebruik willen, of, b. v. omdat zij ontbreekt, kunnen maken; zij moet echter verdwijnen, naarmate zij niet wordt begeerd.

De openbare school is door de nieuwe wet niet veranderd; zelfs zijn eenige verbeteringen aangebracht, tenzij men de beperking van het verplichte onderwijspersoneel als een nadeel zou willen beschouwen, iets dat door vele deskundigen en door de ervaring van het buitenland wordt weersproken. Dat die school niet is veranderd, geschiedde niet uit toegevendheid, maar om der noodzakelijkheid wille. „Wij vallen de openbare school niet aan; zij moet blijven; maar wij bestrijden haar monopolie en willen niet indirect de bevolking dwingen, om haar te bezoeken." [1]) „Naar ons aller overtuiging is dit," nl. de voordeelen die uit het zijn van openbare instelling noodwendig voortvloeien, „een eisch der grondwet, die in elk geval de openbare school wil voor hen die het verlangen, waardoor zij vanzelf een pré krijgt boven de bijzondere, maar ook ... is mijns inziens zulk eene school in elk land een eisch der noodzakelijkheid, waaraan toch geen ontkomen aan is." [2])

De openbare school dus voor elk, die met het bijzonder onderwijs niet gediend is. Maar is het Engelsche stelsel, waarop de voorstanders van het bijzonder onderwijs zich zoo vaak hebben beroepen, niet beter? Dat stelsel toch gaat ook uit van het beginsel, dat de onderwijszorg in de eerste plaats op de ouders rust, en dat bij de keuze der school volkomen rechtsgelijkheid moet bestaan. Daarom was in Engeland particulier initiatief steeds hoofdzaak. Toen dit niet krachtig genoeg bleek om in alle behoeften te voorzien, begon het rijk (niet de gemeente) die particuliere scholen geldelijk te steunen. Eerst wanneer ook dan voldoende schoolruimte nog ontbreekt, worden scholen opgericht, die men hier te lande scholen van overheidswege zou kunnen noemen.

Schijnbaar is inderdaad deze regeling volkomen correct. Maar men

[1]) Handelingen t. a. p. bl. 1402.

[2]) Handelingen t. a. p. bl. 1585.

zie nu ook de keerzijde. Daar de openbare school eerst komt bij gebreke van de bijzondere, moet deze laatste de rol vervullen die de openbare school ten onzent bekleedt; zij moet pasklaar worden gemaakt *voor allen*. Maar dan moet zij ook in alles voldoen aan de eischen door de Regeering gesteld; de onderwijzer b. v. wordt aan programma's gebonden; het godsdienstonderricht moet bij het begin of het einde van de schooltijden gegeven worden; aan allerlei beperkingen der vrijheid wordt die vrije school onderworpen, niet zoozeer uit vrees, dat het staatsgeld anders niet tot zijne bestemming komt, als wel omdat, indien die scholen voldoende ruimte voor allen hebben, daarnaast geen andere van rijkswege opgericht worden, en dus die scholen zooveel mogelijk voor kinderen van alle gezindten geschikt moeten zijn.

Niet alleen nu is daardoor een groot deel van de vrijheid der bijzondere school teloor gegaan, maar ook een ander euvel openbaarde zich allengskens. Gesteund door staatsgeld, was op vele plaatsen de Engelsche Staatskerk, die, evenals ten onzent het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap, in het bezit is van zeer vele goederen, bij machte alle bijzondere scholen in handen te krijgen; zij, die van die Staatskerk afkeerig zijn (nonconformisten) en die, om dezelfde redenen als in ons land, ook in Engeland zeer talrijk zijn, zien zich veelal genoodzaakt, de scholen te bezoeken van die hun vijandige kerk. De zoogenaamde „conscience clausel", die hun toelaat, de kinderen aan het godsdienstonderwijs te onttrekken, baat in de praktijk weinig. Zoo worden op vele plaatsen de „voluntary schools" feitelijk Christelijke openbare scholen onder leiding van de Staatskerk. Vandaar dat juist de „nonconformisten", veelal warme en ijverige Christenen, juist op „boardschools", dat zijn scholen die min of meer van de Overheid uitgaan, aandringen, teneinde de „voluntary schools" te ontloopen [1]).

Hoe gaarne men derhalve ook hulde brengt aan de bedoelingen der Engelsche staatslieden, om ieders vrijheid te eerbiedigen, behoort

[1]) Zie hierover het uiterst leerzame: Final report of the Commissioners appointed to inquire into the elementary education acts. London 1888, bl. 372—388.

men zich toch te wachten voor eene toepassing van beginselen, die ten slotte de gewetensvrijheid in hooge mate bedreigt, en schijnt het beter, teneinde de vrijheid der bijzondere school te verzekeren, eene openbare school te behouden, die nooit feitelijk in handen eener kerk kan geraken. Ook de bijzondere school kan, vooral waar zij oppermachtig is, in handen van sommige besturen een middel worden van hatelijke onderdrukking. In Engeland beginnen tegenwoordig zeer velen te gelooven, dat aan dat gevaar slechts kan worden ontkomen, door overal, d. i. binnen den afstand van drie (Engelsche) mijlen van elk gezin, eene school op te richten, die geheel vrij is van kerkelijken invloed en onder regeeringstoezicht staat [1]). Daartegen dient te worden gewaakt. Daarom is het thans in onze wet neergelegde stelsel inzonderheid voor diegenen, die met de kerkelijke of liever Koninklijke organisatie van 1816 geen vrede hebben, en tengevolge daarvan al de financieele baten der oude Gereformeerde kerken moeten derven, een waarborg voor gewetensvrijheid.

b. De openbare school mag geen voorrang genieten boven de bijzondere; zij moet aanvulling, de bijzondere regel zijn [2]).

Dit punt vereischt uitvoerige toelichting. In schijn toch is aan dezen hoofdeisch geenszins voldaan. Zelf wees ik op de „ontzaglijke voordeelen, die de openbare school, ook bij aanneming van dit wetsontwerp, heeft; vooreerst blijft de bevoordeeling uit de gemeentekas, dat wil zeggen eene bevoordeeling van 60 à 70 percent in de kosten van het onderwijs," waarvan evenwel afgaat hetgeen als schoolgeld wordt betaald; „dan blijven de 25 percent, die alleen de openbare kassen ontvangen voor stichtingskosten; dan blijft art. 49; dan blijft de bepaling omtrent de pensioenen; dan blijft die omtrent de Rijks-kweekscholen, die ook met het oog op de openbare school worden opgericht, en dan blijft al de wel betaalde zorg, die de Staat ten behoeve van het openbaar onderwijs uitoefent, eene zorg, die weder uit onze particuliere beurzen zou moeten worden betaald,

[1]) Final Report. bl. 387.

[2]) Over de rechtsgelijkheid tusschen openbaar en bijzonder onderwijs werd in de sectiën een belangrijk debat gevoerd; zie Verslag § 5.

indien wij ook voor onze scholen gelijke zorg willen besteden" [1]).

De openbare school blijft dus financieel zeer bevoordeeld.

Maar die bevoordeeling vloeit niet meer voort uit den hoogen rang dien zij bekleedt, maar uit andere oorzaken. De verhouding van de openbare school tot de bijzondere is volkomen omgekeerd. Dit zal blijken uit het volgende. Doch vooraf eene opmerking over de beteekenis van bevoorrechting.

Wanneer de Staat minderjarigen of krankzinnigen te hulp komt; zich voor hen veel uitgaven getroost; hen, wanneer ze gevaarlijk en onvermogend zijn, op 's lands kosten opvoedt of opsluit, dan worden die hulpbehoevenden geldelijk boven de andere ingezetenen grootelijks bevoorrecht; toch zal niemand beweren, dat zij diensvolgens tot eene bevoorrechte klasse der maatschappij behooren, of bij 's lands Regeering in hooger aanzien staan dan de overige ingezetenen. Blijkbaar steunt de Overheid hen alleen, omdat zij onmachtig zijn zichzelven te beschermen en zich vrij te bewegen, en omdat een hooger belang eischt, dat zij niet aan zichzelven worden overgelaten. Financieel worden sommigen hunner bevoorrecht, zonder dat die bevoorrechting uit eigen verdienste voortspruit; daartegenover staat gemis aan velerlei vrijheid; natuurlijk niet als tegenwicht tegenover hunne bevoorrechting, maar als gevolg van hun eigenaardige verhouding tot de maatschappij.

Welnu, zoo is het thans ook gesteld met de openbare school.

Er is een tijd geweest, toen de openbare school voor de nationale, de volksschool gehouden werd. Al wat aanzienlijk was en „weldenkend", steunde haar. Om haar alleen bekreunde de Overheid zich; haar alleen had zij lief. Vooral de debatten over de schoolwet van 1878 kunnen ons leeren, welk een hooge plaats zij tot dusver in onze staatsinstellingen innam. De vrijheid van onderwijs te geven, in 1848 schoorvoetend en onder een belangrijk voorbehoud erkend, werd zelfs nog na 1857 nauwelijks geduld; later, vooral na 1878, werd zij soms met eenigen eerbied besproken, doch tevens, zoodra er van overheidssteun sprake was, als een melaatsche met de uiter-

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1585.

ste zorgvuldigheid geschuwd of voorbijgegaan; en ook thans nog zijn er enkele gemeenten, b. v. die van Bedum, waar liberale burgemeesters de collecten, te haren behoeve gehouden, zooveel als in hunne macht staat verbieden.

Dit alles is nu veranderd. De wet gaat uit van het beginsel, *dat het onderwijs in beiderlei scholen even goed is,* en geeft op dien grond aan beiderlei scholen *dezelfde bijdragen* uit 's lands kas. Zij geeft niet aan de bijzondere school een aalmoes, maar erkent dat *beiderlei school aanspraak* heeft op de bijdrage. Zoolang de wetgever de scholen feitelijk tot het doen van groote uitgaven dwingt — zooals tot het uitsluitend aanstellen van gediplomeerde onderwijzers — behoort het rijk in de meerdere daardoor veroorzaakte onkosten meê te betalen. Indien de openbare school ook van rijkswege nog eenig financieel voordeel geniet, dan geschiedt dit, zooals wij later zien zullen, om *eene bijzondere reden,* die, evenmin als de bevoordeeling van arme minderjarigen of krankzinnigen, met eenigen voorrang in verband staat. In den regel staat intusschen, waar het de financieele ondersteu ning van het rijk geldt, de openbare school met de bijzondere gelijk.

Daarentegen stelt de wet grooter vertrouwen in de bijzondere dan in de openbare. Moet deze laatste, omdat zij *voor allen* moet dienen, voortdurend door de Overheid worden bewaakt en geregeerd; zijn hare onderwijzers bijna geheel afhankelijk van tal van machthebbers en gebonden aan allerlei beperkende bepalingen; anders is het geschapen met de bijzondere school, die niet aan de wet, maar aan de inspanning en ijver der ouders, onderwijzers en onderwijsvrienden haar aanzijn ontleent. Zoodra deze toont in den zin der wet lager onderwijs te hebben verschaft door middel van het door den wetgever onontbeerlijk geacht aantal gediplomeerde onderwijzers, stelt de Regeering 's lands gelden te harer beschikking, overtuigd als zij is, dat de energie en het eigenbelang, waardoor de bijzondere school in het leven werd geroepen, voldoende waarborg is voor goed en degelijk onderwijs. Van asschepoester en verschoppeling is de bijzondere school de vrije geworden; de openbare school blijft, wegens haar aard, onder staats- en gemeentelijke voogdij.

Daarmede staat natuurlijk ook de vrijheid *van het onderwijs in de school*

in verband. In de openbare school, die toegankelijk moet blijven voor allen, wordt de vrijheid van spreken des onderwijzers aanzienlijk beperkt (art. 33); niet alzoo in de bijzondere.

Dit alles werd ook tijdens de behandeling duidelijk in het licht gesteld. Toen van de overzijde gevraagd werd, hoe wij, die steeds het neutrale staatsonderwijs zoo verderfelijk genoemd hadden, nu diezelfde neutrale school konden handhaven, luidde het antwoord: „Ik acht het volkomen geoorloofd, om eene openbare school, die neutraal is, te hebben *als redmiddel* voor diegenen, die geene andere school hebben. Maar het verderfelijke zit hierin, dat men de openbare school en de richting, die op de openbare school is, maakt tot de richting van het Nederlandsche volk." „Ik geloof, dat met de invoering van deze wet *het stelsel van de neutrale school als de school bij uitnemendheid vervalt.* De Staat zegt dan: Ik geef u zoo goed onderwijs als ik kan; *maar kunt gij het beter geven,* welnu, toon dan tenminste zooveel te doen als ik; dan help ik ook u, want ik maak geen onderscheid; ik geef aan allen gelijkelijk." [1])

De heer Tak van Poortvliet klaagde over die bevoorrechting der bijzondere school. „De *bijzondere* school kan vrijelijk worden opgericht, uitgebreid, ingekrompen, zoo noodig opgeheven. Zij kan, naar gelang van omstandigheden, behoudens de weinig klemmende bepaling van art. 54*bis*, worden ingericht; . . . . geest en strekking van het onderwijs in de bijzondere school kunnen geheel naar de plaatselijke omgeving en de afwisselende behoeften der leerlingen worden bepaald. De *openbare* school daarentegen is gebonden aan verschillende voorschriften en gesnoerd in een keurslijf van bepalingen, die, hoe noodig en gewenscht ook, de vrijheid harer beweging belemmeren..... Voorts moet de *openbare* school door geest en strekking van haar onderwijs voldoen aan het voorschrift van art. 192 der grondwet, dat eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen bij elk onderdeel daarvan gebiedt. De bepalingen van deze voordracht zijn ontworpen, om aan de bijzondere school de mededinging tegenover de openbare

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1340.

gemakkelijk te maken. En in dit opzicht is men werkelijk geslaagd" [1].

Ter beantwoording van die rede werd o.a. het volgende aangevoerd: „Maar de positie is", zegt men, „niet gelijk, want de aanvaller — dat zijn wij — is vrij; doch de aangevallene — dat is de openbare school — is niet vrij. Die tegenstelling tusschen *aanvaller* en *aangevallene* aanvaard ik niet. Volgens deze wet is de *richting* van de bijzondere school evenzeer vrij als die van de openbare school [2]. De openbare school heeft de richting van het Nut. Welnu, de Nutsrichting en de anti-Nutsrichting staan op gelijken voet tegenover elkander. Maar wanneer die richtingen niet in staat zijn om zelve scholen op te richten, dan blijft de vesting, de openbare school, bestaan en tegen die vesting opponeeren wij niet. Zoolang de verschillende richtingen haar eigen scholen niet hebben, willen wij die vesting in stand houden..... Wij willen de openbare school, doch slechts *als vesting, achter de hand hebben,* voor het geval dat de bijzondere scholen in gebreke blijven" [3].

Die gelijkheid berustte op het beginsel, *dat de ouders in de keuze der school vrij moeten zijn,* en niet wegens de voorkeur, die zij aan de openbare school geven, voordeelen mogen genieten. Dit, en dit alleen, was de bedoeling van de zooveel besproken *rechtsgelijkheid.*

De Regeering heeft zich daaromtrent zeer duidelijk uitgesproken, toen haar gevraagd werd, wat zij onder rechtsgelijkheid verstond. „Op den voorgrond zij gesteld, dat eene volkomene gelijkstelling van de *openbare* en *bijzondere school* geenszins in de bedoeling ligt. In de Memorie van Toelichting heeft de Regeering reeds opgemerkt, dat de opvoeding in het onderwijs der kinderen *in de eerste plaats eene taak der ouders is.* De grondwet is, door de vrijheid van onderwijs te erkennen, van dat denkbeeld uitgegaan, maar tegelijk heeft zij die taak trachten te vergemakkelijken door de invoering van eene openbare school, die voor allen toegankelijk zou zijn en dus ook voor allen bruikbaar zou wezen. Nu echter gebleken is, dat de wetgever zulk

---

[1] Hand. t. a. p. bl. 1389.

[2] Duidelijker ware het geweest te zeggen: „De richting van de openbare school is evenzeer vrij als die van de bijzondere".

[3] T. a. p. bl. 1402.

eene voor allen bruikbare school niet heeft kunnen geven, is hij verplicht *zooveel als mogelijk* tegemoet te komen aan de begeerten van die ouders, die, zij het op andere wijze, aan hunne verplichting om hunne kinderen te doen onderwijzen willen voldoen. *Er is geen enkele reden om den een bij den ander achter te stellen, om aan den een de bijdrage uit 's rijks kas te onthouden die aan anderen wordt gegeven, als de Overheid maar de zekerheid heeft dat het onderwijs goed gegeven wordt. In dien zin heeft de Regeering van rechtsgelijkheid gesproken"* [1]).

Deze in een officieel stuk op verzoek der Kamer afgelegde duidelijke verklaring is nimmer ingetrokken, noch is er een enkel woord van teruggenomen.

De Regeering beoogde alleen *rechtsgelijkheid der ouders.* Dat tusschen de openbare *school,* — een gemeentelijke inrichting — en de bijzondere *school* geen rechtsgelijkheid bestaan kan, werd onzerzijds erkend, ofschoon aanvankelijk eene min juiste uitdrukking in de Memorie van Toelichting aanleiding kon geven om het tegendeel te onderstellen. Het spreekt toch vanzelf, dat, in de rechtswereld, eene instelling die uitgaat van en in handen is van de Overheid, iets *anders* is dan eene zuiver particuliere instelling. Onzerzijds werd alleenlijk volgehouden, dat in zaken, waarin de conscientie betrokken is, de een niet behoeft te berusten in hetgeen de ander goedvindt, zooals de heer Van Alphen in de zitting van 12 September herinnerde [2]). Tot die berusting werd men gedwongen, zoolang de wet uitging van het beginsel, dat de openbare school, die feitelijk voor de niet-Christenen en modernen veel geschikter is dan voor hunne tegenstanders, de beste en de eigenlijke volksschool is. Dat denkbeeld moest verdwijnen.

Vooral bij de vaststelling van het nieuwe artikel 45 (de uitkeering aan de openbare school) kwam de praktische beteekenis van die rechtsgelijkheid helder aan het licht.

De Regeering had voorgesteld, dat de openbare school eene bepaalde vergoeding zou ontvangen voor slechts zooveel onderwijzers, als, volgens eene andere wetsbepaling, aan die school werkzaam *moeten*

---

[1]) Verslag § 5 aan het slot. bl. 20. De cursiveering is van mij.
[2]) Hand. t. a. p. bl. 1600.

zijn. Nu wilde de Regeering juist dezelfde vergoeding aan de bijzondere school uitkeeren, *indien* deze zich voorziet van zooveel onderwijzers, als de wet voor goed onderwijs in de openbare school *onontbeerlijk* acht.

Gevolg van deze bepaling is, *dat alles wat ten bate komt van de eene school tegelijkertijd ook ten bate komt van de andere.* Toen nu gedurende de behandeling van het ontwerp van liberale zijde werd aangedrongen op vergoeding aan de gemeente voor *meer* dan het onontbeerlijk aantal onderwijzers, werd die vergoeding, doch altijd binnen een bij de wet aangewezen grens, toegestaan, op grond dat alle scholen in alle gemeenten niet op gelijke wijze behooren te worden ingericht. Maar die meerdere vergoeding kwam nu vanzelf ook de bijzondere school ten goede. In § 9 van het Verslag zegt de commissie (bl. 54), „dat men niet ongenegen was zoo mogelijk de rijksvergoeding ten behoeve van het meer uitgebreid lager onderwijs op anderen voet te regelen, *mits daarbij voor het openbaar en bijzonder onderwijs dezelfde maatregelen genomen werden.*"

Zelfs ging de Regeering nog iets verder. De wet schrijft voor, dat in zeer groote openbare scholen, behalve het hoofd der school, ook enkele onderwijzers zullen voorzien zijn van de hoofdonderwijzersakte, en dat voor dezen een eenigszins hoogere bijdrage zal worden uitgekeerd. Strikt genomen zouden nu ook de bijzondere scholen van dezelfde grootte een of meer onderwijzers met hoofdakte moeten aanstellen, om aanspraak te kunnen maken op vergoeding. Dit was dan ook aanvankelijk zoo voorgesteld. Doch toen de Regeering door de Commissie van Voorbereiding er op gewezen werd, dat die verplichting om onderwijzers met hoofdakten aan te stellen meer ten bate van de onderwijzers dan ten bate van het onderwijs scheen te zijn ingevoerd, kwam de Regeering op haar eerste voorstel terug, en bepaalde, dat de bijzondere school wel, evenals de openbare, die hoogere uitkeering zou ontvangen *indien* er zulke onderwijzers met hoofdakten waren, doch dat de bijzondere school niet, om de bijdrage te kunnen genieten, *verplicht* was hen aan te stellen. Door deze billijke bepaling worden verscheidene bijzondere scholen zeer gebaat.

Een zoo belangrijk beginsel, als de gelijkstelling van openbare en bijzondere scholen ten aanzien van hare aanspraken op uitkeering uit 's lands kas, werd dan ook niet zonder aanmerkelijken strijd verkregen. Reeds in de Commissie van Voorbereiding werd een andere regeling voorgesteld; doch de Regeering wees ze af, o. a. op grond, dat zij „eene gelijke bijdrage voor de scholen, zoowel bijzondere als openbare, onmogelijk maakte" [1]). Ook in de sectiën was het stelsel der Regeering uitdrukkelijk verdedigd op grond, „dat het zich vooral aanbeveelt door erkenning van het beginsel, dat *de Staat, tegenover het bijzonder en het openbaar onderwijs ten aanzien van den te verleenen financieelen steun dezelfde houding heeft aan te nemen*" [2]).

Wat wonder, da gedurende de beraadslaging de liberale partij nog eenmaal eene poging waagde, om tegen dat beginsel op te komen! Daartoe werd door de heeren Hartogh, Van Houten en Rutgers van Rozenburg een zeer belangrijk amendement ingediend, dat de strekking had, om de openbare scholen *op anderen voet* te behandelen dan de bijzondere, [3]) hoewel deze daarom niet minder geld uit 's lands kas zouden ontvangen, dan de Regeering had voorgesteld. Van liberale zijde werd zelfs te kennen gegeven, dat men wel bereid was, der bijzondere school *nog meer* geld toe te kennen, *mits maar van die rechtsgelijkheid werd afgezien* [4]).

Dit amendement werd o. a. bestreden, op grond „dat, werd het aangenomen, de strijd tusschen de openbare en de bijzondere scholen op politiek gebied in zijn volle kracht bestaan blijft. Natuurlijk toch zal dan de liberale Regeering en zullen de liberale Gedeputeerden er op uit zijn, om dien openbaren scholen steeds meer geld toe te voeren; althans die vrees kon worden gekoesterd, en van het omgekeerde kan natuurlijk de tegenpartij worden verdacht." [5])

Ook reeds bij eene vroegere gelegenheid was de groote beteekenis van het nieuwe beginsel in het licht gesteld.

---

[1]) Verslag § 9, bl. 59.
[2]) T. z. p. bl. 50.
[3]) Hand. t. a. p. bl. 1505.
[4]) O. a. door den heer Roëll. Handel. t. a. p. bl. 1523.
[5]) Handel. t. a. p. bl. 1544.

Toen de vraag ter sprake kwam, of dan althans aan arme gemeenten niet eene hoogere bijdrage voor hare onderwijzers kon worden uitgekeerd, werd door Mr. Van Houten „eene vraag aan de rechterzijde" gedaan, aldus luidende: „Zijt gij bereid, uwen steun te geven aan eene verhooging van de bijdragen van het rijk ten behoeve der gemeenten? Zoo ja, *staat hierbij het dogma van gelijkstelling tusschen openbaar en bijzonder onderwijs in den weg?* Zijt gij bereid, steun aan minvermogende gemeenten te geven, zonder den eisch dat *per se* gelijke meerdere steun verleend moet worden aan de bijzondere scholen? Is m. a. w., het verband tusschen art. 45 (uitkeering aan openbare) en 54 (uitkeering aan bijzondere scholen) een bloot vormelijk verband, uitsluitend om herhaling van den inhoud dier artikelen te voorkomen, *of is het dogma van gelijkstelling* zoo diep ingeworteld, dat gij voor de gemeenten niet meer wilt geven, als de bijzondere scholen niet tegelijk meer krijgen ? Ik geloof, dat het noodig is die vraag te beantwoorden, opdat zij, die iets voor de gemeenten willen doen, weten .... of wij op een *nolumus* stuiten, zoodra wij het verband tusschen de artt. 45 en 54 willen verbreken, ja of neen. [1]).

Onmiddellijk, zelfs zonder de „rechterzijde" nog vooraf te raadplegen, want ik was volkomen zeker omtrent haar gevoelen te dezen opzichte, en zelfs zonder het Regeeringsantwoord te behoeven af te wachten, antwoordde ik: „Bestaat er tusschen de artt. 45 en 54 een onverbreekbaar verband? Ongetwijfeld. Wanneer de heer Van Houten of zijne partij een regel weet te stellen om aan bijzonder arme gemeenten, in bijzondere gevallen, meer van het rijk te doen genieten, dan zou dit kunnen geschieden, *mits aan de in diezelfde gemeente opgerichte bijzondere school hetzelfde subsidie verleend werd. Immers de hoofdzaak van deze wet moet blijven, dat het rijk het openbaar onderwijs even goed acht als het bijzondere en dus gelijk steune.*" [2])

Dit antwoord, dat zeker aan duidelijkheid niet te wenschen overlaat, door niemand aan de rechterzijde weersproken en door de Re-

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1398.
[2]) Hand t. a. p. bl. 1401.

geering in algemeene termen beaamd werd, wekte de ontevredenheid op van meer dan één liberaal. Onder de leden van de rechterzijde kon alleen de heer Huber de juistheid ervan niet inzien. Indien men intusschen bedenkt, dat de financiën van Friesland volgens dien afgevaardigde totaal in de war zijn, en weet, hoe die afgevaardigde „Fries" is in merg en been en dus persoonlijk voelt, wat Friesland voelt, zal men zich niet verwonderen, dat zijne gewone scherpzinnigheid en helderheid hem een oogenblik in den steek lieten, bij het uitzicht op extra-bijdragen aan arme Friesche gemeenten. De afgevaardigde uit Amersfoort daarentegen, Jhr. Mr. Van Asch van Wijck, minder door geldzorgen gedrukt, begreep het onzerzijds geopperde bezwaar zeer goed; hij gaf een zeer praktischen maatstaf aan, waarnaar aan armere gemeenten een hooger uitkeering zou kunnen worden toegekend, en voegde daarbij: „Ik geloof, dat tegen het beginsel (om aan onderwijzers in bedoelde gemeenten een hoogere bijdrage toe te kennen) wèl bezwaar moet gemaakt worden, als dit bedrag alleen aan de openbare, niet aan de bijzondere school ten goede zou komen..... Ik geloof, dat dezelfde redenen, die gelden om voor het openbaar onderwijs eene hoogere bijdrage te geven, ook gelden voor het bijzonder. Wat toch is het geval. De gemeente O. bezit geene bijzondere school, en dat is..... natuurlijk. De menschen zijn arm en worden te zwaar belast, en hebben geen geld om bijzondere scholen op te richten. Indien voor de openbare school *f* 200 meer per onderwijzer wordt gegeven, zal dat de oprichting van bijzondere scholen tegenhouden en niet verkregen worden hetgeen in de bedoeling van de wet ligt, dat, waar de ouders dit verlangen, bijzonder onderwijs verstrekt zal worden en daarnevens openbaar." [1])

Bij de behandeling van het amendement Hartogh c. s. sprak ik in denzelfden geest, en eindigde mijn betoog met de woorden: *„het beginsel zelf mogen wij niet loslaten;* dat is geene overdrijving" (zooals o. a. de heer Cremers beweerd had [2]), *„maar het is juist datgene, waarop de geheele pacificatie berust.* Wil men deze niet, men weigere

---

[1]) Hand. t a. p. blz. 1525.

[2]) Hand. t. a. p. bl. 1540.

haar, doch men vrage niet telkens, om voor die pacificatie te zijn, doch het beginsel los te laten waarop zij steunt." [1])

Niet zonder heftigheid werd ik ten slotte nog terecht gewezen door den heer Van Houten, die beweerde, dat „de geachte afgevaardigde uit Goes door vasthoudendheid aan het knutselwerk dat hij in zijne gedachten heeft klaargemaakt" (er was evenwel niet van mijn werk sprake, doch van dat van den Minister), „de geheele zaak op dit oogenblik ten val leidt." Hij verklaarde, doelende op het bekende woord, dat de goden verblinden, dien zij willen verderven, „dat de verblinding er reeds is en dat hij vertrouwt dat de val spoedig zal volgen." [2])

Onmiddellijk hierop volgde de stemming over het amendement van den heer Hartogh c. s., alsmede die over het „knutselwerk" van de Regeering. Het eerste werd eenstemming door de rechterzijde verworpen; het andere, ondanks den eenparigen tegenstand van de linkerzijde, ditmaal versterkt door den heer Huber, aangenomen.

Ik heb lang bij dit punt stilgestaan, omdat, toen men van liberale zijde het begrip van rechtsgelijkheid, *in den zin waarin wij het woord steeds hebben gebezigd*, niet uit het ontwerp kon doen verdwijnen, men gepoogd heeft, het te doen voorkomen, dat eigenlijk dat begrip onschuldig en zelfs door de Regeering en de rechterzijde opgegeven was. Ook aan onze zijde is men, naar ik meen, van het groote gewicht van dit hoofdbeginsel niet altijd genoegzaam doordrongen. Onwillekeurig wordt vaak de *rechtsgelijkheid der ouders* met *gelijke behandeling van openbare en bijzondere scholen* verward. Eene gelijke behandeling van openbare en bijzondere scholen is echter onmogelijk, en wordt ook niet door het beginsel van rechtsgelijkheid geëischt; evenmin als men, gelijk ik boven opmerkte, ter wille van de gelijkheid voor de wet, minder- en meerderjarigen, gezonden en krankzinnigen op gelijke wijze behoeft te behandelen. Mocht er nog iemand gevonden worden, die meent, dat de rechtsgelijkheid onzerzijds is opgegeven of niets te beteekenen heeft, dan verwijs ik hem

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1544.
[2]) T. a. p. bl. 1566.

naar de redevoeringen van de Heeren Rutgers, [1]) Smidt, [2]) Tak van Poortvliet [3]) en den Minister, [4]) die ik echter, om niet te uitvoerig te worden, hier niet verder vermeld.

Maar is rechtsgelijkheid der ouders door uitkeering van eene bijdrage uit 's lands kas niet te duur gekocht, en moet de vrije school zich niet schamen een aalmoes aan te nemen, al staat dan ook het bedrag daarvan met de uitkeering aan de openbare school gelijk?

Men heeft dit van verschillende zijde beweerd. Laat ons daarom nagaan, wat de aard is van datgene, dat de bijzondere school voortaan zal ontvangen.

Volgens de wet heeft elk schoolbestuur, openbaar of bijzonder, onder zekere voorwaarden, *aanspraak op eene vaste bijdrage.* Wie heeft ooit de aalmoezen geschikt onder de bijdragen, waarop iemand *aanspraak* kan maken? Tegen zùlk eene bijdrage, door de Engelschen *grant* genaamd, is onzerzijds zelden eenig bezwaar gemaakt.

De heer Smidt heeft zich op eenige woorden van den heer Groen beroepen [5]), ten betooge, dat deze zich tegen de uitkeering van eene bijdrage zou hebben verzet. Het is de moeite waard, juist dat citaat eens te lezen, om zich duidelijk het verschil van voorheen en thans voor oogen te stellen. Het luidt aldus:

„Derhalve dit is de *casus-positie:* Kan aan eene school, die niet voor allen geschikt is, uit de publieke kas subsidie worden verleend?

„Voorzeker, wanneer de gemengde school, in het oog der wet, een noodzakelijk kwaad is, een gebouw dat men, zooveel noodig, behoudt, zooveel doenlijk, afbreekt. Voorzeker, wanneer de wetgever geleidelijken overgang tot de afzonderlijke school begeert. Dergelijke bepalingen zijn dan gepast en onmisbaar; ze zijn, ter voorbereiding, ter aanvankelijke verkrijging eener betere toekomst, onwaardeerbaar.

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1325 en 1384.
[2]) T. z. p. bl. 1331.
[3]) T. z. p. bl. 1390.
[4]) T. z. p. bl. 1378. Vergelijk ook bl. 1339.
[5]) T. a. p. bl. 1333.

Wanneer de wetgever zelf gevoelt en verklaart dat het stelsel der gemengde school aan eene godsdienstige bevolking het onontbeerlijke zielevoedsel onthoudt, dan is het billijk dat, in naam van conscientievrijheid, van volksregt, van algemeen belang, de wet, ook met financieele opofferingen van den Staat, in de gewetensbezwaren voorzie.

„Zoo is het niet, wanneer de wetgever, gelijk dit Ministerie bij deze voordragt, van eene tegenovergestelde beschouwing uitgaat. Wanneer hij in de gemengde school den steun der volkseenheid, den waarborg van verdraagzaamheid, de kweekplaats van echten godsdienstzin, aanschouwt. Wanneer de voortreffelijkheid der instelling geroemd wordt, inzonderheid omdat op het vermijden van al wat de conscientie van iemand zou kunnen kwetsen, gelet wordt. Wanneer men de gemengde school èn Christelijk genoeg èn nationaal bij uitnemendheid acht. Dan is het ongerijmd te vergen dat Rijksgeld aan het ondermijnen van Rijks-instellingen worde te koste gelegd. Vooroordeel moet en mag niet met bijdragen uit de schatkist worden gevoed. Is menigeen, op grond van individueele en subjectieve zienswijze, niet te vrede met de openbare school, daarvoor is, in naam der gewetensvrijheid, volledige vrijheid van onderwijs daar. Inrigtingen waarbij men het verdeelen van hetgeen de wet begeert vereenigd te houden, bedoelt, hebben op onbelemmerd aanzijn, niet op begunstiging regt. Zoo tweedragtstokerij niet belet wordt, het zal ten minste niet geoorloofd zijn van Staatswege giften daarvoor uit te reiken." [1])

Is duidelijker tegenstelling, is betere verdediging van de nieuwe wet mogelijk?

In het stelsel der wet van 1857, dus ook in dat van de wet van 1878, komt, zegt de heer Groen, subsidie niet te pas; daar is zij er in vierkanten strijd meê.

Maar geheel iets anders is het, wanneer men *van een vlak omgekeerd beginsel* uitgaat; en wel juist van die beginselen, die aan onze nieuwe wet ten grondslag liggen. Dit zegt de heer Groen ten overvloede zelf in eene noot op dezelfde bladzijde van zijn geschrift:

„Daarom was hetzelfde denkbeeld, dat nu ongerijmd is, zeer behar-

---

[1]) Over het ontwerp van wet op het Lager onderwijs, 1857.

tigenswaard, toen de heer Van der Brugghen, lid der Kamer en bestrijder van de gemengde school, het aldus op 16 Juli 1854 voordroeg: „Men zou ook daar, waar minderheden zijn, die de gemengde scholen wenschen te verlaten, die minderheden, als eigen krachten tekort schoten, kunnen ondersteunen, te hulp komen, en daarbij in aanmerking moeten nemen, of de behoefte aan bijzondere scholen werkelijk in gewetensbezwaar, in godsdienstige overtuiging, dan wel in minder eerbiedwaardige redenen haren grond had." [1])

Ook de grootste bedilal zal moeten erkennen, dat hetgeen de nieuwe wet ons aanbiedt, van ons standpunt verre verkieslijk is boven hetgeen ruim dertig jaar geleden de heer Groen van Prinsterer volkomen aannemelijk oordeelde!

Of is op het beginsel, dat de schoolbesturen *aanspraak of recht hebben* op de uitkeering, inbreuk gemaakt door de bepaling, „dat het bestuur, 'twelk op eene rijksbijdrage aanspraak maakt, zijne daartoe strekkende aanvrage zendt aan Gedeputeerde Staten"? Zulk een aanvrage door particulieren, waar het gemeentebestunr eenvoudig de rekening inzendt, acht men vernederend voor het vrije onderwijs.

Niets heeft mij meer verbaasd dan de felle oppositie juist tegen deze bepaling. Ziehier de toedracht der zaak:

In sommige secties was gevraagd, wie beslissen zal of de bijzondere school voldoet aan de voorwaarden, waarvan het ontvangen der bijdrage afhankelijk wordt gemaakt. Men had bedenking tegen eene beslissing in hoogste instantie door den Minister, en wees er op, dat de beslissing over de al of niet toekenning van de „grant" in Engeland opgedragen is aan het departement van onderwijs. [2])

De Regeering antwoordde, dat het hier betreft eene vraag van *uitvoering der wet;* dat dus de Minister, met die uitvoering belast, de beslissing aan zich moet houden, terwijl de regeling thuis behoort in den maatregel van bestuur. [3]).

De Commissie, en wel naar het schijnt *de geheele Commissie,* kwam tegen die opvatting, m. i. zeer terecht, op. „Er wordt", zoo lezen wij

[1]) Adviezen II. bl. 116.
[2]) Verslag § 10*a*., bl. 64.
[3]) T. z. p. bl. 68.

in het Verslag, [1]) „hier aan de bijzondere scholen *een recht op subsidie toegekend, en er behoorde tegen willekeurige weigering van subsidie gewaakt te worden,*" evenzeer als voor de naleving der voorwaarden, waarvan de uitkeering der subsidie afhankelijk werd gemaakt. „Geschillen omtrent deze quaestiën waren *rechts*geschillen; *hare beslissing was meer eene zaak van rechtspraak, dan van uitvoering.*" Dit schijnt niet wel betwistbaar. De Regeering moet ten aanzien der openbare school de wet *uitvoeren;* ten aanzien der bijzondere school daarentegen heeft zij *niets* uit te voeren; zij heeft slechts de bepalingen betreffende de uitkeering toe te passen, na zich verzekerd te hebben, dat de feiten, waarvan die toepassing afhangt, aanwezig zijn. Dat werk nu behoort bij voorkeur te geschieden door ambtenaren, *die niet van de Regeering afhankelijk zijn*; ook van antirevolutionaire zijde is er op aangedrongen, dat de administratieve rechtspraak niet, gelijk tot dusver, feitelijk en uitsluitend bij den Minister zou berusten. De Commissie bleef van oordeel, dat de eindbeslissing over de uitkeering aan een rechtscollege, als bedoeld bij art. 154 der grondwet behoorde te worden opgedragen en opperde verschillende denkbeelden, teneinde zulk eene rechtspraak in het leven te roepen. O. a. werd gesproken van een afzonderlijken raad, alsmede van den Raad van State, colleges bij welke men tegen de beslissingen des Ministers in beroep zou kunnen komen. [2]) Ik herinner mij, dat een der Commissieleden ook ten aanzien van de uitkeeringen ten behoeve van de openbare school soortgelijke rechtspraak in het leven wilde roepen, daarbij wijzende op een geval, waarin, in strijd met de wet, eene uitkeering aan een gemeentebestuur geweigerd was, zonder dat daartegen een rechtsmiddel openstond. Bij dit alles was derhalve enkel sprake van *recht*, en bewoog geheel de Commissie zich in de richting, waarin ook de antirevolutionaire partij zich steeds heeft bewogen. Niet om gunst, maar om recht was het bij de aanvrage om de uitkeering te doen.

De Minister wees er echter op, dat tot dusver de uitkeering van

---

[1]) Verslag § 10a, bl. 69. — Zie ook de rede van Mr. Verniers van der Loeff, Handel. t. a. p. bl. 1626.

[2]) T. a. p. bl. 69/70.

subsidiën steeds als eene zaak van uitvoering was beschouwd ('tgeen ook waar is; maar juist om *voortaan* een administratieve rechtspraak te verkrijgen, werd een nieuw artikel in de grondwet ingelascht); zoolang de administratieve rechtspraak nog niet was geregeld, scheen een voorstel tot het onderwerpen van de aanspraken der bijzondere scholen aan rechterlijk gezag praematuur. Deed de Regeering zoodanig voorstel, „zij zou een debat van grooten omvang openen over eene veelomvattende zaak, die buiten het kader van haar ontwerp ligt". [1])

Dit laatste argument zal dan ook wel de reden zijn geweest, waarom de Commissie niet verder aandrong op het ontnemen van de eindbeslissing aan den Minister. Doch gedurende de behandeling van het ontwerp kwam de minderheid dier Commissie in zoover op de zaak terug, dat zij beproefde, althans *in eerste instantie* de beslissing op te dragen aan een *van de Regeering onafhankelijk college*. Op die wijze zou men dan toch komen op den weg van *recht*spraak. Welk dat zelfstandig college zijn zou, lag voor de hand. Ook in andere zaken oefenen, waar het de *toepassing* van *rijkswetten* geldt, de Gedeputeerde Staten rechtspraak, zelfs rechtspraak in hoogste instantie, uit; b.v. bij de toepassing van sommige belastingwetten, van de wet op de nationale militie enz. Met de openbare school komen zij voortdurend in aanraking. Wat dus natuurlijker, dan ook hierbij de tusschenkomst van dat college in te roepen? Nu is het wel waar, dat juist de bemoeiingen van sommige colleges van Gedeputeerden met de openbare school die colleges in slechten reuk hebben gebracht. Maar bij die bemoeiingen van Gedeputeerden met de openbare school is er zeer veel speelruimte voor allerlei persoonlijke inzichten. Dit is echter niet het geval, waar het de bloote toepassing eener wetsbepaling ten opzichte der bijzondere school geldt. Daar is het college strikt gebonden aan de wet, en mocht het ook daarbij, wat echter onwaarschijnlijk is, partijdig te werk gaan, dan is er nog beroep op den Koning. Is er bij het beoordeelen der vraag, *of aan de wettelijke voorwaarden voldaan en diensvolgens de bijdrage verschuldigd is*, weinig gelegenheid tot willekeur — en dat is m.i. niet

---

[1]) Veslag § 10a, bl. 70.

twijfelachtig — dan is er van Gedeputeerden hoegenaamd geen gevaar te vreezen. Lastig zijn zij wellicht; maar zijn dan Regeeringsambtenaren dat niet, en moeten zij het niet vaak zijn, omdat zij moeten waken voor de naleving der wet? Schoolbesturen evenwel, die eerlijk de wet naleven, zullen die last niet behoeven te vreezen.

Lastig, maar niet willekeurig kunnen Gedeputeerden zijn, omdat bij de beoordeeling der „aanvragen" bijkans elke subjectieve opvatting is uitgesloten. Over de voldoendheid der school hebben zij geen oordeel te vellen. Juist om dit nog duidelijker te doen uitkomen, werd, met instemming der voorstellers van het amendement en der geheele Commissie, niet de redactie van de voorstellers, doch die van den heer Vermeulen in de wet opgenomen, opdat „boven alle bedenking verheven zou staan, dat door Gedeputeerde Staten nooit aan eene bijzondere school subsidie kan worden geweigerd op eenigen anderen grond, dan het niet voldoen aan de eischen en de voorwaarden tot het verkrijgen van subsidie gesteld onder 1° tot 4° en *a* tot *d*." [1])

Juist daarom ook verklaarde de Minister, toen sommige leden nog allerlei *andere* voorwaarden aan de uitkeering van de bijdrage wilden verbinden, o.a. die, of het te geven onderwijs *voldoend* was, dat hij die voorwaarden niet wilde; niet omdat het hem onverschillig was hoe het onderwijs gegeven werd, maar omdat dan „alles afhankelijk zal worden gesteld van het wellicht partijdig oordeel van dezen of genen." (Later nam hij het woord partijdig, „voorzoover daarbij zou kunnen worden gedacht aan kwade trouw", terug, en stelde daarvoor „subjectief" in de plaats). En, voegde hij er bij, „er moeten bepaalde en juist omschreven voorwaarden zijn", „temeer wanneer het amendement van den heer Van Delden c. s. mocht worden aangenomen, waardoor de beslissing ten deze" (zij het dan ook alleen in eerste instantie) „komt bij Gedeputeerde Staten". [2])

In de opneming van het voorschrift om de aanvrage tot Gedeputeerde Staten te richten, zag geen enkel lid der Commissie eenige concessie aan of buigen voor de liberalen; in hunne oogen was het voorschrift eene verbetering van het wetsvoorstel, ook omdat men dit

---

[1]) Hand. bl. 1633.

[2]) T. a. p. bl. 1643. Zie ook bl. 1638.

punt liever bij de wet wilde vaststellen dan bij een bestuursmaatregel, waarbij overigens de zaak op precies dezelfde wijze had kunnen worden geregeld, ook al ware het amendement Van Delden c. s. niet aangenomen. Want er moet toch bij iemand *aanvrage* gedaan worden. „Men zal toch niet onderstellen," zeide de Minister, „dat de Staat zal komen tot elke bijzondere school en zeggen: Gij weet, dat er voor de bijzondere scholen onder zekere voorwaarden *gelegenheid* bestaat, om rijkstoelagen te verkrijgen; mag ik van u vernemen, of gij ook gediend zijt van die toelagen?" [1]) Wat vernederends er dan in steekt, om *op grond der wet* eene uitkeering te vragen, vat ik niet. Is de aanvraag, om eene inschrijving op het Grootboek af te lossen of een traktement uit te keeren, dan ook vernederend?

In het wezen der zaak staat ook hierin de bijzondere met de openbare school gelijk. Immers moeten de gemeentebesturen op hunne begrooting de sommen uittrekken, waarop zij meenen aanspraak te mogen maken. Gedeputeerde Staten onderzoeken die opgaven, en wanneer zij geene bedenking hebben, geven zij die sommen aan de Regeering op, overeenkomstig daarvoor vastgestelde tabellen.

Let men op alles, wat te dezen is voorgevallen en op geheel de regeling van de uitkeering aan de bijzondere scholen; vergelijkt men onze wet met wat in Engeland te dezen geldt, dan zal men moeten toegeven, dat er voor de tegenspraak en de ontevredenheid, die aan de zijde van de voorstanders van het bijzonder onderwijs ten aanzien van de nu aangenomen verhouding tusschen openbaar en bijzonder onderwijs soms worden opgemerkt, niet de minste grond bestaat. Beter kan men zich indenken in de gevoelens van den heer Van Houten, die tot op het laatste toe zich een verwoed tegenstander van het ontwerp betoonde, en ten slotte aldus sprak: „In het stelsel van hen, die *enkel om redenen van billijkheid* tegemoetkoming aan het bijzonder onderwijs willen verleenen, is het artikel [2])

[1]) Hand. bl. 1640.

[2]) Luidende: „Door het Rijk wordt over elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere lagere scholen eene bijdrage verleend", enz.

onaannemelijk.... Het eerste, wat ik omtrent dit artikel heb op te merken, betreft den imperatieven vorm van het artikel. Het schept een *recht* daar, waar slechts eene *billijkheids-aanspraak* op subsidie kan worden erkend". [1])

De heer Van Houten had m. i. volkomen gelijk!

Maar is, zoo vraagt men ten slotte, dat heele systeem van rechtsgelijkheid toch niet meer eene theorie dan een feit? „Had de rechterzijde, zonder naar de uitkomst te vragen, behalve de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs *in beginsel*, ook de gelijkstelling *in de praktijk*, en, *in het financieele*, in de wetsherziening als eisch behooren te stellen?" vraagt o. a. *de Oranjevaan*. [2])

In hoever voldoening aan dien eisch bestaanbaar is met het vaak zoo hoog geprezen beginsel, dat de bijzondere school in de eerste plaats op de Christelijke vrijgevigheid moet blijven steunen, zal ik onder *l* bespreken. Thans alleen dit:

De financieele bevoordeeling, die ook thans nog de openbare school zal genieten, en die vooral daar aanzienlijk zal zijn, *waar de gemeenteraden de nieuwe wet niet naar haar geest uitvoeren, en waar zij dus niet*, zooals de wet veroorlooft, *den ouders, die daartoe in staat zijn, aan schoolgeld zooveel laten betalen als hun kind aan de gemeente kost*, — die bevoordeeling berust op overwegingen, die met de rechtsgelijkheid niets hebben uit te staan, en staat in verband met toestanden, *die wel nimmer veranderen zullen*. Ziehier wat wij daaromtrent lezen op bladz. 17 van de Memorie van toelichting:

„Het schijnt niet raadzaam, *aan de gemeente* de bevoegdheid toe te kennen, om de vrije school te subsidieeren. Uit het oogpunt van rechtsgelijkheid is daarvoor ongetwijfeld veel te zeggen. Echter moet niet buiten overweging worden gelaten, dat eene regeling in dien geest den strijd over de school zeker, tot groote schade van tal van belangen, in de gemeenten en hare besturen zou overbrengen; dat minderheden in eene gemeente weinig kans hebben, om tot haar recht te komen; dat de vrije school, juist om hare grootere vrijheid,

[1]) Hand. t. a. p. 1633.

[2]) Van 28 Sept. j.l.

een voordeel boven de openbare school geniet, en zal het particuliere initiatief opgewekt blijven, de financieele zorg voor hare instandhouding niet geheel moet worden weggenomen."

Gedurende de behandeling van het wetsontwerp in de sectiën en bij de openbare beraadslaging werd dit gevoelen der Regeering nimmer weersproken; integendeel; zoozeer scheen men er meê in te stemmen, dat de Commissie, in dezen blijkbaar eenstemmig, er bij de Regeering op aandrong, aan de gemeenten geene bevoegdheid te verleenen of te laten, om subsidie te geven voor bijzondere inrichtingen tot opleiding van onderwijzers, omdat dit „allicht leiden zou tot ontduiking van het beginsel, hetwelk ook de Regeering wenscht te zien aangenomen, om uit de gemeentekas alleen subsidieering toe te laten in de gevallen en onder voorwaarden bedoeld in art. 54 ter." [1]), welk artikel thans geworden is art. 7 der wet, zoodat voortaan geen enkele nieuwe bijzondere school, neutraal of niet, van gemeentewege zal kunnen worden gesubsidieerd.

De „rechterzijde" heeft derhalve niet ter wille van het gemeen overleg een gedeelte van hare beginselen over boord geworpen; maar zij wilde geene uitkeering door de gemeente aan de bijzondere scholen, omdat zij daarvan voor alle partijen een bron van twist en tweedracht verwachtte. Het is mij steeds voorgekomen, dat de Roomsch-Katholieken uit het Zuiden, voor wie het stelsel, om uit de gemeentekas hun bijzondere scholen te bekostigen, veel aantrekkelijks had, blijk gegeven hebben van onbekrompen zin, door niet, gelijk door sommigen gewenscht werd, aan te dringen op het zoogenaamd „adoptiestelsel". Bij dat stelsel worden lichtelijk de belangen van minderheden in de gemeente verwaarloosd, en wordt *op den duur* misschien de macht van die kerkgenootschappen, die in het bezit zijn van vele goederen, maar nimmer het Christelijk leven gebaat. De nadere uiteenzetting van deze stelling zou mij te ver leiden; zij is ook overbodig, nu zelfs in de sectiën der Kamer niemand die uitkeering door de gemeente verdedigd heeft. Ware inderdaad die uitkeering ter oplossing van de schoolquaestie onmisbaar, dan zouden die antirevolutionaire Kamer-

[1]) Verslag § 8, bl. 28. Zie ook t. z. p. op art. 3, bl. 77.

leden, die dit inzagen, althans in de sectiën daarop wel hebben aangedrongen; het is echter blijkbaar niet geschied.

In de niet uitkeering van gelden door de gemeente aan de bijzondere school ligt nog een voordeel, waarop de aandacht tot dusver niet is gevestigd. Men heeft er op gewezen, dat in het stelsel van deze wet ook socialisten bevoegd waren, eene bijdrage voor hunne scholen te vorderen. Te ontkennen valt dit niet. Ware nu het restitutiestelsel ingevoerd, of had de wet aan de gemeenten opgelegd, voor alle scholen dezelfde sommen uit te keeren, dan zou ongetwijfeld meer dan ééne school door socialisten zijn opgericht. Nu echter nog altijd het grootste deel der onkosten uit particuliere liefdadigheid bijeen moet worden gebracht, behoeft men zich voor die scholen niet al te beangst te maken. 't Is dan ook niet te verwonderen, dat de heer Domela Nieuwenhuis expresselijk overkwam, om tegen de wet te stemmen!

Terecht is door Mr. Veegens [1]), in aansluiting aan eene opmerking van den Minister van Financiën, Godin de Beaufort [2]), ook nog op eene andere werking van het aangenomen stelsel gewezen. Het financieel belang, dat de gemeentebesturen voortaan bij de oprichting van bijzondere scholen hebben, zal menig verstandig bestuur er toe leiden, die oprichting in de hand te werken; vooral wanneer ook de liberalen wat meer ijver voor het vaak door hen hoog geprezen onderwijs mochten betoonen. Deze prikkel zou echter wegvallen, indien ook het gemeentebestuur de bijzondere scholen te bekostigen had.

Natuurlijk zag de rechterzijde evenzeer als de Regeering die financieele bevoordeeling der openbare school zeer wel in. Maar zij wenschte de gevolgen door de invoering van behoorlijk schoolgeld tegen te gaan.

---

[1]) Vragen des Tijds.

[2]) „Wij hebben ... dikwijls vernomen, dat de gevolgen van deze wet zouden zijn, dat de openbare school leeg zou loopen, zou worden leeggepompt, gelijk men het uitdrukte ... Hoe ongelukkig dit dan ook zou mogen zijn, ongelukkig voor de gemeentefinanciën ware dit voorzeker niet. Voor elke 55 kinderen, die de openbare school verlaten, zal de gemeente een onderwijzer minder behoeven te bezoldigen, en dus winnen het verschil tusschen diens traktement en de Rijksbijdrage." Hand. t. a. p. bl. 1516.

Want als allen, die zulks vermogen, aan schoolgeld ten volle betalen wat de gemeente voor hun kinderen uitgeeft, dan zullen velen al heel spoedig liever geheel vrije scholen oprichten. Zoo blijven dan de openbare scholen slechts voor hen, die elders geen heenkomen kunnen vinden. Of men in de regeling van het schoolgeld gelukkig geslaagd is, zal ik nader onderzoeken onder letter *f*. Hier wil ik slechts herhalen, dat alleen van de *eerlijke* uitvoering der wet, bepaaldelijk van eene billijke schoolgeldheffing, het einde van den schoolstrijd is te wachten. Die eerlijke uitvoering hebben de gemeentebesturen grootendeels in hunne hand.

Nog zou ik hier moeten spreken over eene andere financieele bevoordeeling der openbare school, n.l. van de uitkeering door het rijk van 25 pCt. der stichtingskosten. Ik kom hierop terug onder letter *h*, en hoop daar dan aan te toonen, dat ook deze bevoordeeling niet in strijd is met het beginsel der rechtsgelijkheid, zooals dit door ons wordt opgevat, maar dat gelijkstelling op dit punt van beiderlei scholen voor de vrije school zelve zeer bedenkelijk zou zijn geweest.

En nu ten slotte de vraag: Zal dan voortaan de openbare school aanvulling, de bijzondere regel zijn?

Op die vraag kan eerst de toekomst antwoorden. Zeer juist merkte drie jaren geleden de heer Mees op: „Ik meen, dat die vraag door de maatschappij beslist moet worden en niet a priori door den wetgever is uit te maken." [1]) Die opmerking beaamde ik destijds, „maar," voegde ik er bij: „er is ééne zaak, die de natuurlijke ontwikkeling der vrije school in den weg staat, en dat is de liberale theorie, dat aan de niet vrije school wel geld uit 's lands kas mag gegeven worden en aan de andere nooit. Die theorie berust enkel op art. 194 der grondwet." [2]) Welnu, die theorie is nu terzijde gesteld; aan de „natuurlijke ontwikkeling" staat zij niet meer in den weg. Mij dunkt, dat thans, zonder wetswijziging, *hoewel niet zonder groote krachtsinspanning*, het begeerde ideaal bereikbaar geworden is.

---

[1]) 31 Maart 1886. Handel. 1885/6, bl. 1375.

[2]) 1 April 1886; t. z. p. bl. 1399.

c. De openbare school blijve als gemeente-instelling zooveel mogelijk buiten directen invloed van de centrale Regeering.

Ik laat de vraag rusten, of het inderdaad zoo raadzaam is, de gemeenteschool, vooral wanneer zij als het ware een neutraal terrein vormt tusschen de bijzondere of vrije scholen, zooveel mogelijk aan den invloed van het centraal gezag te onttrekken; of niet te vreezen is, dat de geest van onverdraagzaamheid en tyrannie zich niet meer in de gemeentebesturen zal nestelen, naarmate de rijkswetgever krachtiger ieders recht en vrijheid verzekert; of niet, bij te groote zelfstandigheid, de gemeenteschool, meer nog dan thans, sekteschool der modernen zal worden. „Hoogen prijs te stellen op de autonomie der gemeenten is voortreffelijk in hetgeen *locale belangen*, niet in hetgeen *algemeene beginselen* betreft," was het gevoelen van Mr. Groen v. Prinsterer.[1])

Doch hoe dit zij, tot dusver achtten velen, dat ook op het gebied der openbare school decentralisatie eisch is van goede staatsrechtelijke beginselen. Daaraan nu is in zóóverre voldaan, dat bij de keuze van hoofdonderwijzers veel grootere vrijheid dan tot dusver aan de gemeentebesturen is gelaten. Het aanvankelijk plan, om de vergelijkende examens af te schaffen, heeft de Regeering voor een groot deel laten varen. Hierin ligt natuurlijk geenerlei „concessie" aan eenige partij. Misschien stelden de Roomsch-Katholieken als zoodanig eenig belang in de quaestie, omdat zij in Roomsche streken de openbare scholen geheel in hunne hand wenschen te hebben, en zich daar geen Protestantsche openbare onderwijzers willen laten opdringen. Voor de antirevolutionairen had, geloof ik, de vraag omtrent die examens al heel weinig te beteekenen, en de voorstanders der openbare school zijn er, blijkens de talrijke ingekomen adressen, over verdeeld. Het is eene vraag, die niets hoegenaamd met „de schoolquaestie" te maken heeft, en wanneer later, wat niet onwaarschijnlijk is, een nog beter stelsel ter verzekering eener goede keuze van „schoolhoofden", dan het thans aangenomene, gevonden wordt, dan kunnen ongetwijfeld alle partijen tot de wettelijke invoering daarvan samenwerken.

[1]) Parlementaire Studiën en Schetsen 1866, n°. XIV, bl. 15.

d. De openbare school, waar zij nog bestaat, blijve zooveel doenlijk ingericht voor aller gebruik; niet dus uitsluitend voor modernen of voor vrijdenkers; maar evenmin uitsluitend voor rechtzinnige Protestanten, Gereformeerden of Roomsch-Katholieken; geen Christelijke openbare school.

Dit betreft een hoofdbeginsel van het stelsel. Onder de liberalen was het vooral de heer Van Houten, die, ook reeds in 1878, een geheel ander, schijnbaar ook voor ons zeer aannemelijk stelsel verdedigde, n.l. dat de openbare school niet neutraal behoeft te zijn, maar de kleur moet dragen van haar omgeving. Dit stelsel had voorzeker voor vele Roomsch-Katholieken iets bekoorlijks, omdat het den toestand, die nu feitelijk in Brabant en Limburg bestaat, zou hebben gewettigd. Maar voor de geloovige Protestanten in beslist orthodoxe streken zou het stelsel allerverderfelijkst werken. Een Roomsche, die met de Roomsche kerk breekt, moet wel terstond in het oog vallen, zoodat tegen hem geheel de bevolking onmiddellijk kan worden gewaarschuwd. In Roomsche streken zal een openbaar onderwijzer, die zijne school niet wil zien verloopen, dan ook wel zorgen, „zijn godsdienstplichten behoorlijk waar te nemen". Maar bij een Protestant kan men vaak niet nagaan, wat hij eigenlijk gelooft; ook is in den regel de dwingende macht eener Protestantsche kerk zeer gering, zoodat het onmogelijk is, ongeloovige Protestantsche onderwijzers uit orthodoxe streken te weren. Nu heeft de geschiedenis van de *Nederlandsch* Hervormde kerk (van het Genootschap van 1816) ten duidelijkste geleerd, dat niets geschikter is, om onder Protestanten de ongeloofstheorieën te verbreiden, dan het zenden van zoogenaamd orthodoxe, door den Staat opgeleide leeraren naar orthodoxe gemeenten.

De uitzending van door den Staat opgeleide onderwijzers naar orthodoxe streken zou op den duur dezelfde geloofverwoestende uitwerking hebben. Wil men eene Christelijke volksschool, dan moet men ook onderwijzers hebben, die, uit Christelijke kringen voortgekomen, in Christelijke scholen zijn opgeleid; maar, in den regel althans, geen orthodoxe onderwijzers uit openbare kweekscholen.

Bij invoering van het stelsel Van Houten zouden de orthodoxe

gemeenten Staats-onderwijzers hebben ontvangen, die hunne scholen geheel naar orthodoxen trant zouden hebben mogen inrichten, *maar waarbij de Kerk niets zou te zeggen hebben gehad*, zoodat de vraag wat „orthodox" is, evenals in de Nederlandsch-Hervormde Kerk, alleen door den eenmaal aangestelden, dus niet meer te verwijderen leeraar zou moeten worden beantwoord. Zoo zou, onder den naam van orthodox, de openbare school in orthodoxe streken een krachtig middel van propaganda voor het ongeloof kunnen worden.

Van de andere zijde zouden in streken, waar zoovele Nederlandsch-Hervormde predikanten hunne kerkverwoesting reeds voltooid hebben, en „de omgeving" dus door en door ongeloovig geworden is, zooals in Groningen en Drente, de openbare onderwijzers volledige vrijheid gekregen hebben, om de jeugd voor hunne vrijdenkerstheorieën voor te bereiden. Haar de Darwinistische ontwikkelingsleer en de daaruit voortvloeiende levensbeschouwing te ontvouwen, of haar te leeren, dat de Kerk nooit anders dan domheid en tyranny heeft aangekweekt, zou volkomen geoorloofd zijn geweest, mits dat alles maar zóó werd onderwezen, dat tevens eerbied betoond werd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden; een beleefdheidsvorm, die gewoonlijk elk welopgevoed mensch, al treedt hij nog zoo strijdlustig op, tegenwoordig in acht neemt.

Een gevaarlijker stelsel dan dat kan ik mij nauwelijks voorstellen.

Het verheugt mij dan ook zeer, dat Mr. Van Houten ook thans nog weer eene poging gewaagd heeft, om het te doen zegevieren, nu ten slotte die poging ten eenenmale is mislukt. Eene korte herinnering aan het daarbij voorgevallene zal het beginsel, door de nieuwe wet gehuldigd, nog duidelijker in het licht stellen.

Art. 33 der wet luidt evenals vroeger: „De onderwijzer onthoudt zich van iets te *leeren*, te doen of te laten, wat *strijdig* is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden."

Nu is het de vraag, of men de begrippen van alle, dan wel alleen die van de aanwezige „andersdenkenden" moet ontzien. Vooral de zuidelijke Roomsch-Katholieken beweren het laatste, ter-

wijl de meeste liberalen en antirevolutionairen steeds het eerste gevoelen hebben voorgestaan. Maar hierover waren allen het eens, dat *ook bij het leeren* rekening moet gehouden worden met de *godsdienstige begrippen*, althans *der aanwezigen*.

Gevolg hiervan is, dat sommige vakken, vooral de geschiedenis, zeer onvolledig en zeer bezwaarlijk in de openbare school kunnen worden onderwezen. Maar dat is nu eenmaal in gemengde scholen niet anders mogelijk; die op dit punt meer vrijheid en beter onderwijs verlangt, richte bijzondere scholen op.

Nu wilde echter de heer Van Houten lezen: „Het onderwijs wordt gegeven met inachtneming van den eerbied, aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden verschuldigd. De onderwijzer onthoudt zich van iets te doen of toe te laten, wat met dien eerbied strijdig is." Het woordje *leeren*, dat in het bestaande wetsartikel voorkomt, liet hij weg.

Hierin lag eene omwenteling van de bestaande openbare school. Het onderwijs in de openbare school zou *vrij* worden. Men mocht in die school alles leeren, wat de onderwijzer goedvond; geen godsdienstig begrip behoefde meer te worden ontzien. Slechts mocht men er niet meê spotten; mocht men niemand beleedigen. Men mocht b.v. wel leeren, dat de mensch zich langzamerhand uit slangen, visschen, apen enz. ontwikkeld heeft; men kon zelfs herinneren aan het feit, dat de Bijbel dat geheel anders verhaalt doch door de wetenschap wordt veroordeeld; mits men er maar niet bijvoegde, dat het Bijbelsch scheppingsverhaal eene domme legende, of dat de wetenschap onfeilbaar is. Men mocht van de pausen, van de Christelijke kerk, hetzij dan Roomsch of Gereformeerd, vertellen wat men goedvond, mits het maar *feiten* waren, die men meêdeelde. Alsof niet de kinderen de noodzakelijke conclusiën uit de meêgedeelde feiten vanzelf zouden trekken; alsof niet in de keuze en voorstelling der feiten de te maken conclusie verscholen lag!

De heer Van Houten beriep zich, om zijn stelsel ingang te doen vinden, op de discussie, welke den 3en en 4en April 1884 in de Tweede Kamer heeft plaats gehad, naar aanleiding van de zaak van den onderwijzer Poppink, die geschorst is geworden wegens het

leeren van dingen in strijd met de begrippen van andersdenkenden. Bij die gelegenheid was door mij deze motie voorgesteld, „te verklaren: dat het geven van behoorlijk onderwijs in de beginselen der geschiedenis met inachtneming van het 2e lid van art. 33 der wet op het L. O. onmogelijk is". [1]) „De leiders van de overzijde hebben", zoo beweerde nu de heer Van Houten, „eenparig verklaard, dat met het oog op art. 33, 2de lid, het onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis *onmogelijk* is." [2]) Dit was volkomen juist; maar ik wees den voorsteller er op, dat ook in 1884 de oplossing der moeielijkheid door mij niet gezocht is in wijziging van art. 33 der schoolwet. [3]) Zij ligt m.i. in *het brengen der school in handen van de ouders zelven.* Dit standpunt heb ik steeds verdedigd, wanneer ik wees op het gevaar van het Roomsche schoolonderwijs voor onze nationale en Protestantsche traditiën. [4])

Het stelsel, door den Groninger afgevaardigde met warmte voor gestaan, werd door niemand verdedigd behalve door Mr. Royaards van den Ham, die echter blijkbaar iets geheel anders op het oog had dan Mr. Van Houten, daar hij meende dat het alleen de vraag gold, of de onderwijzer de begrippen ook van afwezigen had te ontzien, (relatieve, dan wel absolute neutraliteit). [5]) De Minister Mackay kwam zeer beslist tegen het voorstel van Mr. Van Houten op. „Wij zouden dan van slechter conditie worden. Dan toch juist zou veel meer dan thans het gevaar bestaan, dat de school althans niet toegankelijk was voor die groote massa van ons volk, die daar nog toegang moeten vinden. [6])

Ook de heer Schaepman verzette er zich tegen, schoon op eenigszins anderen grond. En toen de heer Van Houten beweerde, dat de vrijheid ook in de openbare school ten volle moest worden geëer-

---

[1]) Hand. 1883/4. Bl. 1280 en 1292.

[2]) Hand. t. a. p. bl. 1495.

[3]) T. z. p. bl. 1496.

[4]) Zie o.a.: „De Staatsschool en de Roomsche kerk", bl. 79, waarbij vooral dient vergeleken te worden de zeer kleine, onmiddellijk daarop gevolgde brochure: „Aan Neerlands anti-clericalen."

[5]) T. z. p. bl. 1499.

[6]) Hand. 1888/9. bl. 1497.

biedigd, omdat er anders tusschen bijzonder en openbaar onderwijs *geen* rechtsgelijkheid zou bestaan, werd hem geantwoord: „Dit wetsontwerp gaat uit van de stelling, dat zij, die volkomen onbelemmerd aan de kinderen verteld willen hebben wat zij wenschen, eigen scholen moeten oprichten, en die rechtsgelijkheid is voor hen, die de meening van den Heer Van Houten zijn toegedaan, volkomen dezelfde als voor ons. Bevalt hun de openbare school niet, omdat zij niet vrij genoeg is, welnu, zij kunnen eigen scholen oprichten, gelijk wij doen. Kunnen zij of wij om bijzondere redenen dit niet doen, dan zenden wij onze kinderen naar de openbare school, maar deze moet dan ook zooveel mogelijk geschikt zijn voor hunne en onze denkbeelden, *en dus ook bij het leeren* letten op de godsdienstige overtuigingen der schoolgaande kinderen. De keuze der ouders blijft zoo vrij als in deze dingen mogelijk is, en er is dus volkomen rechtsgelijkheid." [1])

De Heer Van Houten gaf uitdrukkelijk toe, en het kan zijn nut hebben daarop te wijzen, „dat er bij het in dit ontwerp voorgedragen stelsel rechtsgelijkheid bestaat tusschen hem en mij, indien wij beiden elkander mogen beschouwen als vertegenwoordigers van richtingen in Nederland. *Tusschen die richtingen bestaat rechtsgelijkheid volgens dit stelsel.*" Hij ontkende echter, hoewel zonder eenig bewijs, dat dit het dogma van rechtsgelijkheid is, dat ten grondslag ligt aan het wetsontwerp. Dat dogma is, dat iedere bijzondere school, die op die basis wordt opgericht, volkomen rechtsgelijkheid heeft met *de openbare school.* [2]) De onjuistheid van dit laatste behoeft niet meer te worden aangetoond.

De openbare school is dus even onvrij gebleven, als zij tot dusver was en in dit schoolstelsel ook moet zijn. Wel zeide de heer Van Houten, dat hij zijn amendement, als overbodig, introk, „nu deze discussie, naar het hem voorkwam, een richtsnoer voor de interpretatie in de toekomst oplevert, en dit den onderwijzer voldoende beveiligt, indien hij zich te goeder trouw houdt aan zijn leerstof"; [3])

---

1) Hand. bl. 1499.
2) T. a. p. bl. 1500.
3) T. z. p.

maar hij vergat, dat hij een oogenblik tevoren had gezegd, „dat hij om den tegenstand, die aan zijn amendement geboden is, ... hoewel men daardoor uit art. 33 de ambiguïteit kon opheffen, er niet op kon aandringen [1]), en dat daarna hoegenaamd niets is voorgevallen, 'twelk eene andere beteekenis aan de gevoerde discussie heeft kunnen geven. Trouwens, de troost, dat zijne beginselen *stilzwijgend* hadden gezegevierd, heeft de heer Van Houten zich meer dan eens vergund. Zóó verklaarde hij, dat „de rochtsgelijkheid gedurende de discussie is verdwenen" [2]), niettegenstaande geen enkel artikel, dat met dat beginsel eenig verband hield, is gewijzigd. Zoo verzekerde hij, dat de bepaling omtrent schoolgeldheffing „tot zeer kleine proportiën is teruggebracht" [3]), hoewel, gelijk ik later hoop aan te toonen, eer het tegendeel zou kunnen worden beweerd.

Van het standpunt der rechterzijde kon geene wijziging in den toestand der openbare school worden gebracht. Zelfs werd geene discussie over de veelbesproken „opleiding tot maatschappelijke en Christelijke deugden" gevoerd; omdat „de eigenlijke beteekenis van deze woorden voor niemand meer een geheim is, en omdat men, zelf niets beters wetende aan te geven, de openbare school wilde nemen zooals ze is, mits, met steun der Regeering zelve, de particulieren in staat worden gesteld, haar door iets beters te vervangen [4]).

e. Wie daartoe in staat is, bekostige zelf het onderwijs zijner kinderen.

f. Wie daartoe niet in staat is, worde middellijk noch onmiddellijk gedwongen, zijn kind naar de openbare school te zenden; aan de keuze der openbare school mogen geen geldelijke voordeelen worden verbonden, opdat de ouders bij die keuze zooveel mogelijk vrij blijven, en niet aanhoudend, tengevolge van de wetsbepalingen zelve, tusschen hun beurs en hun geweten worden geplaatst.

Het nauw verband van deze beide stellingen ligt voor de hand. Op zichzelf beschouwd, zou voor algemeen kosteloos onderwijs veel te

---

1) Hand. bl. 1499.
2) T. a. p. bl. 1634.
3) T. a. p. bl. 1633.
4) Vergelijk de aanhalingen boven medegedeeld op bl. 13/14.

zeggen zijn. De eerste beginselen van onderwijs toch heeft elk gezin op zijn beurt noodig. Geheel de gemeenschap heeft er belang bij, dat ieder althans eenig onderwijs ontvangt; waarom zou het dus niet uit de algemeene kas worden bekostigd? De vraag of, evenals bij het loodswezen, de telegraphie, het postverkeer, zoo ook hier de gebruiker voor zijn individueel gebruik behoort te betalen, is op zich zelve beschouwd van zuiver economischen aard.

Ongelukkig kan hier niet, zooals bij het loodswezen enz., de dienst van de Overheid voor *allen op dezelfde wijze* worden vervuld; want het onderwijs is een deel der opvoeding en hangt innig daarmeê saâm. Nu is de opvoeding van het kind taak en plicht der ouders; een taak, die zij niet mogen overdragen, dan aan personen in wie zij persoonlijk volkomen vertrouwen stellen. Hun is het kind gegeven, zelven zijn zij er voor verantwoordelijk. Over de wijze waarop, de richting waarin die taak moet worden volbracht, zijn de gevoelens verdeeld; eenheid van richting en opvatting is daarbij niet mogelijk, bestaat althans niet. Vandaar de behoefte aan particuliere scholen, d. w. z. aan scholen, die niet uitgaan van het Staatsgezag.

Is eenmaal de rechtmatigheid van die behoefte erkend, en dat is zij ten onzent sedert de grondwet van 1848, dan komt de schoolgeldheffing in een gansch ander daglicht. Het is toch volkomen zeker, dat de rijksbijdrage nergens voldoende is om eene school te bekostigen. Werd nu het ontbrekende door schoolgeldheffing aangevuld, dan liep alles goed. Doch wanneer het gemeentebestuur, in plaats van door schoolgeldheffing, het ontbrekende uit de gemeentekas wil aanvullen, dan wordt niet slechts de gebruiker van openbare scholen bevoordeeld boven de anderen, die voor hunne scholen het schoolgeld niet kunnen ontberen, maar wordt in vele gevallen het stichten van bijzondere scholen onmogelijk gemaakt, omdat zij, die liever op de publieke kas teren, de medehulp die zij anders verleend zouden hebben weigeren. [1])

[1]) Zoo werd, naar 'tgeen wijlen de Minister Modderman mij meêdeelde, de ook met zijne medewerking reeds bijkans tot stand gekomen oprichting eener meisjesschool — met betrekkelijk hoog schoolgeld — onmogelijk ten gevolge van de subsidie, door den heer Six aan de middelbare meisjesschool te Leiden verleend.

Vandaar dat, tegenover de geldelijke voordeelen die nog steeds de openbare school geniet, de eisch van verplichte schoolgeldheffing onzerzijds niet kon worden losgelaten. „Juist omdat wij weten, dat.... de gemeentekassen zoo rijk kunnen worden, dat zij alles alleen kunnen betalen, en omdat wij uit de gemeentekas niets zullen ontvangen, nu zeggen wij: hef dan een billijk schoolgeld van hen, die het kunnen betalen; anders zoudt gij de gemeentekas weer gebruiken kunnen tot uitzuiging van de bijzondere school..... Het is de hoeksteen van het systeem dat men moet aannemen, wil men beëindiging van den schoolstrijd." [1]) Ook de Minister zeide: „Het is bekend dat van antirevolutionaire zijde steeds is volgehouden, dat het onderwijs eene taak is van de ouders, en dat deze in de eerste plaats geroepen zijn er voor te zorgen en het te bekostigen. Dit geldt vooral in een land als het onze, waar zooveel meeningen en richtingen zijn en zooveel soorten van scholen worden aangetroffen. Terecht zeide de geachte afgevaardigde uit Goes dat, indien wij eene school hadden waarmede ieder zich kon vereenigen, de quaestie van al dan niet verplichte schoolgeldheffing zeer op den achtergrond zou treden; maar thans treedt zij meer dan eenige andere op den voorgrond." [2])

De aandrang om schoolgeld te heffen kon natuurlijk niet de ontvolking der openbare door eigen kostelooze of goedkoope scholen bedoelen, om de eenvoudige reden, dat de vrije school de schoolgelden onmogelijk kan missen, althans voor zooverre zij niet, gelijk met enkele Protestantsche of Roomsche kerkelijke scholen het geval is, uit vaste fondsen wordt onderhouden. [3]) Voor de lezers van dit geschrift schijnt mij het bewijs dezer bewering onnoodig, en als er nog lieden zijn, die in vollen ernst zich voor de kosteloosheid van het bijzonder onderwijs beducht maken, dan toonen zij daardoor al heel weinig op de hoogte van den feitelijken

---

[1]) Handel. 1888/9 bl. 1585.

[2]) T. z. p. bl. 1589.

[3]) De heer Borgesius scheen dit voorbij te zien. Zie Handel. t. a. p. bl. 1598, alsmede Staat der Bijzondere Scholen, Bijlage VIII, gedrukte stukken **89**, n°. 21.

toestand te zijn. Neen! „de schoolgeldheffing is niet eene soort van protectie voor de bijzondere school. Dit is niet juist; juist omgekeerd: de bedoeling ervan is het weren van protectie van de openbare school. Ik herinner daarbij aan het bekende woord in het „Vaderland": „Door de niet-kosteloosheid der school in te voeren, zou men het clericalisme een weldaad bewijzen, wier beteekenis niet in woorden is uit te drukken. *Het eenig wapen dat thans nog beschikbaar is ter bestrijding van den clericalen overmoed, zou ons leeken daardoor uit de hand worden gerukt.*" [1])

Nu heeft de heer Van Houten beweerd, dat hetgeen ik „een hoeksteen van het ontwerp noemde . . . . . al tot zeer kleine proportiën is teruggebracht" [2]) en velen zeggen of denken datzelfde. Het is daarom de moeite waard den loop, dien de zaak genomen heeft, eenigszins aandachtig na te gaan; de beteekenis van het artikel zal er door verduidelijkt worden.

De Regeering had de volgende bepaling voorgesteld: „Van ieder schoolgaand kind met uitzondering van bedeelden en van hen die, schoon niet bedeeld, onvermogend zijn, wordt een billijk schoolgeld geheven." Voorts zou vervallen de bepaling der oude wet, dat „voor ieder kind van dezelfde klasse het schoolgeld gelijk zou zijn". Alzoo: *verplichting* tot heffing van *billijk*, *bevoegdheid* tot heffing van *proportioneel* schoolgeld. Deze laatste bepaling, waartegen in vroeger dagen veel verzet geweest is, is m.i. de gewichtigste. Doch daarover nader. Ik keer nu terug tot de Regeeringsvoordracht zelve.

Uit geen enkel woord blijkt, dat het ooit in de bedoeling der Regeering heeft gelegen, dat voortaan de gemeentebesturen van harentwege zouden gedwongen worden het schoolgeld zoo hoog op te voeren, als haar billijk scheen. Doch van liberale zijde werd beweerd, dat de invoering van verplichte schoolgeldheffing onmogelijk was, omdat, zoo de Regeering eene verordening van den gemeenteraad weigerde goed te keuren, het gevolg daarvan zou zijn dat er in 't geheel geen schoolgeld zou worden geheven, tenzij de Regeering zich,

---

[1]) Handel. t. a. p. bl. 1342.
[2]) T. z. p. bl. 1633.

krachtens de artt. 126 en 127 der gemeentewet, in zoodanig geval bevoegd mocht achten zelve de regeling der schoolgeldheffing ter hand te nemen. [1])

De opmerking, dat die invoering niet van Regeeringswege zou kunnen worden doorgezet, tenzij de genoemde artikelen der gemeentewet van toepassing werden geacht, was juist. De Regeering nu hield die toepasselijkheid vol, en meende dat anders het nieuwe voorschrift weinig beteekende.

Toen is, *alsof dit de hoofdzaak en de eigenlijke bedoeling der Regeering was,* een heftige strijd gevoerd tegen die Regeeringsinmenging. Beweerd werd o. a., dat die bepaling aanleiding zou geven tot voortzetting van den schoolstrijd, omdat elke Regeering het in hare macht zou hebben, hare inzichten omtrent billijkheid aan de gemeenten op te dringen. Men achtte die inmenging ook in strijd met de autonomie der gemeente, en riep allerlei schrikbeelden te voorschijn, om toch maar dat verplichte schoolgeld uit de wet te lichten. Ook werd nu en dan op het gevaar van de kosteloosheid der bijzondere school gewezen; naar het mij voorkomt, werd ook dit argument slechts *pour le besoin de la cause,* alleen ter wering van verplicht schoolgeld, aangevoerd, want ik houd de liberale Kamerleden voor te verstandig, om te meenen, dat bijzondere scholen voor vermogenden door de gaven van onvermogenden worden onderhouden!

Intusschen werd door verscheidene leden, ook door mij, de bevoegdheid der Regeering om zelve te bepalen wat *billijk* is, en die zienswijze aan de gemeente op te leggen, ernstig betwist; ook werd onderwedersprekelijk aangetoond dat, zoo de Regeering die bevoegdheid al bezat, zij toch in verreweg de meeste gevallen onmogelijk er gebruik van kon maken, omdat als de Regeering *bestaande verordeningen wil vernietigen,* [2]) met het gevolg dat daarna een ander schoolgeld geheven wordt, volgens art. 236 der gemeentewet *telkens eene wet* noodig is.

De zeer belangrijke vraag omtrent de bevoegdheid der Regeering

---

[1]) Verslag § 8*a*, bl. 41.

[2]) Van de ongeveer 1200 gemeenten wordt thans slechts in 164 geen verordening op schoolgeldheffing gevonden.

in dezen kon zoomin door de Kamer als door de Regeering worden uitgemaakt, daar de beantwoording ervan, zoodra iemand zich tegen de heffing verzette, zou moeten worden gegeven door de rechterlijke macht. Maar de Regeering zelve gaf toe, dat ten aanzien van *bestaande* verordeningen (dus van verreweg de meeste gevallen) moeielijkheden bestonden, die zij in den aanvang niet voorzien had. [1])

Onder deze omstandigheden verloor het voorgestelde Regeeringsartikel *zeer veel van zijne beteekenis.* Wel zou het weglaten van het woordje „billijk", nu het eenmaal was voorgesteld, zeer bedenkelijk geweest zijn; maar te ontkennen viel het niet, dat *in de praktijk* het geheele artikel niet veel meer was dan een *nudum praeceptum*, een voorschrift waarvan de naleving niet kon worden verzekerd. *In den gemeenteraad* konden de leden aandringen op eerlijke naleving van de wet, — en dat is natuurlijk iets van groote beteekenis, — doch de Regeering kon, althans in de meeste gevallen, slechts toezien, raad geven, aandringen; dwingen kon zij niet. Reeds vóór de later aangebrachte wijziging van het betreffend artikel heb ik dan ook dit gevoelen openlijk uitgesproken, [2]) en met dat gevoelen vereenigde zich ook de heer Verniers van der Loeff [3]), aan wiens advies in dezen niemand groot gewicht zal ontzeggen.

Het heeft mij daarom geen leed, doch integendeel groot genoegen gedaan, dat de Regeering ten slotte een andere redactie heeft voorgesteld. Die bepaling luidt in hoofdzaak: „Ter tegemoetkoming in de kosten, welke voor rekening der gemeente blijven, wordt voor ieder schoolgaand kind, met uitzondering van bedeelden, en van hen die, schoon niet bedeeld, onvermogend zijn, een schoolgeld geheven van ten minste twintig cents per maand..... Vrijstelling van verplichting tot het heffen van schoolgeld kan aan eene gemeente door Ons worden verleend bij een met redenen omkleed besluit, den Raad van State gehoord. Intrekking dezer vrijstelling geschiedt op dezelfde wijze .... Indien het schoolgeld .... voor ieder kind van dezelfde klasse niet gelijk is, zijn daarop de artikelen 264—266 dier wet (nl. der gemeentewet) mede

[1]) Handel. t. a. p. bl. 1604.
[2]) T. a. p. bl. 1586.
[3]) T. z. p. bl. 1595.

van toepassing, *met dien verstande dat het schoolgeld voor geen kind meer bedrage dan hetgeen voor het onderwijs van dat kind kan geacht worden voor rekening der gemeente te blijven.*"

Deze laatste gecursiveerde woorden, op welker inlassching ook door mij ten sterkste is aangedrongen, hoewel ik tijdens de openbare bespreking van die nieuwe redactie de zitting niet heb kunnen bijwonen, geven aan het artikel eene beteekenis, die door sommigen over het hoofd schijnt te worden gezien. Wat is door de nieuwe redactie verkregen?

Weggenomen is de aanleiding tot de bezorgdheid, dat 's lands Regeering voor elke gemeente zou bepalen, wat een „billijk schoolgeld is", iets dat ook zeker door de „rechterzijde" geenszins werd gewenscht.

Weggenomen werd ook het woordje „billijk", dat geen bepaald begrip aanduidt, en dus voor de praktijk niets meer beteekende dan het uitspreken van een beginsel.

Weggenomen ook de mogelijkheid om voor één kind *meer* aan schoolgeld te laten betalen, dan dat kind aan de gemeente kost; iets dat trouwens hoogst onbillijk zou zijn en zeker door niemand verlangd wordt.

Maar verkregen werd, dat de Regeering thans de gemeentebesturen kan en moet *dwingen,* althans een minimum van *f* 2.40 per jaar te heffen, een laag minimum, doch bij de vaststelling waarvan niet mocht worden over het hoofd gezien, dat in verscheiden gemeenten tot dusver *niets* geheven werd, en dat men aan zulke gemeenten niet plotseling de heffing van een hoog schoolgeld kan opleggen.

Verkregen werd voorts, dat thans *in de wet zelve* aangeduid is, wat voor onbillijk, *dus ook wat voor billijk te houden zij.* Immers, mag „het schoolgeld voor geen kind meer bedragen, dan hetgeen voor het onderwijs voor dat kind kan geacht worden voor rekening der gemeente te blijven", dan wordt daardoor de grens aangewezen, waar de onbillijkheid aanvangt. Wat het eene kind te weinig betaalt mag niet op het andere verhaald worden. Dàt zou onbillijk zijn. *Maar niet onbillijk is het, wanneer men voor een kind zooveel aan schoolgeld heft, als dit aan de gemeente kost.* Juist dus, wat steeds onzerzijds werd begeerd. Niet meer, maar ook niet minder. Reeds vóórdat de Minister zijn oorspronkelijk voorstel had gewij-

zigd, had hij gezegd: „Ik erken, dat een schoolgeld, hetwelk meer bedraagt dan den kostenden prijs van het onderwijs, zooals dat aan een kind gegeven wordt, niet een billijk schoolgeld kan genoemd worden." [1]) En na de wijziging zeide hij: „Er is gevraagd: blijft de Regeering, nu dat woord *billijk* uit de wet is verdwenen, toch vasthouden aan dat begrip van billijk? Zeker M. d. V. Wat is het geval? Door de wijziging in het artikel gebracht, is niet aangegeven dat die billijkheid niet overal moet blijven gehandhaafd, integendeel, het vertrouwen wordt uitgesproken, dat de gemeenteraden, op wie de zaak veel meer wordt overgebracht dan vroeger, den wenk van billijke schoolgeldheffing zullen behartigen, zooals die trouwens door vele van hen reeds thans behartigd wordt. Ten overvloede zij nog gezegd, dat de gemeentebesturen uit de intrekking van het woord „billijk" niet moeten opmaken, dat in dat opzicht thans *„onbillijk"* zou kunnen gehandeld worden." [2]) Ook zeide de Regeering, „dat niet door haar is voorgesteld, dat overal in het land voortaan een schoolgeld van 20 cent per maand zal geheven worden. Integendeel! De Regeering heeft dadelijk doen uitkomen, dat dit slechts een minimum is, *maar dat daarnaast ook een maximum verbonden is*". [2]) En op de pertinente vraag van den heer Van der Loeff, „of de gemeenteraad met *f* 2.40 per jaar kan volstaan, of begrijpt de Regeering dat zij, dit als minimum beschouwende, een hooger bedrag kan eischen, op straffe van onthouding van goedkeuring", antwoordde zij onmiddellijk en onomwonden: „Het recht om dit te doen blijft onverlet." [3]) Het volgt dan ook uit onze gemeentewet zelve.

Naar mijne meening is dus door de veranderde redactie het artikel verbeterd; het is beter uitvoerbaar en duidelijker geworden, en er is slechts datgene uit verwijderd, wat geen rechtvaardig man, hij zij antirevolutionair of niet, zou mogen goedkeuren. Ook van liberale zijde is dit erkend. De heer Goeman Borgesius vroeg: „Wat is dus met de gewijzigde redactie gewonnen? In

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1590.

[2]) T. a. p. bl. 1614. De cursiveering is van mij.

[3]) T. a. p. bl. 1605.

den vorm is er een groot verschil, maar niet wat de zaak betreft." [1]) De heer Smidt: „Ik geloof niet, dat tengevolge van de wijzigingen nu plotseling in het artikel gebracht, hoe belangrijk zij ook mogen schijnen, *principieel* iets is veranderd." [2]) De heer Farncombe Sanders zeide: „Hetzij het woord „billijk" in de wet sta of niet, moet toch altijd eene verordening tot heffing van schoolgeld worden overwogen, en dan zal bij de behandeling in den gemeenteraad strijd onvermijdelijk zijn, indien daarin de twee partijen tegenover elkander staan; dat is door geene wet ter wereld te verhelpen." [3]) De heer Kerdijk: „Ik trek er deze conclusie uit, dat — niet in den vorm maar in het wezen der zaak — de positie, trots de in het artikel gebrachte wijziging, onveranderd is gebleven; dat de Regeering het recht heeft, ja verplicht is, om in elk geval, voor elke verordening, te overwegen of redenen van algemeen of plaatselijk belang er toe leiden moeten haar niet te bekrachtigen *wegens het bedrag van het schoolgeld.* En vooral wanneer wij ons nu herinneren dat de Minister gisteren met nadruk heeft verklaard, dat ook het schoolgeld der bijzondere school, zoo die in de betrokken gemeente bestaat, in aanmerking moet komen als een factor ter beoordeeling van het al of niet voldoende van het bedrag van het schoolgeld op de openbare school, dan vraag ik: *Wat is er eigenlijk veranderd door de nieuwe lezing van het artikel? Wat is dan van zoo groote beteekenis in de concessie, die de Regeering gezegd wordt te hebben gedaan?*" [4]) Wel poogde de heer Van Houten aan de weglating van het woordje „billijk" de loslating van het oorspronkelijk Regeeringssysteem te verbinden, en der Regeering het recht te betwisten ook nu nog, door niet-goedkeuring, een gemeentebestuur te dwingen de billijkheid in acht te nemen; doch niemand viel hem bij, en de Regeering bleef zoo duidelijk mogelijk het eenmaal door haar ingenomen standpunt handhaven. [5])

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1606.
[2]) T. a. p. bl. 1609.
[3]) T. a. p. bl. 1612.
[4]) T. a. p. bl. 1615. De cursiveering is van mij.
[5]) T. a. p. bl. 1609 en 1614.

Nu moet ik ten slotte nog op een andere gewichtige omstandigheid opmerkzaam maken. De aanduiding van wat onbillijk is staat niet daar, waar vroeger het woordje „billijk" stond, doch aan het slot van het artikel. Dit is misschien de oorzaak, waarom zoo weinig de aandacht is gevestigd op die woorden, waarover in de Kamer zelfs niet gesproken werd. Toch is ook die plaatsing aan het slot niet onverschillig. Had men de woorden in den aanvang van het artikel geschreven, dan zouden zij praktisch niet veel hebben beduid. Zoolang in ééne en dezelfde klasse hetzelfde schoolgeld geheven wordt, is het in den regel ondoenlijk meer dan een matig schoolgeld te vorderen, tenzij men het grootste deel der ingezetenen voor minvermogend wil doen doorgaan. Zoodra echter het gemeentebestuur bevoegd wordt het schoolgeld met het oog, niet op de indeeling in vermogenden en minvermogenden, maar op de verschillende klassen der vermogens te bepalen, wordt het heffen van een waarlijk billijk schoolgeld vrij wat gemakkelijker. Nu heeft de Regeering de proportioneele schoolgeldheffing ingevoerd, en meer bepaald dáárbij tevens de grens der onbillijkheid aangegeven.

Ook ten aanzien dier proportioneele heffing onderging het artikel nog eene wezenlijke verbetering. In het oorspronkelijk ontwerp stond alleen: „De minvermogenden worden, *indien het schoolgeld voor ieder kind van dezelfde klasse gelijk is*, slechts voor een gedeelte aan de heffing onderworpen." In die gecursiveerde zinsnede en in de weglating van de slotwoorden van het vroeger artikel 48 („voor ieder kind van dezelfde klasse is het schoolgeld gelijk"), ligt de invoering van de proportioneele heffing. Nu ontstond echter de vraag, hoe dat stelsel in de praktijk ook dáár zou worden toegepast, waar geene kohieren van het inkomen bestaan. Verschillende aanslag naar elks vermogen zou tot zoo groote onbillijkheden kunnen leiden, dat vermoedelijk geen bestuur, althans in eene groote gemeente, zoo iets zou hebben aangedurfd. Nu is echter, op verzoek der Commissie, in het artikel eene verwijzing opgenomen naar de artt. 264 tot 266 der gemeentewet; d. w. z. *de bepalingen omtrent de kohieren der hoofdelijke omslagen zijn ook bij de regeling der schoolgeldheffing van toepassing geworden.* Daardoor is de praktische uitvoerbaarheid der proportioneele

schoolgeldheffing ook voor die gemeenten, waar tot dusver geen kohieren der hoofdelijke omslagen bestaan, verzekerd.

Om te resumeeren:

Het eerste Regeeringsvoorstel *gaf:* de verplichting aan de gemeentebesturen om billijk schoolgeld, en de bevoegdheid om proportioneel schoolgeld te heffen; het gaf niet eene omschrijving van „billijk", en het liet de vraag, of de Regeering ooit tot heffing van een billijk schoolgeld kon dwingen en of de gemeentebesturen kohieren uitsluitend met het oog op deze heffing naar het inkomen konden vaststellen, onbeslist.

Het tegenwoordig wetsartikel *geeft* datzelfde; maar het geeft meer, doordat het nu der Regeering mogelijk maakt, tot eene heffing van ten minste *f* 2.40 per jaar te dwingen; doordat het aangeeft dat de grens der onbillijkheid in den zin der wet eerst dáár ligt, waar een kind meer betalen moet dan het der gemeente kost, en doordat het elk gemeentebestuur bevoegd maakt, enkel met het oog op schoolgeldheffing kohieren naar het inkomen vast te stellen.

Of de gemeentebesturen van deze alleszins billijke bepalingen zullen gebruik maken, hangt natuurlijk voor een groot deel van de ingezetenen zelf af. De wetgever kon m. i. niet verder gaan dan hij ging; algemeene regelen in deze zaak te stellen is uiterst moeilijk. Maar naar mijne meening is het voor de verspreiding van een goed beginsel beter, dat men op den duur bij de verkiezingen, dan dat men op eenmaal door de macht der Regeering overwint.

Wordt derhalve de wet goed toegepast, dan wordt aan de beginselen sub *e* en *f* omschreven geheel voldaan.

g. De bestaande vrijheid der bijzondere school worde eer uitgebreid dan ingekrompen.

h. Geen Staatsgeld mag worden uitgegeven, zonder zekerheid dat het tot zijne bestemming worde aangewend.

Aan beide eischen te voldoen — ziedaar een der moeielijkste problemen op het gebied van volksonderwijs. Ook goedgezinde liberalen,

zooals de heer Farncombe Sanders, [1]) verklaarden het vaak voor onoplosbaar. Laat ons zien hoe de zaak thans geregeld is.

Ik begin met het eerste — de vrijheid. Deze is *volkomen dezelfde* als vroeger, zoolang de school op een bijdrage geen aanspraak maakt. Indien de wet zeide: Gij moogt wandelen waar gij goedvindt, maar als gij een rijtuig neemt, zal ik dat voor u betalen, dan zou geen wandelaar zich daardoor in zijne vrijheid beperkt achten. Evenzoo is het thans met de scholen, die volkomen vrij blijven, gesteld. In het onveranderd behoud der schoolvrijheid ligt een groote waarborg tegen machtsoverschrijding van de zijde der Overheid, zoo die zich ooit ten aanzien van ondersteunde scholen mocht voordoen.

Maar ook de school die aanspraak maakt op een bijdrage kan zich geheel inrichten zóóals zij wil; zij behoeft slechts de Regeering in de gelegenheid te stellen te kunnen constateeren, dat zij aan zóódanige eischen voldoet, *als thans elk bestuur eener vrije school ook zelf aan zijne school stelt.*

Dat eene school, om aanspraak op eene uitkeering te maken, onder een schoolbestuur moet staan, zal, behalve voor enkele bijzondere scholen in Amsterdam, wel geen moeielijkheid opleveren, en voor laatstgenoemde is, bij goede regeling, de belemmering luttel. Dit voorschrift moet dan ook meer als een administratieve maatregel dan als een waarborg voor goed onderwijs worden beschouwd, zooals de Minister ook in de Eerste Kamer verklaarde. [2])

Het onderwijs moet dezelfde vakken omvatten als dat der openbare school. Die eisch volgde noodzakelijk uit het beginsel, dat tegenover 's lands kas de openbare en bijzondere school dezelfde rechten hebben. Men kan niet voor de bijzondere school dezelfde bijdrage eischen als voor de openbare, en tegelijkertijd verlangen dat het onderwijs in die bijzondere school minder omvangrijk mag zijn. Maar welke is die omvang? Men moet er onderwijs ontvangen in lezen, schrijven en rekenen; in de beginselen der Nederlandsche taal, der vaderlandsche geschiedenis, der kennis van de natuur, en in

---

[1]) Reeds in zijn bekend geschrift: School, godsdienst en gezond verstand 1876, bl. 25.

[2]) Zie diens meesterlijke rede van den 6en December.

zingen, alsmede in de eerste oefeningen van het handteekenen. Nu vraag ik, niet welke goede school, maar welke school is er die, het handteekenen uitgezonderd, geen onderwijs geeft in genoemde vakken, en wie is er die het onderricht in de eerste oefeningen van het handteekenen eene vrijheidsbelemmering zal achten? Is niet vooral ook van onze zijde er op aangedrongen, het lager onderwijs toch vooral met het oog op de behoeften van het geheele volk, en niet alleen op die van den geletterden stand in te richten, en is de vervanging van de vormleer door het handteekenen eigenlijk wel iets anders, dan eene betere omschrijving van hetgeen door goede paedagogen onder vormleer werd bedoeld?

Iets anders ware het, zoo het schoolbestuur eenigen den minsten dwang kon uitoefenen *ten aanzien van de wijze waarop* bedoelde vakken moeten worden onderwezen. Dat is echter geenszins het geval. In het *eerste* gewijzigd ontwerp [1]) stond, „dat het onderwijs moet gegeven worden volgens een aan den arrondissements-schoolopziener medegedeeld leerplan". Medegedeeld, niet: goedgekeurd! Toch meende de Commissie, dat het noemen van het woord leerplan tot eenige dubbelzinnigheid kon leiden. Van hare zijde werd den Minister nog in overweging gegeven het woord „leerplan" te vervangen door „rooster van lesuren". [2]) Dit is geschied. Natuurlijk heeft ook thans elke school een rooster van lesuren; de *mededeeling* daarvan aan het schooltoezicht en het ophangen van den rooster in de school zullen toch wel geen vrijheiddoodende voorschriften zijn. Alzoo is op dit hoofdpunt de algeheele vrijheid behouden; de wet bevat niets meer dan hetgeen elke bijzondere school ook zonder wettelijke bijdragen doen zou, tenzij — gelijk de heer Veegens schijnt te vreezen, — de tappers zich mochten willen inlaten met het onderwijs.

Hetzelfde geldt natuurlijk van het aantal uren aan het onderwijs te wijden. Welke school is er, waar de jongens niet ten minste achttien, de meisjes ten minste zestien uren onderwijs in de straks aangeduide vakken kunnen ontvangen? Welke belemmering ligt er in eene bepaling, die hierop neerkomt, dat elke week b.v. gedurende 4

[1]) Gedrukte stukken **89**, n°. 17.
[2]) Verslag bl. 89, (op art. 04 bis).

werkdagen 4 uren, en gedurende 1 werkdag 2 uren onderricht gegeven moet worden, terwijl de 6e werkdag zelfs geheel vrij blijft? Het zou mij verwonderen, zoo er ééne school ware, die niet meer uren aan het onderwijs besteedde. De feestdagen en de vacantietijden moeten vóóraf worden opgegeven; maar de maximum duur daarvan werd niet eens in de wet aangegeven, want „men moet zich van het doel, dat door de voorstanders van het bijzonder onderwijs met groote geldelijke opofferingen wordt nagejaagd, een zonderling denkbeeld maken om aan te nemen dat het streven zou zijn zoo weinig mogelijk onderwijs te geven", zeide de Minister. [1]) Zóóver ging zelfs de Regeering, met goedvinden van de geheele Kamer, in het verleenen van vrijheid, dat, op voorstel van den heer Fabius en mij, de bepaling werd opgenomen, dat het onderwijs in de nuttige handwerken voor meisjes niet behoeft te worden gegeven, wanneer blijkt, d. i. wanneer het schoolbestuur behoorlijk aantoont, „dat de schoolgaande kinderen daarin *elders* voldoende onderwijs ontvangen". Mij dunkt dat grootere vrijgevigheid niet wel denkbaar is.

Geenszins zonder strijd is die volkomen vrijheid van onderwijs behouden. Vijf Kamerleden, de Heeren Van der Kaay, Goeman Borgesius, Gleichman, Van der Feltz en Dijckmeester, hebben een amendement ingediend, dat de strekking had ons vrij onderwijs onder de macht van het schooltoezicht te brengen. Niet geloovende dat eigenbelang en ijver voor de goede zaak genoegzame prikkels zijn om het onderwijs goed in te richten, wilden zij de bijdrage doen afhangen van het oordeel der schoolautoriteiten omtrent het al of *niet voldoende* van het onderwijs in *elk* vak. Nog allerlei andere eischen werden door die Heeren voorgesteld. Zij schenen niet in te zien, want hun goede trouw wil ik niet verdenken, dat al deze beperkingen er wel toe moesten leiden om het bijzonder onderwijs te dooden, maar geenszins, gelijk uit tal van openbare scholen blijkt, om goed onderwijs te verkrijgen.

Zonder de minste aarzeling zijn deze voorstellen door de „rechterzijde" verworpen; zij werden door haar volkomen „onaannemelijk" verklaard, en het lijdt geen twijfel dat, bij aanneming ervan, òf de Regeering het ontwerp ingetrokken, of een groot deel der Kamer

[1]) Verslag § 10*a*, bl. 67.

tegen de wet gestemd zou hebben. Alleen werden bepalingen, die aanleiding konden geven tot misbruiken, verbeterd; doch het hoofdbeginsel, dat *als kenmerken van eene goede school slechts objectieve feiten in aanmerking mogen komen*, bleef onveranderd. Er moeten, zeide de Minister, „bepaalde en juist omschreven voorwaarden zijn, waarvan de al of niet toekenning van de bijdrage afhankelijk is;" alles mag niet „worden afhankelijk gesteld van het wellicht partijdig, (subjectief) oordeel van dezen of genen." [1]) Hen die het nadere hiervan willen vernemen, verwijs is kortheidshalve naar de belangrijke discussie van den 13den September. [2])

Onder de voorwaarden waarvan de uitkeering van de bijdrage afhangt, is er slechts ééne, die in vele gevallen vrij drukkend is; maar die ééne belemmert de oorspronkelijke vrijheid niet in het allerminst. Indien de bijzondere school *hetzelfde* wil ontvangen als de openbare, omdat zij, *naar het uitwendige te oordeelen*, op gelijke wijze als deze is ingericht, dan moet ook het aantal onderwijzers in beide scholen hetzelfde zijn. Nu kan men over de vraag, wat het bepaald noodige aantal is, verschillen; men kan beweren, dat in vele gevallen de school met minder onderwijzers toe kan dan de wetgever verlangt; men kan volhouden, dat het beter is het normaalcijfer der schoolgaande kinderen niet te berekenen naar het aantal dat op één, maar naar dat 'twelk op verschillende tijdstippen aanwezig wordt bevonden, een verschil evenwel waaraan m. i. door sommigen te groote beteekenis wordt toegekend; maar met de vrijheid heeft dit alles niets te maken, zoolang maar vaststaat, dat de bijzondere school, als het haar beter of voordeeliger toeschijnt zich zonder subsidie en met minder onderwijzers te behelpen, daarin vrij blijft. In het thans aangenomen wettelijk stelsel zijn de hooge en kostbare eischen, welke de Regeering aan het onderwijs stelt, een der rechtsgronden, waarop haar verplichting tot uitkeering berust; het spreekt dus vanzelf, dat niet tegelijkertijd die kostbare eischen terzijde gesteld en de bijdragen er voor behouden kunnen worden. Misschien zullen de tijd en de elders opgedane ervaring leeren dat, mits

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1642.

[2]) T. a. p. bl. 1624—1643.

de school anders worde ingericht, *beter* en nog meer algemeen *volks*-onderwijs met nog minder leerkracht verkrijgbaar is. Mocht die tijd komen, dan kan de wet gewijzigd worden.

Twee punten die vooral aan de bijzondere school ten goede komen, mogen hier niet worden voorbijgegaan. Het eerste is dit, dat thans vaststaat, dat de kweekelingen, mits onder de leiding en het toezicht van een in hetzelfde vertrek aanwezigen bevoegde, deel mogen nemen aan *alle* werkzaamheden in de school. Hiervan kan, geloof ik, veel partij worden getrokken ten bate van goed onderwijs. Het andere is, dat voor de bijzondere scholen niet, zooals voor de openbare, *de verplichting* bestaat, om in zekere gevallen meer dan één onderwijzer met hoofdakte onder haar onderwijzend personeel op te nemen, niettegenstaande zij, indien in bedoelde gevallen haar personeel evenzoo is samengesteld als dat der openbare school, de daaraan verbonden hoogere bijdrage genieten. Dit werd op verzoek der geheele Commissie in de wet gebracht, omdat men in 1878 door de bepaling, dat in groote scholen meer dan één onderwijzer de hoofdakte bezitten moet, vooral de belangen van de onderwijzers aan de openbare scholen wilde bevorderen. Men meende, dat aan bijzondere scholen geen andere eischen moeten worden gesteld, dan die, welke uitsluitend het waarborgen van goed onderwijs beoogen.[1]) Ook deze afwijking van den regel der gelijkheid ten bate van de bijzondere school bewijst, hoe billijk de Commissie tegenover het bijzonder onderwijs gestemd was.

Met opzet besprak ik tot dusver nog niet de invoering der „vrije orde en oefeningen der gymnastiek" als verplicht leervak. Ook die invoering is door velen als eene concessie aan de liberalen beschouwd; ik wist echter niet, dat het prijsstellen op lichamelijke ontwikkeling en bevordering der gezondheid eene specifiek liberale eigenschap was. Hoe dit zij, in deze invoering kan geenerlei belemmering der vrijheid liggen. Vooreerst heeft geheel de zaak weinig te beduiden. De gymnastiek als zoodanig wordt *niet* op de school gebracht; de Minister achtte dit „niet mogelijk en niet goed"; „te kostbaar" en „voor kleinere kinderen onwenschelijk". Maar

[1]) Verslag § 8*b*. bl. 33.

wel worden ingevoerd vrije en orde-oefeningen, „die zonder toestellen gemaakt worden, bewegingen van het lichaam en gymnastische spelen, die kunnen strekken om dat onderwijs eenigszins genoegelijk te maken.... De eischen voor de onderwijzers zullen zeer eenvoudig gesteld kunnen worden". [1]) „De oefeningen kunnen worden gehouden in het gewone schoollokaal of in de open lucht", zoo lezen wij in het Verslag [2]). Men moet derhalve al erg anti-gymnastische neigingen koesteren, om zich over de opneming van dit vak te ergeren. Maar, zegt men wellicht, het gevaar bestaat, dat langzamerhand het schooltoezicht en opvolgende regeeringen de wet op onoordeelkundige wijze doen toepassen; onverstandige ijver heeft al zooveel goeds bedorven. Welnu! zelfs dan is juist *voor de bijzondere scholen* het gevaar niet groot. Want de wet bepaalt, dat de in de school toegelaten kinderen niet verplicht zijn aan het hier bedoeld vak deel te nemen; derhalve kan elke bijzondere school de bepaling maken, dat geen kinderen worden toegelaten zonder schriftelijke verklaring der ouders, dat zij aan dat onderwijs niet mogen deelnemen. Zulk eene bepaling zou ongetwijfeld uitermate kleingeestig zijn, en in strijd met de ware roeping van de bijzondere school, die, wil zij waarlijk nationaal worden, in alles de openbare school moet pogen te overtreffen. Maar als men de invoering van deze orde-oefeningen wil doen dienen tot bewijs, dat de vrijheid der bijzondere school belemmerd wordt, dan beweer ik, dat op dit punt aan de bijzondere school die met rijksgeld ondersteund wordt eer te veel dan te weinig vrijheid is toegekend.

Vestigt men ten slotte ook hierop nog de aandacht, dat de opleiding der onderwijzers aan bijzondere scholen of door bijzondere onderwijzers geheel vrij gebleven is, en dat de kweekelingen van alle instellingen ter opleiding van onderwijzers — met uitzondering natuurlijk van de rijkskweekscholen — geheel aan elkander gelijk worden gesteld, terwijl voortaan ook voorstanders van bijzonder onderwijs in het schooltoezicht kunnen, en uit den aard der zaak ook moeten worden opgenomen, dan zal men toch waarlijk moeten toe-

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1415.
[2]) § 3, d. bl. 13.

geven, dat het bijzonder onderwijs ten onzent thans, indien men ten minste de examens buiten beschouwing laat, eene hooge mate van vrijheid geniet.

Dit springt nog meer in het oog, wanneer men let op de bepalingen der Engelsche wet ten opzichte der „voluntary schools". Daar mag het godsdienstonderwijs slechts bij den aanvang of op het einde van de eigenlijke lessen worden gegeven, terwijl gedurende den eigenlijken schooltijd, om den ten onzent gebruikelijken term te bezigen, „de gevoelens van andersdenkenden moeten worden ontzien"; de rooster van lesuren behoeft de goedkeuring van het schooltoezicht; het bedrag van de uitkeering hangt af van het oordeel van het schooltoezicht over den toestand der school en de vorderingen der kinderen, waarbij evenwel zooveel mogelijk alles aan vaste regelen wordt getoetst; de leermiddelen en het schoolmeubilair moeten voldoende zijn; de bijdrage kan worden ingetrokken, wanneer het departement van onderwijs eene school onvoldoende acht; en de jaarlijksche rekening en boekhouding moeten door een openbaar ambtenaar worden nagezien. Wat zou men gezegd hebben, indien de wet deze eischen eens aan de bijdrage had verbonden! En toch werd tot dusver veelal op de Engelsche toestanden gewezen, als op het ideaal voor de vrije school.

Maar blijkt dan hieruit niet — en hiermede kom ik tot het tweede punt (onder *h*) — dat zij gelijk hebben, die beweren, dat er geene voldoende zekerheid bestaat, dat het Staatsgeld worde besteed voor het doel waarvoor het wordt uitgekeerd, nl. voor goed onderwijs?

Hierover nog een enkel woord.

Wat de eischen betreft, die de Engelsche wet stelt, daaromtrent verwijs ik naar hetgeen reeds onder letter *a* [1]) door mij werd opgemerkt. Hoewel ontstaan uit het particulier initiatief, is de „voluntary school" allengskens feitelijk eene Staatsschool geworden; echter geenszins omdat men in Engeland de werking der vrijheid wantrouwt of de vrijheid der school niet genegen is, doch omdat de

---

[1]) Bl. 18/20.

„voluntary school" in beginsel *bestemd is voor allen*, en de ingezetenen dus veelal wel verplicht zijn van haar gebruik te maken.

Bij ons is dit alles juist omgekeerd. Eene openbare school moet er zijn, niet slechts wanneer de bijzondere *ontbreekt*, maar ook wanneer men, *om welke reden ook*, er niet van *gediend* wil zijn. Zoodra dus de bijzondere school minder bevalt dan de openbare, begint de prikkel der concurrentie, of wil men liever der emulatie, de wedijver, de behoefte om zich staande te houden, reeds te werken. Daarom geloof ik, dat zelfs al stelde onze wet veel minder eischen, hoogstwaarschijnlijk onze bijzondere school toch niet minder goed zou blijken te zijn dan de Engelsche „voluntary school".

Intusschen zijn de waarborgen, die ook onze wet stelt, geenszins gering.

In de eerste en voornaamste plaats eischt zij, dat geheel ons onderwijzend personeel moet voldoen aan dezelfde eischen die zij aan het openbaar onderwijspersoneel stelt. Deze voorwaarde is niet nieuw en daardoor wellicht zien de meesten haar over het hoofd ; [1]) niettemin is zij zeer drukkend. Indien ons onderwijs waarlijk vrij ware geweest; indien het geoorloofd geweest ware, voor de verschillende plaatsen en kringen van ingezetenen verschillende eischen te stellen, en zulks geheel naar eigen inzicht ; indien de bijzondere school niet reeds nu gedwongen ware geweest om haar onderwijspersoneel uitsluitend uit vakmannen te doen bestaan, in plaats van, althans voor sommige vakken of klassen, ook uit personen die tijdelijk en uit liefhebberij zich aan de opvoeding der jeugd willen wijden, zooals dit in Amerika geschiedt; indien zij naar eigen goedvinden de hulp van kweekelingen mocht bezigen, zooals dit nog in het rijke Engeland geoorloofd is; — indien dat alles zóó ware geweest, dan had die vrijheid voor geene geldelijke bijdrage mogen worden prijsgegeven, vooral dan niet, wanneer men overtuigd is, dat zoodanige vrijheid ten slotte èn ons volk èn ons

---

[1]) Zelfs het scherpzinnige Kamerlid Van Houten, toen hij voor de bewering dat de bijzondere school niet vrij is, om bewijs vroeg; hoewel hij bij eenig nadenken reeds spoedig de juistheid ervan inzag. Hand. t. a. p. bl. 1308.

onderwijs ten goede komt. Doch onder de tegenwoordige grondwet en met de vooroordeelen die op dit gebied onder alle partijen heerschen, was aan het verwerven van *zulk eene* vrijheid niet te denken. Maar nu deze dwang gebleven is, nu aan ons onderwijzend personeel veel zwaardere eischen gesteld worden dan aan het Engelsche, nu mogen zij, die aan de voortreffelijkheid van het bestaande stelsel gelooven, toch niet beweren, dat er voor goed onderwijs geen behoorlijke waarborgen gesteld zijn!

Een tweede waarborg is het aantal onderwijzers. Ook deze waarborg is van groot belang, en voor menige bijzondere school, indien zij van de bijdrage gebruik wil maken, zeer drukkend, hoewel in vele gevallen heilzaam.

Een derde waarborg is het toezicht. Wel is waar, kunnen de ambtenaren geen dwangmaatregelen uitoefenen, maar er is toch gezorgd, dat men het toezicht niet geheel ijdel kan maken. Tot dusver geschiedde het soms, dat men, om ongerechtigheden te verbergen of om andere redenen, het schooltoezicht eenigen tijd liet wachten, voor men het toegang tot de lokalen verleende, of dat men, teneinde den schoolopziener te beletten zich over het onderwijs een oordeel te vormen, in zijne tegenwoordigheid de kinderen enkel liet zingen of catechiseeren. Dit kan nu niet meer, tenzij de school haar aanspraak op eene uitkeering wil laten varen. De rooster wijst aan, welke les op het aangewezen uur moet worden gegeven, en het schoolbestuur moet op aanvrage terstond worden binnengelaten.

Naar mijne meening is de bijzondere school door deze bepalingen niet in hare vrijheid verkort; wel heeft zij integendeel iets gewonnen. Men houde in het oog, dat de *openbare* school niet meer is de school bij uitnemendheid, waaraan ieder ambtenaar hulde en eerbied boven elk andere bewijzen moet, maar dat het thans om *het* onderwijs in al zijn vormen te doen is, en dat dus voortaan ook besliste vrienden van het bijzonder onderwijs in het schooltoezicht zullen kunnen opgenomen worden. Daardoor zal het vertrouwen in dat toezicht toenemen, vooral wanneer daarin mannen van karakter en doorzicht worden geplaatst, wier hoofdstreven niet is om alles op ééne leest te schoeien, en die aan

het „variis modis bene fit" gedachtig zijn. Die mannen van het toezicht zullen natuurlijk wetsovertredingen moeten constateeren, alzoo datgene, wat door alle eerlijke lieden behoort te worden afgekeurd; maar dwingen zullen zij niet kunnen, en juist daarom zullen hunne raadgevingen te eerder ingang vinden. Alzoo zal het schooltoezicht, dat de voorstanders der bijzondere scholen zelven slechts zeer gebrekkig konden uitoefenen, maar blijkbaar zeer begeerden en op prijs stelden, krachtig worden versterkt. Onze bijzondere scholen zullen nu meer dan ooit kunnen toonen, dat het haar niet minder om deugdelijk, dan om Christelijk onderwijs te doen is. Als vriend kan het schooltoezicht ons veel goeds, als vijand weinig kwaads doen.

Nog eenige andere waarborgen tegen misbruik van 's lands gelden zijn verleend. De *mogelijkheid* bestond dat, bij aanneming van het ontwerp zooals het oorspronkelijk luidde, slechts gedurende een zeer luttel aantal uren onderwijs werd gegeven ; dat ook kinderbewaarplaatsen aanspraak maakten op uitkeering, en dat gedurende het grootste deel des jaars het benoodigd aantal onderwijzers ontbrak. Ziedaar rechtmatige bedenkingen, waaraan moest worden tegemoet gekomen, niet omdat men de liberalen moest ontzien, maar omdat men geen misbruiken begeerde toe te laten. Vandaar eenige kleine wijzigingen, die met gemeen goedvinden en zonder strijd in het oorspronkelijk wetsontwerp zijn aangebracht.

Ook op het stellen van nog andere wettelijke eischen werd aangedrongen. Van liberale zijde wilde men onze onderwijzers bij de wet verhinderen iets anders dan hun eigenlijk beroep uit te oefenen, en ook wilde men telkens de Regeering laten beoordeelen, of de stichting eener bijzondere school wel noodig was. Het eerste werd onnoodig geacht [1]); het tweede paste natuurlijk niet in eene wet, die uitgaat van het beginsel, dat het Rijk aan alle onderwijzers, onverschillig waar zij onderwijs geven, een zeker bedrag uitkeert, want dat aan 's rijks schatkist noch voordeel noch nadeel mag worden veroorzaakt door het feit, dat een groot deel der ouders geen gebrulk kan of wil

---

[1]) De heer Veegens is bang dat wij nu tappers-schoolmeesters zullen krijgen. Wat kan een mensch het zich toch benauwd maken !

maken van het van Staatswege aangeboden onderwijs. Hoeveel scholen ook mogen worden opgericht, de kosten voor het rijk blijven er ongeveer dezelfde om. Voor 's rijks schatkist is het derhalve volkomen onverschillig of eene bijzondere school al dan niet lang bestaat en of zij al dan niet overbodig is. Eischte de wet zulk een onderzoek, dan zou de uitkeering wederom van allerlei willekeur en persoonlijke inzichten afhankelijk zijn gemaakt. Daarom geeft zij recht op eene bijdrage, zelfs al bestaat de school nog geen geheel jaar [1]).

Maar daaruit volgt nu ook, dat het rijk niet kan bijdragen in de stichtingskosten der bijzondere school; want wanneer aan de gemeente een gedeelte der kosten van haar schoolgebouw is vergoed, en dit gebouw loopt daarna leeg ten gevolge van de daarnaast opgerichte bijzondere school, zou het rijk, zoo het ook aan deze zeker bedrag voor stichtingskosten uitkeerde, dubbel betalen. Daarbij komt, dat het lokaal eener bijzondere school niet, zooals dat eener openbare, aan bepaalde eischen behoeft te voldoen, alsmede dat het moeilijk is haar een deel van de stichtingskosten te vergoeden, tenzij de Overheid zich met hare inwendige financieele zaken bemoeit, iets wat onzerzijds stellig door weinigen begeerd wordt. Ik geef toe, dat aan beide laatstgenoemde bezwaren misschien gedeeltelijk te gemoet kan worden gekomen; maar aan het eerste, voor zoover ik zien kan, niet. Dit is de hoofdreden waarom onzerzijds op eene bijdrage voor stichtingskosten niet is aangedrongen.

Ik meen dat het bovenstaande aantoont, dat bij de wet voldoende waarborgen gesteld zijn voor het richtig gebruik van 's lands penningen, zonder dat de noodwendige vrijheid van beweging der bijzondere school in het minst aan banden gelegd is, en dat het schijnbaar onoplosbaar probleem alzoo vrijwel is opgelost.

i. Het rijk ondersteune, ter bevòrdering van het onderwijs, niet de school, maar de ouders, voor zoover deze niet betalen kunnen.

k. Het geve slechts zooveel ondersteuning, als noodig is om aan het beginsel van rechtsgelijkheid uitdrukking te geven.

---

[1]) Zie de rede van den Minister Mackay. Hand. t. a. p. bl. 1639.

l. De Christelijke vrijgevigheid blijve de hoofdbron van inkomsten voor de vrije Christelijke school.

De samenhang van deze drie punten valt in het oog. Is de opvoeding der kinderen in de eerste plaats taak van het huisgezin, en mag de Overheid slechts ter ondersteuning optreden, dan komt het er vooral op aan te weten, hoe groot de rijksbijdragen zijn en ten wiens bate zij strekken.

Ook hierbij is op verschillende eischen acht te slaan. Vooreerst verlangt men, dat de bijdrage niet ten behoeve der meer gegoeden komt, omdat de eischen, die de wet aan het lager onderwijs stelt, geen hoogere kosten meêsleepen dan die, welke elk welgesteld gezin voor zijn onderwijs pleegt te maken. Ten anderen moet worden gezorgd, dat de onderwijsuitgaven, welke de Overheid ten bate der minder gegoeden doet, ook inderdaad voor hun onderwijs worden besteed. Ten derde moet er nog steeds een ruim gebied voor de individueele werkzaamheid overblijven, opdat de Christelijke gemeente zich bewust blijve, dat ook op haar, en op haar in de eerste plaats, de verantwoordelijkheid rust voor de volksopvoeding.

Laat ons nagaan of aan deze billijke eischen voldaan wordt.

Gaat men alleen op den schijn af, dan zal de rijksbijdrage ten bate ook van de gegoeden komen. Doch in werkelijkheid geschiedt dit niet. Ik meen dit met cijfers te kunnen aantoonen.

Door elkaar gerekend kunnen, meen ik, de uitgaven voor één kind op eene bijzondere school voor gewoon lager onderwijs op ongeveer *f* 15.— worden geraamd. Volgens eene berekening der Regeering [1]) bedraagt het gemiddeld bedrag in de voorgestelde vergoeding, zoowel voor de openbare als voor de bijzondere scholen, tusschen de vijf en zes gulden per leerling. Blijft alzoo per leerling nog *negen à tien gulden te betalen.* Dit bedrag zal natuurlijk in de eerste plaats uit schoolgelden moeten worden gevonden, althans wanneer, zooals in verreweg de meeste bijzondere scholen het geval is, de school door gegoeden en min gegoeden bezocht wordt. Alzoo zullen de welgestelden schoolgeld moeten betalen. Zal dit nu vijftien, dan wel negen

---

[1]) Zie Bijlage C. der Mem. van Toel. (**89**, N°. 6).

à tien gulden moeten bedragen? Natuurlijk negen a tien, zoo de school enkel door welgestelden bezocht werd. Doch daar dit in den regel niet het geval is, zullen de minder welgestelden een zoo hoog schoolgeld op verre na niet kunnen bijeenbrengen, en zal dus nog een groot gedeelte der onkosten onbetaald blijven. Zal men nu de niet-betalenden verwijderen? Dàt zou niet slechts, als onchristelijk, door niemand worden verdedigd, maar het zou ook uit financieel oogpunt nadeelig zijn. Want is de school er eenmaal, dan is het toch voordeeliger van de mingegoeden iets, zij het dan ook niet de volle kosten te ontvangen, dan in het geheel niets; ten minste zoolang men niet om die mingegoeden een onderwijzer meer moet aanstellen. Er blijft dus niets anders over, dan dat de welgestelden de volle kosten, ten bedrage van vijftien gulden, betalen, en dat de rest door den ijver van particulieren worde bijeengebracht. De ervaring zal dan ook wel spoedig doen inzien, dat de welgestelden door de rijksbijdrage niet worden gebaat, en dat voor Christelijke werkzaamheid nog een zeer ruim veld is overgebleven; dus dat in werkelijkheid, schoon niet in den vorm, aan de gestelde eischen voldaan is.

Nu zou ook ik liever gezien hebben, dat de werking der wet en hare bedoeling duidelijker uit de wet zelve hadden kunnen blijken; b. v. door eene bepaling, dat de uitkeering alleen mocht strekken ten bate van mingegoeden, en dat zij aan dezen persoonlijk werd uitgekeerd, in welk geval intusschen zij veel ruimer had behooren te zijn. De beteekenis der wet ware daardoor beter uitgekomen. Maar het wenschelijke is niet altijd bereikbaar. Hooren wij dienaangaande den Minister zelven:

„Er was ook een middel (tot oplossing) dat ik zelf aan de hand had gedaan, namelijk dat de Staat een gedeelte zou betalen in de kosten van het openbaar, zoowel als van het bijzonder onderwijs, en wel de kosten van het onderwijs dat zou worden verstrekt aan onvermogenden."

„En werkelijk, wanneer het voor verwezenlijking vatbaar geweest ware, dan geloof ik, dat die regeling wellicht evengoed zou geweest zijn als hetgeen ik nu voorgesteld heb. Doch nu ik de zaak onderzocht heb, ben ik tot de conclusie gekomen, dat het niet wel mogelijk was de quaestie op deze wijze op te lossen. Het was moeilijk

om in de wet te bepalen, wie zouden moeten gerekend worden tot de onvermogenden, en in hoever ook daaronder minvermogenden zouden moeten worden gerekend. En als men nu weet, dat van de vermogenden tot de minvermogenden eene afklimmende reeks loopt, waarbij het hoogste schoolgeld afdaalt tot het laagste, ten bedrage van eenige centen per week, en dat men dan toch een middel zou moeten vinden om in de wet aan te wijzen, wie in de verschillende categorieën moesten worden gerangschikt, en dat het onmogelijk is daarover de beslissing aan de gemeentebesturen op te dragen, dan ben ik tot de conclusie gekomen, dat dit denkbeeld moest worden losgelaten" [1]).

De Minister wees op ééne groote zwarigheid; er zijn er evenwel nog meer. O. a. ook deze, dat het hoogst moeilijk is zich te verzekeren, dat de uitkeering, aan den onvermogende verstrekt, door dezen ook ten behoeve van het onderwijs worde aangewend. Hoe die bedenking op praktische wijze zou kunnen worden opgelost, werd tot dusver niet aangetoond. In Engeland wel is waar wordt per hoofd betaald, hoewel ook daar de bijdrage niet afhangt van de gegoedheid. Doch die uitkeering wordt niet aan de ouders gedaan, maar aan den onderwijzer, en komt dus ook daar, evenals bij ons, ten bate *van de school in haar geheel.*

Naar mijne meening doet het er dan ook niet veel toe *aan wien* de uitbetaling geschiedt, *indien zij slechts feitelijk ter ontlasting strekt van de mingegoeden,* 'tgeen, zooals ik betoogde, het geval zal zijn.

Evenwel moet ik op eene belangrijke afwijzing wijzen. Oorspronkelijk had de Minister voorgesteld, dat alleen scholen waar het schoolgeld niet meer dan *f* 25.— bedraagt, voor de bijdrage in aanmerking konden komen. Ook in Engeland is dit het geval. En terecht, als men wil dat de bijdrage slechts ten bate van de minvermogenden zal komen. Nu is evenwel dit bedrag van *f* 25.— gebracht op *f* 80.—.

Ongetwijfeld is dit eene afwijking van het juiste beginsel; doch

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1375/6.

hier mogen wij zeggen, het kon niet anders. Immers lag het voor de hand, dat de beperking tot scholen beneden de *f* 25 velerhande knoeierijen in de hand zou werken. Eene bijzondere school zou, om aanspraak op de rijksbijdrage te kunnen maken, haar schoolgeld tot beneden de *f* 25 kunnen verlagen, en zich, in anderen vorm dan in dien van schoolgeld, het ontbrekende kunnen laten bijpassen. Daar komt nog iets anders bij. Vooral de Roomsch-Katholieken hebben hun onderwijs vaak in dier voege ingericht, dat in ééne en dezelfde school, doch in verschillende lokalen, het onderwijs voor de zeer gegoeden, (uitgebreid lager onderwijs) en dat voor de minder gegoeden (gewoon lager onderwijs) wordt gegeven. Voor de leerlingen van eerstgemelde scholen is het schoolgeld vaak zeer hoog; althans ver boven de *f* 25; maar, over al de kinderen dier groote scholen berekend, blijft het verre daar beneden. Behield men dus *f* 25 als maximum schoolgeldheffing voor scholen die in de bijdrage willen deelen, dan zouden wel die aldus ingerichte scholen ook voor het onderwijs der meer gefortuneerden vergoeding ontvangen, maar de andere niet. Ook zouden die scholen dan tevens boven de openbare worden begunstigd. Want zoodra in deze meer dan *f* 25 werd geheven, verviel voor haar de bijdrage uit de rijkskas. Geknoei met schoolgeldheffing is wegens de contrôle der rekeningen niet gemakkelijk; daarentegen zou het gemeentebestuur voortdurend verlokt worden om, ten einde de bijdrage machtig te worden, het schoolgeld laag te houden.

In al die bezwaren voorziet de Engelsche wet, door de bijzondere scholen te verplichten haar boekhouding en financieel beheer voor een regeerings-ambtenaar open te leggen. Doch tegen het opleggen van die verplichting aan onze bijzondere scholen bestond bij de Regeering velerlei bezwaar, en ook de Commissie durfde daartoe niet te adviseeren. Toen derhalve bleek, dat betrekkelijk weinig scholen meer dan *f* 25 aan schoolgeld heffen, besloot de Regeering het cijfer van 25 te brengen op 80. Liever een kleine afwijking van het beginsel, dan de deur open te stellen voor tallooze knoeierijen.

Naar mijne meening is de rijksbijdrage, ongeveer *een derde* van

de noodzakelijkste onkosten, behalve hetgeen voor de opleiding betaald wordt, niet hoog, maar hoog genoeg. Dat liberalen op de bijzondere scholen, welke die bijdrage aannemen, als op bedelaars minachtend neerzien, is zeker een opmerkelijk bewijs van volkomen gebrek aan zelfkennis. Men denke — om slechts één feit te noemen — aan de noodkreten, bij de intrekking der subsidiën aan neutrale bijzondere scholen aangeheven, o. a. bij de beraadslaging in de Tweede Kamer op den 14en December 1888.

Als evenwel ook aan de zijde van enkele voorstanders der bijzondere school schimpscheuten op onze inhaligheid en wankelmoedigheid niet achterwege blijven, zou ik willen antwoorden: wacht nog een oogenblik met uw critiek; misschien zal spoedig blijken dat, ook van u, M. H., niet minder, maar meer offers gevraagd zullen worden. Dan zult gij gelegenheid hebben te doen blijken, dat de wet u *meêvalt*, omdat er nog zooveel hoognoodzakelijks ook voor u te doen overbleef. *Althans indien gij* — wat immers oprecht door u bedoeld wordt — *de bijzondere school regel wilt doen worden.*

Zijn er daarentegen kleinmoedigen, die gehoopt hadden dat de nieuwe wet moest dienen om hun op schoolgebied eenige liefdegaven uit te sparen, dan zou ik hun vragen: Was tot dusver uwe liefde voor de goede zaak van het Christelijk onderwijs wel oprecht? Vergeet in allen gevalle niet, dat de uitbreiding der bijzondere school in uwe gemeente ontlasting meêbrengt van de gemeentefinanciën, en dus in zoover ook u ten goede komt. Vergeet vooral niet, dat al wat gij in het geloof aan uwen Heer en Meester afstaat, u niet verarmt maar verrijkt.

Men heeft de bijdrage uit 's rijks kas ook nog bestreden, op grond dat door dit stelsel de nieuwe wet nog duurder wordt dan de vorige. M. i. is die bestrijding ongegrond, mits men juiste *cijfers van vergelijking* neme. Men berekene 1°. wat de openbare school thans kost; 2°. wat zij zou kosten, wanneer de wet van 1878 ten volle ware uitgevoerd, 'tgeen na 1°. Januari 1890 had *moeten* geschieden; 3°. wat zij zou kosten, wanneer de gemeentebesturen de bevoegdheid hadden behouden om ook voor de onnoodigste uitgaven, mits ze maar vielen onder art. 45 der schoolwet, aan het rijk 30 procent in rekening te

brengen; 4°. wat zij zou kosten, indien de school, „die voor allen bruikbaar" behoort te zijn, zóó ware ingericht, dat ook allen er gebruik van wilden maken. — Eerst als dit berekend is, kan men eene vergelijking maken met de werking der nieuwe schoolwet, die geen noodelooze uitbreiding van onderwijzerspersoneel voorschrijft; die aan de rijksbijdrage voor het onderwijs bepaalde grenzen stelt, en die niet slechts aan 2/3, maar, gelijk de grondwet dan ook eischt, aan *de geheele* natie voldoend onderwijs verzekert.[1]) Dat bij *die* vergelijking het voordeel der nieuwe regeling eenige millioenen zal blijken te bedragen, is, geloof ik, niet twijfelachtig. De bestrijders der wet, o. a. de heeren Van Houten en Rutgers van Rozenburg, hebben het doen voorkomen, alsof aan de kiezers niet ware meêgedeeld, dat, bij aanneming van onze beginselen, slechts in bovenbedoelden zin het onderwijs goedkooper zou worden. In de Kamer heb ik dat, althans voor zoover mijzelven betreft, openlijk weêrsproken, en wijs thans nog ten overvloede naar mijn geschrift: „Wat wil de antirevolutionaire partij?", hetwelk reeds in 1883 juist bij de verkiezingen velen tot inlichting heeft verstrekt, en waarin de beantwoording van de vraag: „Zullen de kosten van het onderwijs niet vermeerderen, wanneer de vrije school met de openbare gelijk gesteld wordt?", op blz. 32 aldus wordt ingeleid: „De voorstanders van de openbare school achten deze school voldoende voor *allen*, en diensvolgens de vrije school, ofschoon geoorloofd, onnoodig. Hebben zij daarin gelijk, dan moeten op den duur alle vrije scholen verdwijnen. *Men moet zich derhalve de vraag stellen: Wat zal dàn het openbaar onderwijs kosten?*"

m. In zake onderwijs trede de Overheid niet op, alsof de zorg voor het belang der ingezetenen in de eerste plaats bij den Staat berust. De ingezetenen mogen niet in alles ondergeschikt worden gemaakt aan den Staatswil.

De grenzen tusschen Staatszorg en individueele werkzaamheid af te bakenen is niet gemakkelijk. Dat de Staat zich met het onderwijs *mag inlaten*, wordt door bijna niemand ontkend. Maar bijkans

---

[1]) Zie hierover Handel. t. a. p. bl. 1341, 1401; alsmede 1347.

overal, en na 1848, vooral na 1857, ook ten onzent, wordt meer en meer de leer voorgestaan, dat de Staat de volksopvoeding ook moet *overnemen* en *bekostigen*. In dit schijnbaar menschlievend systeem ligt de kiem van de vernietiging van het huisgezin en van de individueele vrijheid. Aan de zorg voor goed onderwijs op Staatskosten, moet zich van lieverlede de zorg voor goed voedsel, schoeisel, kleeding, woning, alles eveneens op Staatskosten, paren. Die eischen laten zich dan ook reeds in groote vergaderingen hooren en worden hier en daar ingewilligd. Niet het huisgezin, maar de Staat heeft dan voor de jeugd te zorgen. Natuurlijk moet nu ook de zorgende Staat, die evenmin als het huisgezin van den wind kan leven, onder zijn volwassen kinderen den arbeid, desnoods ook de goederen, zóó verdeelen, dat hij in zijn geldnood voorzien kan. Zoo komen wij waar de socialisten ons hebben willen.

Naar het mij voorkomt moet vooral de wetgever voorzichtig zijn dat pad in te slaan, omdat op wetgevend gebied niets krachtiger werkt dan een antecedent.

Heeft nu de nieuwe wet, zonder te doctrinair te zijn, ons inderdaad niet op een beter pad gevoerd? Laat ons dit nog nagaan.

De wet gaat uit van het beginsel, dat de zorg voor het onderwijs in de eerste plaats taak is van het huisgezin; bemoeiing van de Overheid met die zorg komt slechts daar tepas, waar de zorg der particulieren feitelijk ontbreekt. Doch zelfs dan nog geen geheele *overneming van de taak zelve*. De ouders moeten, zoo zij kunnen, het onderwijs betalen; verplichte schoolgeldheffing dus. Voor zoover zij niet kunnen, wordt het ontbrekende door de gemeente, die van oudsher ook met haar minder bedeelden te rekenen heeft, bijgepast. Bij dat alles treedt de Staat regelend tusschen beiden. Legt hij zelf eischen op, die vele uitgaven met zich sleepen, dan neemt hij die uitgaven voor zijne rekening; evenals hij dit doet ten aanzien b. v. van de uitgaven voor de registers van den burgerlijken stand; immers als de Staat aan allen zonder onderscheid eene verplichting oplegt, kan hij de voldoening daaraan niet van de gegoedheid der ingezetenen laten afhangen. Op dien grond laat zich de rijksbijdrage aan alle scholen zonder onderscheid, mits zij aan de door de wet gestelde voorwaar-

den voldoen, verdedigen, zonder het socialistisch terrein te betreden. Schoeisel en voeding zal het rijk eerst dan op Staatskosten behoeven te verstrekken, wanneer de wet den ingezetenen oplegt, zich van kostbaarder schoeisel en voedsel te voorzien, dan zonder dien wettelijken dwang zou worden aangeschaft.

Ware de rijksbijdrage aan de gemeentelijke openbare scholen niets anders dan eene financieele regeling tusschen rijk en gemeente, dan zou de heer Van Houten, die zich tegen eene gelijke behandeling van de openbare en bijzondere school met alle kracht verzette, [1]) misschien, althans gedeeltelijk, gelijk hebben gehad. Doch ook omgekeerd, nu die gelijke behandeling eenmaal is aangenomen, is blijkbaar een ander beginsel gevolgd, dan de heer Van Houten meende; een beginsel, waarop trouwens ook bij de discussiën herhaaldelijk is gewezen.

Daarom kan men ook uit deze wet geene gevolgtrekking maken ten opzichte van subsidiën aan de Kerk. Iets anders ware het, zoo, gelijk in Duitschland, de wet aan de leeraars of geestelijken, of aan de Kerk in het algemeen verplichtingen oplegde, die kosten na zich sleepen. Nu zij dat niet doet, en in de Kerk ieder zich vrijelijk naar goedvinden kan inrichten, komt uitkeering niet tepas, behalve natuurlijk, voor zoover daarin uitbetaling mocht liggen van 'tgeen aan de Kerk toebehoort. [2])

Kunnen, ook hierover moet nog een woord gezegd worden, over de thans aangenomen beginselen de liberalen zich beklagen? Gewis, voor zoover deze 's lands Regeering verplicht achten de antirevolutionairen of Roomsch-Katholieken te bestrijden, hunne beginselen te ondermijnen of de nationale ontwikkeling in zekere richting te sturen. Maar voor zoover zij dat niet doen, is er, naar mij voorkomt, geen billijke reden tot klacht.

Niet omdat hun zoovele „concessies" gedaan zijn. Voorzeker zijn gedurende de behandeling verbeteringen aangebracht die den libera-

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1566.
[2]) T. a. p. bl. 1343.

len welgevallig waren, doch enkel dàn, wanneer ook de Regeering en de rechterzijde overtuigd waren, òf dat van eene wetsbepaling, zoo ze onveranderd bleef, tegen hare bedoeling misbruik kon worden gemaakt, òf dat de begeerde wijziging niemands recht benadeelde. Acht men, gelijk ik ergens gelezen heb, zelfs de toevoeging van de „vrije en ordeoefeningen" eene concessie aan de naar het schijnt gymnastiek-minnende liberalen, waarom dan de vervanging van vormleer door teekenen niet eene concessie aan de de vormleer veelal minachtende anti-liberalen genoemd?

Niet verwaterd, niet verzwakt, doch versterkt is de wet uit de smeltkroes der Kamer gekomen. Niet zoozeer, omdat hier of daar een enkele faciliteit ook aan de bijzondere school is toegestaan, die haar aanvankelijk was onthouden, als wel omdat gedurende het debat, dus ten aanhoore van een ieder en op een oogenblik toen tegenspraak en afstemming nog mogelijk waren, de beginselen der wet zoo beslist mogelijk uiteen zijn gezet. De Minister Mackay heeft in den regel zich van die uiteenzetting onthouden, en kon dat doen, omdat het beginsel, waarvan hij uitging, uit zijn voorstel zelf sprak. Doch indien hetgeen ik boven, bl. 10, over het Kamerdebat gezegd heb juist is, dan moet aan dat debat groote waarde worden toegekend, en blijkt daaruit dat de wet niet slechts eene nieuwe regeling, maar wel degelijk ook de *uiting van een nieuw beginsel* is. Zelfs al laat men dat debat terzijde, zou het moeilijk vallen aan de bepalingen der wet, in verband met art.192 der grondwet, andere dan de door mij aangegeven beginselen ten grondslag te leggen; want indien de oude beginselen nòg golden; indien nòg het Staatsonderwijs hoofdzaak was en daarnaast het vrije onderwijs slechts geduld werd; indien nòg de openbare school als symbool van eenheid en verdraagzaamheid moest worden gehandhaafd, dan hadden die bepalingen geen zin; dan zouden zij met elkaar in tegenspraak zijn, en zou de oppositie, die ze, vooral na afloop van het debat in de Tweede Kamer, juist op grond dier oude beginselen, zoo vinnig en fel bestreden heeft, in het gelijk moeten zijn gesteld geworden.

Slechts ééne wezenlijke concessie is er gedaan. Nadat alle door de Regeering voorgestelde beginselen zelfs met behulp van een aantal liberalen, gedeeltelijk waren aangenomen, heeft, hoewel zonder eenige

voorafgaande afspraak, een deel der rechterzijde medegewerkt tot aanneming aan een amendement, 'twelk de strekking had, niet om ten aanzien van de te weelderige huishouding der gemeenten voortaan alles bij het oude te laten, maar om vooral die gemeenten, wier bevolking voortdurend toeneemt, in den nieuwen toestand te laten ingroeien. De voorrang tot dusver aan de openbare school geschonken was vervallen; de onvermijdelijke financieele bevoordeeling dier school door de gemeentekas zooveel mogelijk binnen engere grenzen beperkt; was het nu wel geheel billijk, die gemeenten, wier scholen geheel krachtens *wettelijke* regeling op grooten voet waren ingericht, te dwingen òf een groot verlies te lijden òf op staanden voet hun schoolwezen naar geheel anderen maatstaf in te richten? Ook op wetgevend gebied bestaat en moet bestaan een zekere mate van continuïteit. Het bedoeld amendement, dat thans in de wet staat, zal niet beletten, dat de nieuwe regeling in de meeste gemeenten onmiddellijk in werking treedt, en binnen niet vele jaren *in de grootste en bloeiendste gemeenten hare werking zal doen gevoelen.* Mocht evenwel in sommige gemeenten de nieuwe regeling te lang buiten werking blijven, dan kan, zooals de Minister opmerkte, daarin door nadere wettelijke maatregelen worden voorzien [1]).

Sommigen hebben het doen dier concessie streng gegispt. Maar was bij het tot stand komen van eene zoo gewichtige wet, in een land waar, en op een tijdstip waarop samenwerking en wederzijdsche waardeering meer dan ooit noodig zijn, het zoo onverstandig eene concessie te doen, die financieel aan alle partijen ten goede komt, de uitgaaf, waaraan men sinds de wet van 1878 gewoon was, niet verhoogt, geen enkel der aangenomen wetsbeginselen verzwakt?

Waartoe zonder die concessie de minderheid der Commissie van Voorbereiding zou hebben geadviseerd, is mij ten eenenmale onbekend; maar de eenstemmigheid waarmede die Commissie thans heeft verklaard, *„dat het wetsontwerp, na de daarin gedurende de behandeling aangebrachte wijzigingen, in 's lands belang behoort te worden aangenomen"*, was, in mijn oogen althans, meer waard, dan de luttele

[1]) Handel. 1889/90, bl. 62.

tonnen gouds, die bij verwerping der wet toch zouden hebben moeten worden uitgegeven.

Behalve over die zooeven bedoelde concessie is er voor de liberalen zoo min stof tot juichen als tot klagen.

Tot juichen niet, omdat een gedeelte hunner bevoorrechting ophield; 't was natuurlijk dat zij, die steeds zooveel voordeelen genoten, bij de nieuwe wet nooit winnen, wel verliezen zouden.

Tot klagen niet, omdat zij op volkomen dezelfde wijze als hunne tegenstanders worden behandeld, en, zoodra zij bereid zijn zich dezelfde offers te getroosten, dezelfde vrijheid genieten als deze.

Zelfs wanneer de liberalen de openbare school meer bepaald als hun school beschouwen, bestaat er nog geen reden tot klachte. Wel waarschuwde de heer Smidt, zeker een der scherpzinnigsten onder de liberalen, dat „de bijl aan den wortel van onze neutrale volksschool gezet is" [1]), maar hij vergat er bij te voegen, dat die bijl geen enkele openbare school kan doen vallen, zoolang niet in hare plaats ééne of meer *door allen bruikbaar geachte* bijzondere scholen zijn verrezen. Wel beweerde diezelfde staatsman [2]), „dat het cement onzer volkseenheid, de staatsneutraliteit tegenover kerken en belijdenissen, is aangetast en losgewoeld", maar ook dit is onjuist. Slechts heeft de leer van „den neutralen staat" een geweldigen knak gekregen; daarentegen is de neutraliteit van den Staat tegenover alle soort van onderwijs, en dus ook tegenover alle kerken en belijdenissen, te beter gehandhaafd.

Laat mij nu nog ten slotte kortelijk herhalen, wat met deze wet verkregen is.

Eene ***openbare school*** behouden, voor wie zich in de bijzondere niet thuis gevoelt; als veiligheidsklep, waar particulier initiatief ontbreekt, als wijkplaats voor kerkelijke tyrannie; die school niet meer *de* nationale, de bevoorrechte; doch slechts, zoo althans de liefde voor de vrije school toeneemt, aanvulling in plaats van regel;

---

[1]) Hand. 1888/9 bl. 1336.

[2]) T. z. p.

die school niet meer het symbool van verdraagzaamheid en volkseenheid en volkskracht; omdat zij, ter wille van hare bestemming, — ten dienste van allen, — neutraal, kleurloos, tot zekere mate onvrij en belemmerd moet zijn;

die school dan ook niet meer dan onvermijdelijk boven de vrije school bevoordeeld.

De ***bijzondere school*** *gelijk*gesteld met de openbare, in zoover zij, ten behoeve zoowel van de opleiding als van de indienststelling van het onderwijzend personeel, dezelfde bijdragen als de openbare ontvangt;

financieel *achter*gesteld bij de openbare, om redenen die geenszins aan voorkeur boven het openbaar onderwijs zijn ontleend;

daarentegen gesteld *boven* de openbare, in zoover de wetgever, vertrouwende op de volharding en de energie harer begunstigers, geheel hare inrichting vrijlaat, en den bijzonderen onderwijzer geenerlei belemmering in den weg legt.

De ***ouders*** bij de keuze eener school voor hunne kinderen krachtig in hunne vrijheid beschermd, doch niet ontslagen van de op hen rustende taak; onder die ouders, zoo al niet uitsluitend, dan toch in de eerste plaats, de min- en onvermogenden financieel gesteund; de deugdzaamheid van het onderwijs in het algemeen, en vooral die van het bijzonder onderwijs, krachtig bevorderd, en diensvolgens zooveel doenlijk gezorgd, dat 's lands penningen ten bate van het onderwijs zullen worden aangewend.

De ***Christelijke*** bijzondere school, althans voorloopig, begunstigd, doordat voor de bijzondere scholen de vrijgevigheid nog steeds hoofdbron van inkomsten moet blijven, en die bron bij de tegenstanders van de Christelijke scholen nog niet mildelijk schijnt te vloeien; alhoewel door deze feitelijke begunstiging der Christelijke school de staatsrechtelijke gelijkheid niet in het minst wordt geschonden.

Aan de door de vroegere wet zelve uitgelokte opdrijving van de *gemeentelijke schooluitgaven* perk gesteld; de rijksbijdrage geschoeid op een billijkheidsbeginsel, en niet meer op het verkeerde beginsel, dat goed onderwijs, enkel omdat het in aller belang is, door den Staat moet worden gegeven.

Eindelijk: *eene wet,* die niet meer ten bate van een deel des volks, maar ten bate van allen komt; die door de verschillende partijen is aangenomen; die de deugdelijkheid niet enkel van het openbaar, maar van alle onderwijs bevordert; en die zelve zal zijn wat de openbare school te vergeefs gepoogd heeft te wezen: „het symbool van nationale verdraagzaamheid en samenwerking"; het „cement onzer volkseenheid".

Dit alles moge nu een „eerste stap" heeten; maar dan toch zeker een zevenmijlen-laarzen stap!

III.

DE TOEKOMST.

Welke zijn de vermoedelijke gevolgen van de aanneming der wet ten opzichte:

1°. van den schoolstrijd op politiek gebied;

2°. van het onderwijs in het algemeen;

3°. van het Christelijk onderwijs?

1°. *Gevolgen ten opzichte van den strijd op politiek gebied.*

„Welke zijn de groote grieven, die bij elken stembusstrijd en op elke vergadering onzerzijds te berde worden gebracht?

1°. dat de ouders niet in de eerste plaats geroepen worden om het onderwijs te betalen;

2°. dat de liberalen alles doen wat zij kunnen om ons positief Christelijk geloof te ondermijnen;

3°. dat het bestaande schoolstelsel ons brengt op socialistisch terrein.

„En nu vraag ik, of een van deze drie grieven kan worden volgehouden als deze wet is aangenomen; of wij dan niet moeten zeggen: neen, de ouders worden wel degelijk verplicht om het onderwijs te betalen; neen, de liberalen kunnen niet meer gezegd worden met

opzet direct of indirect ons Christelijk geloof te ondermijnen, want de Staat geeft, indien men eene Christelijke school opricht, zelf aan haar subsidie. En doordat de verplichting van de ouders en niet die van den Staat in dit wetsontwerp meer op den voorgrond treedt, daarom wordt de wet van het socialistisch terrein afgevoerd. Deze drie grieven vervallen dus. Ik kan mij dan ook niet voorstellen, hoe na de aanneming van deze wet eene volksbeweging tegen de dan bestaande schooltoestanden zou kunnen worden uitgelokt. Het is waar, dat men zeggen kan, de gemeente betaalt ook aan de openbare school, en daarin ligt eene groote bevoorrechting van het openbaar onderwijs. Ik ontken dat niet. Intusschen ziet ieder dat de reden, waarom de gemeente betaalt voortaan volstrekt niet meer zal liggen in het hoofddenkbeeld der wet (nl. die van 1878), dat het openbaar onderwijs is het eigenlijke onderwijs, het volksonderwijs bij uitnemendheid. Ieder ziet dat deze bevoorrechting op geheel andere, ook in onze oogen geldige redenen berust. Bovendien, door invoering van de verplichte schoolgeldheffing erkent men, dat de gemeente eerst in de derde plaats komt; eerst komen de ouders voor zoover zij vermogen, dan de Staat, en eerst wanneer dat niet voldoende is, komt de gemeente." [1])

Deze woorden herhaal ik met volle overtuiging, mits „de wet eerlijk worde uitgevoerd. Onder eerlijke uitvoering versta ik natuurlijk een uitvoering in den geest der wet. De Regeering, of liever deze wet, erkent dat het bijzonder onderwijs even goed is als het openbare, en dat dit laatste niet meer is het bij uitnemendheid nationale en eenig goede. En hiermede valt de strijd weg." [2])

De eerlijke uitvoering der wet berust slechts voor een zeer klein deel, nl. bij de benoeming van het schooltoezicht en de handhaving van de zoogenaamde neutraliteit der openbare school, bij 's lands Regeering. Voor het grootste deel zal hare uitvoering afhangen van de gemeentebesturen. Wanneer deze de schoolgeldheffing bezigen om òf de bijzondere, òf de openbare school tegen te werken; wanneer zij niet zich op het wettelijk en billijk standpunt plaatsen, eener-

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1340.
[2]) T. a. p. bl. 1400.

zijds, dat het openbaar onderwijs niet beter is of hooger staat dan het bijzondere, en derhalve, vermits het altijd ten nadeele van de gemeentefinanciën komt, door hen slechts behoort bevorderd te worden, omdat en naarmate de particulieren in gebreke blijven eigen scholen te stichten; anderzijds, dat zij nooit uit persoonlijke voorliefde voor de bijzondere school, of om welke andere reden ook, het openbaar onderwijs, in strijd met hun roeping en plicht, slecht of bekrompen mogen maken, — dan zal de schoolstrijd blijven. Maar de kiezers voor de gemeenteraden zullen de beëindiging van dien strijd grootendeels in hunne macht hebben; de weg om dien op te lossen, nl. eerlijke toepassing der wettelijke beginselen, is aangewezen, en de behartiging van *'s lands* belang zal niet langer in die ééne, alles verslindende schoolquaestie opgaan.

Ik kan dan ook geenszins der Regeering hare verklaring ten kwade duiden, dat „het wetsontwerp ten behoeve van het bijzonder onderwijs de voorziening bevat die, binnen de grenzen van art. 192 der grondwet, verlangd en naar het oordeel der Regeering gegeven kan worden", alsmede „dat deze Regeering niet voornemens is, na het tot stand komen van de door haar voorgedragen regeling, de herziening van art. 192 der grondwet op nieuw aan de orde te stellen". [1])

Velen, en daaronder vele voorstanders der vrije school, zien in deze woorden eene verloochening van het Program van actie, 'twelk, voor zoover het op het lager onderwijs betrekking heeft, aldus luidt:

„Schoolgeldheffing van wie betalen kan; inkrimping van de rijksinrichtingen,.... voor de opleiding van onderwijzers; herstel van gewetensvrijheid op schoolgebied voor den arme; en opheffing van den vaccinedwang voor de vrije scholen;

„herziening van het grondwetsartikel regelende het onderwijs in den zin, waarin dit in Juni 1887 door het votum der Tweede Kamer reeds was aangewezen", — (welk votum het volgende inhield:

„Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering.

„Het geven van onderwijs is vrij.

---

[1]) Verslag § 6, bl. 24.

„Het toezicht van de Overheid op het onderwijs in het algemeen, de inrichting van het openbaar onderwijs en, voor zoover het lager en middelbaar onderwijs betreft, de aan den onderwijzer te stellen eischen van bekwaamheid en zedelijkheid, worden door de wet geregeld".)

Is nu 's Ministers verklaring inderdaad in strijd met gemeld Program van actie? Mijns bedunkens geenszins.

Waarom moesten wij nog verleden jaar aansturen op grondwetswijziging? Omdat door de liberale partij aan de grondwet eene uitlegging gegeven werd, die voldoening belette aan art. 12 van het „Program": „dat de Staat, (voor zoover ontstentenis van veerkracht bij de burgerij hiertoe niet noodzaakt) het beginsel late varen, alsof de Overheid geroepen zoude zijn om van harentwege onderwijs te doen geven; voorkome dat de Overheidsscholen, voor zoover noodig, tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt worden; en alzoo ook in zake onderwijs aan alle burgers, onverschillig welke hunne godsdienstige of paedagogische zienswijze zij, gelijke rechten gunne."

Bij de laatste herziening der grondwet is daarom, op voorstel van Dr. Schaepman, de zoo even vermelde nieuwe redactie door de Tweede Kamer aangenomen. Maar zij werd door de Eerste Kamer verworpen. Derhalve moest ook daarna grondwetsherziening op dit punt worden verlangd.

Maar is die grondwetswijziging ook thans nog noodig? „Mag ik dienaangaande vragen, of onze vroegere eisch tot wijziging niet in verband stond met de toenmalige opvatting van art. 192 (194) der grondwet, en of, *wanneer* de opvatting van dat artikel gewijzigd is, ook onze houding niet zal behooren te worden gewijzigd?" [1])

Die vraag sloot zich geheel aan bij hetgeen o. a. de heer Groen van Prinsterer reeds in 1866 schreef [2]): „wij worden door geen palliatieven gebaat; alleen door degelijke schoolwetsherziening. Waaraan, zoo noodig en ***anders niet,*** herziening van art. 194 (192) der grondwet voorafga."

---

[1]) Hand. t. a. p. bl. 1401.

[2]) Parlem. Studiën en Schetsen XXXV. bl. 372.

Niemand zal wel betwisten, dat de uitlegging, welke van 1857 tot 1886 aan het grondwettelijk onderwijs-artikel gegeven is, thans door een deel der liberale partij niet slechts, maar ook door den wetgever zelven terzijde gesteld is, weshalve vele liberalen, vooral in de Eerste Kamer, deze wet dan ook als ongrondwettig hebben bestreden. Maar dan is ook het geschut, dat ter vernietiging der veste was opgesteld, vernageld; of juister nog: tegen de reeds ingenomen veste behoeft geen geschut meer te worden gebezigd. Niet op wat in de grondwet staat, maar op wat de wetgever daarin leest, komt het voor ons volk aan.

Wat zou men willen veranderen?

Art. 192 luidt aldus: „Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering.

De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met inachtneming van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

Er wordt overal in het rijk van Overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; een en ander door de wet te regelen.

De Koning doet van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven."

Mag „het openbaar onderwijs", — *mits* het geen voorrang hebbe boven het bijzondere; *mits* het diene als veiligheidsklep — niet zijn „een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering"?

Is het niet goed, dat de inrichting van *dat* onderwijs door de wet worde geregeld, en zulks „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen", wanneer onder deze woorden verstaan wordt, dat de openbare onderwijzer zich bij zijn onderwijs van alles te onthouden heeft, wat op de godsdienstige begrippen van anderen inbreuk zou maken [1]), en wanneer tevens vast staat dat ook elk ander onderwijs

[1]) Of „voorkome dat de school tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt worde"; art. 13 van het Program".

van Regeeringswege gesteund kan, en in de aangewezen gevallen moet worden, en dat schoolgeldheffing moet dienen om zooveel mogelijk de ook zóó nog bestaande onbillijkheden weg te nemen?

Kan men, *in dat stelsel*, er bezwaar tegen hebben, dat „overal in het rijk van Overheidswege voldoend lager onderwijs wordt gegeven", vooral nu reeds herhaaldelijk is uitgemaakt, dat, waar door bijzondere scholen in aller behoeften voorzien wordt, openbare scholen onnoodig zijn, en nu, sinds 1878, *overal* openbare scholen *zijn* gesticht?

De heer Groen van Prinsterer noemde deze bepaling: „er wordt overal in het rijk van Overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven", gemeenlijk: de ellendige zinsneê. Maar waarom? „Eene ernstige beraadslaging over de wet van 1857 kan", zoo beweerde hij, „eerst beginnen, nadat de woorden van overheidswege uit de grondwet geligt zijn" [1]). Maar hij had even te voren geschreven [2]): „art. 194 is op zich zelf voor ieder bruikbaar; ieder kan er van maken *wat hij wil*. Mits hij in het bezit der *overmagt* zij en op het *regt* geen acht sla". En later gaf hij deze toelichting: „ellendig door traditioneele vasthouding aan het beginsel *der gemengde school voor allen*." Let op het verband dezer verklaringen. De grondwet op zich zelve staat, zeide Groen van Prinsterer, niet aan eene goede regeling in den weg, maar wel hare uitlegging, waarbij de liberalen steeds zich juist op „de ellendige zinsneê" beroepen, ten betooge dat de Overheid enkel te zorgen heeft voor de openbare school, welke, omdat zij voor allen bestemd was, natuurlijk *gemengd* moet zijn. Door deze redeneering wordt ernstige discussie over de onderwijsregeling zelve afgesneden, en is dus verwijdering der zinsneê noodzakelijk. Thans echter is niet alleen „de ernstige beraadslaging over de wet van 1857", ondanks die zinsneê, „aangevangen"; zij is ook reeds geëindigd, en *het stelsel* dier wet is vervangen door *een ander* stelsel. De uitsluitende zorg der Overheid voor eene openbare gemengde school behoort tot de geschiedenis. Is de „ellendige zinsneê" thans nog iets anders dan eene onschuldige zinsneê; een atavisme; een onnut overblijfsel uit een vroegere periode?

---

[1]) Ned. Ged. Dl. III. bl. 232.

[2]) T. z. p. bl. 231.

In de grondwet uitdrukkelijk te schrijven dat het bijzonder onderwijs regel moet zijn, is slechts dan van belang wanneer de wetgever het tegendeel wil of zou willen. Op zich zelve geeft de bepaling natuurlijk niets, daar zij immers nooit *van Regeeringswege* kan worden uitgevoerd. Als maar de wet *den ingezetenen* de bereiking van dat ideaal mogelijk maakt!

Of moet de grondwet worden herzien, ten einde de vrije school aan den invloed van het Staats-examen te onttrekken? Die onttrekking wordt door velen verlangd. Zoolang toch de Regeering al onze onderwijzers aan dezelfde examens door Staatsambtenaren afgenomen onderwerpt, en aan onze schoolbesturen, zelfs aan die welke geene bijdragen ontvangen, niet toestaat zoodanige eischen aan hun onderwijzers te stellen als zij zelven goed vinden, bestaat de vrijheid van onderwijs nog niet ten volle.

Het bezwaar tegen de uniforme Staatsexamens is inderdaad niet gering. Maar ter wegneming er van is grondwetswijziging onnoodig, en ik betwijfel of de strijd over die quaestie ooit, tenzij de Regeering misbruik mocht maken van hare bevoegdheid tot inmenging, bij de stembus zal gevoerd worden. Mocht dat echter wel geschieden, welnu! ook dan behoeft die strijd enkel over wetswijziging, niet over grondwetswijziging, te loopen. „Het toezicht der Overheid" en „het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers", waarvan onze tegenwoordige grondwet gewaagt, kunnen zóó geregeld worden, dat ook de warmste minnaar der vrije beweging op het gebied van het onderwijs er zich niet aan kan ergeren. De oplossing van het vraagstuk is misschien niet zoo gemaklijk als velen schijnen te meenen; maar als eene bevredigende oplossing gevonden is, dan verzet de grondwet en misschien zelfs de liberale partij zich niet tegen de invoering van die oplossing. Wie over den hond is, komt wel over den staart.

Is hiermede nu gezegd, dat de tegenwoordige regeling onverbeterlijk is of nooit wijziging zal behoeven? In geenen deele. O. a. zal misschien op den duur de financieele bevoordeeling der openbare school uit de kas der gemeente nadere regeling behoeven. In Engeland, waar het rijk vroeger *een derde*, thans ongeveer *de helft* der

schooluitgaven voor zijne rekening neemt, is die quaestie reeds aan de orde gesteld. Maar de oplossing daarvan moet hier, evenzeer als in Engeland, geschieden *krachtens de bij de nieuwe wet aangenomen beginselen.* Naarmate de werking der wet beter gekend wordt, naarmate vooral het bijzonder onderwijs door ijver, krachtsinspanning en ruime opvatting van zijn taak het algemeen vertrouwen zal weten te verwerven, zal naar zuiverder en billijker *toepassing* van het nieuwe beginsel kunnen worden gestreefd, zonder hetgeen mogelijk en bereikbaar is uit het oog te verliezen. De toekomst der bijzondere school ligt voortaan meer in handen van het volk dan in die van den wetgever.

Ten slotte nog een woord over de werking der wet met het oog op de Roomsch-Katholieke kerk, welker machts- of krachtsuitbreiding ongetwijfeld ook eene bij uitnemendheid politieke quaestie is. Velen zijn, uit beduchtheid voor die kerk, tegen de nieuwe wet ingenomen, en onder dezen ook enkele warme voorstanders van vrijheid en gelijkheid op schoolgebied.

Ik heb nooit begrepen hoe deze vrienden de schoolquaestie wilden oplossen, zonder dat ook de Roomsch-Katholieken er wol bij sponnen. Wilden zij dan vrijheid voor zich, niet voor hen? Geeft deze wet eenig *voorrecht* aan de Roomsch-Katholieken? Ik zie het niet in. Of meent men, dat eene „geheel vrije school" en „onthouding van alle Overheidsbemoeiing" (systeem Marnix) voor hen gevaarlijk zou zijn? Ik geloof *juist het tegendeel!*

Ongetwijfeld vermag de Roomsch-Katholieke kerk door haar uitstekende organisatie eene macht te ontwikkelen, waartegen de Protestanten, schijnbaar althans, niet bestand zijn. Maar is er ééne wetgeving denkbaar, welke die machtsontwikkeling stuit, tenzij men terugkeere tot het stelsel van eene *„bevoorrechte* publieke kerk", een stelsel dat misschien niet kerk — maar zeker godsdienst en Christendom ondermijnend is? Zou niet de invoering van eene *Christelijke openbare* school, met splitsing naar de gezindheden, in de tegenwoordige omstandigheden enkel den Roomsch-Katholieken ten goede komen; en voor ons een ramp, de aanleiding wellicht tot bloedige burgertwisten zijn? Is de Roomsch-Katholieke kerk niet met reuzenschreden juist onder het *stelsel van de wet*

van 1857 vooruitgegaan? En eindelijk, zou zij, bij de invoering van *een geheel vrije school*, en bij geheel-onthouding van Staatsinmenging, niet nog krachtiger kunnen optreden dan thans, omdat zij dan van een onderwijspersoneel zou kunnen gebruik maken dat haar zeer weinig behoeft te kosten?

Over de groote kracht van de Roomsch-Katholieke kerk denk ik nog evenzoo, als toen ik vóór 14 jaren „de Staatsschool en de Roomsche kerk" schreef, maar evenmin als toen, acht ik ook thans hetzij de Staatsmacht, hetzij eenig godsdienstgenootschap in staat de uitbreiding dier macht tegen te houden, tenzij met behulp van de macht van het ongeloof. Blijft een groot deel der natie blind voor het feit, dat onze Gereformeerde kerk, voor zoover zij onder den doodelijken invloed blijft van het haar in 1816 opgelegd reglement, wel is waar ontzaglijk gerezen is in de achting van Mr. Levy [1]), maar dan ook onwederstaanbaar en haars ondanks naar het ongeloof afdrijft, dan is er, m. i. veel kans dat de invloed der Roomsche kerk steeds wassende zal blijven. Tegen eene geestelijke organisatie, onder de leiding van eene bekwame, onder tucht gehouden geestelijkheid, die slechts één opperhoofd erkent, is, naar mijne overtuiging althans, geen genootschap met hoofdbesturen, zelfs niet met een predikantenbestuur, bestand. Ook de vrije Protestantsche scholen zullen zich als nationale school niet kunnen staande houden, tenzij zij behoorlijk verband zoeken met de kerken. Geschiedt dit niet, dan zal inderdaad Rome het meest bij deze wet vooruitgaan; maar dit zal dan de werking niet van deze wet, maar van gansch andere oorzaken zijn.

Over onze samenwerking met de Roomsch-Katholieken op onderwijsgebied wijd ik thans niet uit. Slechts herinner ik aan het gezegde van De Gasparin: „en présence des *écoles mixtes*, il n'y a plus ni

---

[1]) De moderne Réville, in zijn liefde voor „Neêrlands glorie sedert de 17e eeuw" geestverwant van Mr. Levy, schreef eens aan Dr. Allard Pierson: „Si vous vous imaginez que l'attachement à l'église *comme institution* soit éteint, vous avez bien mal vu." Pierson antwoordde: „Wordt het geen tijd, edele Réville, dat aan de heerschende spraakverwarring een einde komt? Ik bid u, wat heeft onze „institution" meer voor bijzondere verwantschap met de Hervormde Protestantsche kerk dan de eerste de beste loge van vrijmetselaren?" Zie Groen t. a. p. VIII bl. 11.

catholicisme, ni protestantisme. Il n'y a que des religions également empressées à extirper un principe quí les tue toutes," [1]) en aan de woorden van Mr. Groen van Prinsterer: „Wat zullen *wij* doen? Hetzelfde wat wij deden tot dusver. „Doe wel en zie niet om!" — Aan deze les gedachtig, zullen wij onzen eigen weg gaan; zonder, uit dwaze eergierigheid of mistrouwen weifelend, te vragen *door wie* en *waarom* wij, na zoolang alleen te hebben voortgewandeld, thans door eene zoo talrijke en machtige schaar worden gevolgd." [2])

b. Gevolgen ten opzichte van het onderwijs in 't algemeen.

Mocht de geest, die den wetgever bezielde, doordringen tot hen die haar hebben uit te voeren, dan zal, meen ik, deze wet ten goede komen van het onderwijs in 't algemeen. Niet alsof de strijd tusschen de Christelijke school en hare tegenstanders zou eindigen. Maar in dien strijd heeft het schooltoezicht zoo min als het gemeentebestuur middellijk of onmiddellijk meer partij te kiezen. Alles wat voortaan het rijk ten behoeve van *de* school doet, komt aan alle scholen ten goede; 's lands Regeering staat tegenover alle scholen neutraal, en het gemeentelijk bestuur heeft bij aanmoediging van het bijzonder onderwijs financieel belang. Het schooltoezicht kan geene bijzondere school dwingen, maar moet alle scholen bezoeken en zal, vooral wanneer het uit verschillende elementen wordt saamgesteld, door goed bedoelde raadgeving menig schoolbestuur aan zich kunnen verplichten, vooral wanneer de schoolbesturen ook hunnerzijds hunne taak ruim en met ijver opvatten.

Neemt de belangstelling in het onderwijs toe, naarmate de politieke beteekenis van den strijd vermindert, dan zal er wellicht nog een andere soort van volksschool verrijzen, eene school, die niet zooals tegenwoordig vooral tot voorbereiding voor eene meer geletterde opvoeding moet dienen, maar die meer met andere volksbehoeften rekening houdt, zoodat de verschillende standen der maatschappij beter voor hun eigenlijk vak worden voorbereid.

Komen er meer vrije scholen en schoolvereenigingen bepaaldelijk

---

[1]) Geciteerd door Groen van Prinsterer, Studiën en Schetsen, XVI. bl. 21.
[2]) Parlem. Studiën en Schetsen 1866. XVI bl. 18.

ten behoeve van den arbeiders- of werkmansstand, dan zal de maatschappij, vaak veel praktischer dan de wetgever, zelve den weg vinden om den schooltijd in beter verband te brengen met de behoeften der bevolking. Geen beter middel dan dat, om schoolverzuim tegen te gaan en den leertijd uit te breiden. Schoolbezoek zij geen politiezorg. Belangstelling vermag op den duur meer dan dwang. Zoo juist heeft de heer Verniers van der Loeff, sprekende over verplichte schoolgeldheffing, gezegd: „wanneer men... gaat decreteeren, dat het moet geschieden, voelt men dan niet, dat men dan gaat wekken een kolossaal verzet? Ik hoor daar „neen" zeggen. Welnu, van degenen, die dat neen zeggen, beweer ik, dat zij ons volk niet kennen. Wanneer men van dat volk met dwang gedaan wil krijgen, waartoe men het door persuasie een heel eind weegs kan brengen, daar, M. de V., schept men zich een berg van moeielijkheden". [1]) Hoeveel te meer geldt, hetgeen de scherpzinnige spreker van de gemeenteraden zeide, van de gemeenteleden!

Invoering van schooldwang, zoo zij al geoorloofd is, zou niet vóór, maar tegen ons volk pleiten. De gegoede standen zouden het eene beleediging, althans een inbreuk op hun ouderlijk gezag achten, indien de Regeering hen dwingen wilde, hun kinderen een *voor hun stand gepaste* opvoeding te geven. M. i. is het beter, ook de minder gefortuneerden van dat zelfde besef van eigenwaarde te doordringen, dan hen onder voogdij van politie-agenten te plaatsen. Niet de wet, maar de zeden moeten tot schoolgaan dwingen. Welnu! De Regeering helpt voortaan krachtig, onverschillig in welke richting, meê; zij dwingt niet. Laten dan zij, die volksontwikkeling begeeren, nu ijveriger dan ooit de handen aan het werk slaan. Laten, waar het mogelijk is, ook de kerken medewerken. Laten in groote steden, waar het absolute schoolverzuim het grootst is, „ragged schools" verrijzen, met onderwijzers in den trant van een Feringa, die meer goed gedaan heeft met zijn liefde voor de „haveloozen", dan honderd kantonrechters en politie-agenten met hun boeten ooit zullen vermogen. Juist de bijzondere school, die zich geheel naar de verschillende behoeften kan inrichten, zonder van

1) Handel. t. a. p. bl. 1595.

gemeentebesturen en reglementen hinder te hebben, en die voortaan uit 's lands kas een niet onbelangrijke uitkeering zal ontvangen, kan er zeer veel toe bijdragen om goed onderwijs ook tot de laagste rangen der maatschappij te doen doordringen.

Mits men liefde hebbe voor het volk en praktisch zij!

c. Gevolgen ten aanzien van het Christelijk onderwijs.

Uit het staatsrechtelijk beginsel bij de nieuwe wet aangenomen volgt, dat aan geen enkele richting eenige voorkeur gegeven mag worden, derhalve ook niet aan die der Christelijke school. Intusschen zullen feitelijk zij het beste gebruik van de wet kunnen maken, die reeds aan opofferingen ten behoeve der school gewend zijn. Stond financieel de bijzondere school geheel gelijk met de openbare, dan zou dit anders zijn, en zou het gevaar voor oprichting van scholen van socialisten, waarvoor sommigen ook in de Kamer bevreesd waren, voor de deur staan. Zoolang evenwel de oprichting en instandhouding van eene bijzondere school met groote opoffering blijft gepaard gaan, is uitteraard weinig te duchten van eene richting, die alles van den Staat verwacht, en wier grootste kracht zich openbaart in het afbreken en ondermijnen van de bestaande orde van zaken.

Het zal thans moeten blijken, of de Christelijke school, ook nu zij niet meer onderdrukt of uit beginsel achteruitgesteld wordt bij de openbare, in staat is zich staande te houden en uit te breiden. Zij doorleeft een zeer gevaarlijk oogenblik. „Het bloed der martelaren is het zaad der Kerk" is eene spreuk die ook geldt op schoolgebied. Onderdrukking werkt heilzaam, en zijn de rechtmatige grieven weggenomen, dan slaapt men zoo licht in. Moest de Christelijke school dan ook enkel op menschelijke kracht steunen, haar einde ware wellicht nabij. Maar zij zou dat einde zich zelve te wijten hebben, en niet aan de wet, die immers niet het onrecht mag laten voortbestaan, opdat de Christelijke school onder verdrukking kunne bloeien!

Gelukkig zijn zoowel vele besturen als begunstigers dier scholen zich ten volle van het dreigend gevaar bewust. Wel verre van in te slapen of hun werkzaamheid in te krimpen, nu hun een bijdrage in den schoot valt die — na aftrek van de meerdere, thans noodig

geworden uitgaven, — misschien jaarlijks niet veel meer dan één Uniecollecte bedragen zal, beseffen zij blijkbaar, dat veel krachtiger optreden en gemeenschappelijke regeling noodzakelijk zijn geworden. De strijders voor het Christelijk onderwijs, die zooveel van hun beste krachten hebben moeten besteden om aan dat onderwijs de plaats te bezorgen waarop het recht heeft, zullen voortaan diezelfde krachten kunnen en moeten aanwenden, om de Christelijke scholen te doen bloeien en uitsteken boven alle andere. Daartoe is de medewerking noodig van het volk, van de onderwijzers, van de schoolbesturen en van de kerk.

Van het volk; in zoover de ouders niet minder dan voorheen zich zullen moeten inspannen om hun kinderen zelve naar eigen inzicht, maar dan ook op eigen kosten, op te voeden of te doen opvoeden. De Staatsbijdrage bedraagt ongeveer *een derde* van de algemeene kosten der school. Een behoorlijk schoolgeld zal in veel uitgaven kunnen voorzien, maar nog lang zal het duren, voordat ook de voorstanders van het openbaar onderwijs zich aan „billijk schoolgeld" zullen hebben gewend. Van vermindering der extra-bijdragen zal dus vooreerst wel geen sprake kunnen zijn.

Van de onderwijzers; meer nog dan tot dusver zullen de onderwijzers de beste onderwijs-methode zoeken, en voor den Christen bruikbare handboeken vervaardigen moeten. Zou ook de Universiteit hier geen taak te vervullen hebben? Voorts zal met de ervaring in het buitenland te rade moeten worden gegaan. De onderwijzers en de schoolbesturen zullen meer dan ooit zich moeten beijveren om, zoowel door persoonlijke aansporing, als door geschikte regeling van de schooltijden, het schoolverzuim te weren.

Van de schoolbesturen; deze, voortaan ook met de Regeering in officieele aanraking, zullen het gewicht hunner verplichtingen beter gevoelen naar mate zij dieper beseffen, dat hun school met andere moet wedijveren, en dat de achteruitgang hunner school niet meer aan den wetgever, maar aan hen zelven te wijten zal zijn. De Hoofdvereenigingen zullen niet meer, zooals tot dusver, aan alle scholen die zich bij haar aansluiten een vast subsidie moeten uitkeeren, doch alleen tijdelijk en voor buitengewone gevallen. Daarentegen zullen zij

te krachtiger moeten arbeiden, om fondsen voor het stichten van scholen bijeen te brengen; om de vorming van pensioen-fondsen te bevorderen; om een behoorlijk verband tusschen de scholen onderling en, zoo noodig, van de lagere scholen met die voor meer gevorderden in het leven te roepen; om den onderwijzer tegenover onbillijke of willekeurige schoolbesturen te beschermen; om, in één woord, den welstand van geheel het schoolwezen te bevorderen, en zooveel doenlijk de taak over te nemen, die tot dusver alleen op de schouders der Regeering scheen te rusten. Het Staatstoezicht zal, zoo het zijn taak onbekrompen opvat, krachtig tot volvoering van deze taak kunnen meêwerken.

Van de kerk; ook deze zal, vooral aan die scholen, welke zich niet enkel uit schoolgeld en Staatsbijdrage kunnen bedruipen, haar medewerking moeten verleenen, niet slechts omdat het volksonderwijs eene zaak der Christelijke gemeente is, maar ook omdat de vraag, of het in eene school gegeven onderwijs van Christelijke beginselen uitgaat, zoo min enkel door de onderwijzers zelven als door de schoolbesturen moet worden beslist. Juiste afbakening van de bemoeiing der kerk schijnt, zoowel voor de deugdzaamheid van het onderwijs als voor eene betamelijke vrijheid van den onderwijzer, hoog noodig. Het opofferen van een onderwijzer of van eene school aan gevoeligheden van predikanten, aan eigenwijsheid of persoonlijke veten van schoolbesturen, is een schande voor de Christelijke kerk.

Beseffen volk en onderwijzers, schoolbesturen en kerken hunne roeping, dan opent deze wet voor de bijzondere Christelijke scholen eene schoone toekomst.

Maar verspilt men zijn kracht, door steeds naar nog gunstiger wettelijke bepalingen te streven, in plaats van het aangebodene aan te grijpen en te verwerken; praat men elkanderen na, dat met deze wet in beginsel eigenlijk niets is veranderd, in plaats van mede te werken om volk en gemeentebesturen juist van het tegendeel te overtuigen; ziet men liever eene Christelijke school te gronde gaan, dan den invloed op haar te dulden van personen, die zich wel aan de belijdenis der kerk houden, maar niet zich onderwerpen willen aan haar opgedrongen kerkelijke besturen; is men van oordeel

dat, waar kerkelijk samenwonen niet gaat, nu ook samenwerking op schoolgebied gevaarlijk of verderfelijk is, zelfs daar waar genoegzame kracht voor het bestaan van meerdere scholen ontbreekt; zoekt men in het uitpluizen van geschilpunten en het elkander scherpelijk veroordeelen meer dan in samenwerking, in het „liefelijk samenwonen" heil,— dàn o ja! zal deze wet voor *onze* Christelijke scholen niets geven; dàn valt hare vrucht, — wat God verhoede — enkel in den schoot van de Roomsch-Katholieke kerk, de Staatsschool en het ongeloof!

Doch, vraagt men ten slotte, al moge op dit oogenblik door de vrije school een stap in de goede richting gedaan zijn, loopt dan toch niet op den duur hare vrijheid gevaar? Is het niet, zooals Mr. Van Houten in navolging van „Marnix" beweerd heeft, *„in strijd met de vrijheid der school,* als zij Staatssubsidie aanneemt. Gij kunt dat niet aannemen zonder u aan banden te leggen. Al kondet gij zelfs eene volledige vrijheid van voorwaarden erlangen, zoo groot als in het oude artikel 168 betreffende de subsidiën aan de kerk, al kondet gij evenzeer uw onvoorwaardelijk subsidie stellen boven de wisselingen der wetgeving, dan nog is aan de aanneming van Staatsgeld verlies van vrijheid verbonden. Ik neem aan, dat gij nu Staatsgeld kunt krijgen zonder eenige verantwoording van hetgeen gij daarmede doet, zonder bewijs zelfs dat gij het noodig hebt, zonder eenige goedkeuring van uwe rekening; dit alles is zoodanig in strijd met *het wezen van het Staatsgeld,* dat vroeg of laat contrôle van den Staat het gevolg wordt van de aanneming van het Staatssubsidie....., de vrijheid op het gebied van godsdienst en onderwijs is alléén bestaan baar, ... wanneer men geen steun van den Staat aanneemt." [1])

De juistheid dezer redeneering kan ik niet toegeven. Staatsrechtelijk gaat zij niet op, en ik beroep mij daarvoor op den heer Thorbecke. Deze beweerde, dat werken die slechts gedeeltelijk ten laste van 's lands kas komen, daarom nog geen landswerken zijn, en teekende daarbij aan: „het geven van geld toch, op zich zelf, kan geene andere deelneming of zorg rechtvaardigen, dan dat men rekenschap eische van

[1]) Handel. t. a. p. bl. 1396; zie ook bl. 1305.

de besteding," weshalve uit dat geven van geld onmiddellijke beheering en bestiering geenszins voortvloeide [1]). Dit geldt eveneens voor de school. De Staat behoeft slechts zekerheid te hebben, dat de gelden hun bestemming bereiken, en *die* zekerheid is er, doordat de uitkeering eerst geschiedt, *nadat* gebleken is dat het werk waarvoor zij bestemd was, *is* verricht. Neutrale bijzondere scholen van allerlei aard hebben dan ook voortdurend landsgeld aangenomen, zonder dat zij zich daardoor ooit in haar vrijheid belemmerd of bedreigd hebben gezien.

Nu geef ik intusschen toe dat, wanneer de voorwaarden waaraan de uitkeering verbonden is geen voldoende waarborgen tegen de vermorsing van 's lands gelden bleken op te leveren, de wetgever wel eens andere voorwaarden zou kunnen stellen, voorwaarden die met de wezenlijke vrijheid der school onbestaanbaar zijn. Dit is evenwel geen reden, om thans de uitkeering te weigeren. Wel is het een reden voor de schoolbesturen, om zelve met alle kracht misbruiken te weren, en achteruitgang der scholen tegen te gaan. *Ook in haar eigen belang zijn de scholen verplicht op elkaar toe te zien.* Geschiedt dat, dan is er geen gevaar. Zoolang ieder rechtvaardig man moet erkennen, dat de bijzondere school haar taak behoorlijk, dus ten minste even goed als de openbare school, volbrengt, zal er geen aandrang komen tot het stellen van andere waarborgen, al ware het alleen om de deuren voor den schoolstrijd niet op nieuw open te zetten.

Zoolang de Christelijke school zich van hare hooge roeping bewust is, loopt hare vrijheid geen gevaar. En de bijdrage uit de rijkskas is te luttel, om haar het besef van die roeping te doen verliezen!

SLOT.

Aan het einde van deze beschouwingen over de beteekenis der nieuwe onderwijswet gekomen, wensch ik nog een enkel woord te zeggen over die wet in het algemeen, en over hen die haar hielpen tot stand brengen.

In eene voorrede van eene uitgave der Engelsche schoolwet trof

---

1) Thorbecke, Aant. op de Grondwet, 2e uitgave, 2e deel bl. 277.

ik het volgende aan: „deze wet was gedurende de behandeling in het parlement het onderwerp van menige warme discussie. Thans erkent men algemeen, dat zij een groote, vrijzinnige en vooral praktische maatregel is. Zij moge niet tegemoet komen aan de inzichten van eenige sekte, partij, kerk of school, maar zij beveelt zich aan, aan iets dat buiten en boven betwiste leuzen staat, het gezond verstand en het richtig gevoel van het land in zijn geheel. Zij is ongetwijfeld een compromis; maar elke belangrijke wetgevende arbeid in Engeland is, moet zijn en behoort te zijn een compromis. Dat zij niet de doeleinden in de hand werkt van een dergenen, die de organisatie der nationale opvoeding ten eigen bate wenschen aan te wenden, is niet een van hare minste verdiensten. Even begrijpelijk als elastisch, is zij vooral hierin door en door nationaal, dat zij binnen het bereik van het volk de opvoeding plaatst die het volk begeert, in plaats van iemand wie het ook zij in staat te stellen, het een opvoeding op te dringen die het niet begeert." [1])

Deze woorden zouden grootendeels ook op onze wet toepasselijk zijn, indien niet in Nederland bij velen nog het zonderling denkbeeld bestond, dat niet de liefde voor vrij onderwijs, maar het opdringen van een Overheidsschool voor een nationale deugd moet worden gehouden. Heeft eenmaal, ik hoop spoedig, het gezond verstand op dit punt gezegevierd, dan zullen alle partijen erkennen, dat deze nieuwe wet een nationaal werk mag worden genoemd; want, zooals Dr. Schaepman terecht gezegd heeft, „wel zullen wij door dit wetsontwerp niet verkrijgen, om met Vondel te spreken,

't Is alles pais en vreê
't Is al boter tot den boom,"

maar wij zullen weder naar het woord van Vondel eene kroon geplaatst hebben op „het spits der vrijheid." [2])

Voor de eerste maal in ons land is eene schoolwet aangenomen, die in waarheid een compromis, eene transactie kan worden genoemd; niet in dien zin, dat elke partij beurtelings wat heeft toegegeven

---

[1]) The Elementary education act bij W. A. Holdsworth. London 1870.
[2]) Hand. t. a. p. bl. 1393.

op, of losgelaten van haar beginselen, doch in dezen zin, dat bij haar samenstelling het streven heeft voorgezeten, om geene enkele richting als zoodanig te bevoordeelen, en dat steeds gepoogd werd om alles wat tot onbillijkheid of knoeierij zou kunnen aanleiding geven uit de wet te verwijderen. Dat ik hierbij in de eerste plaats den schranderen ontwerper der wet, den heer Mr. Æ. Baron Mackay, op het oog heb, spreekt van zelf, evenzeer als dat ik over de meerderheid der Commissie het stilzwijgen bewaar. Doch een enkel woord over de leden der minderheid, [1]) men duide het mij niet ten kwade, moet mij van het hart; een woord van hulde voor de loyale wijze, waarop zij tot het tot stand komen der wet hebben meêgewerkt. Zij hebben niet alleen, gelijk elk lid eener Commissie pleegt te doen, de vruchten van hun nadenken en groote administratieve kennis ten beste gegeven, maar zij hebben ook meermalen verbeteringen aangegeven of helpen tot stand brengen, die, omdat elk onpartijdig man ze moest billijken, de aanneming der wet hebben bevorderd. Nooit daarentegen hebben zij, door toezegging van steun of bedreiging met afstemming, eenige de minste pressie op de overige leden der Commissie pogen uit te oefenen. Eerst den dag vóór de eindstemming openbaarden zij hun besluit betreffende de door hen uit te brengen stem. Door zóó te handelen, stelden zij steeds zoowel de Regeering als hun medeleden zuiver voor de hunnerzijds geopperde bedenkingen, zonder ooit tot beginselverzaking uit te lokken. In de Commissie-vergaderingen, ik wensch het openlijk uit te spreken, werd een loyaal werk verricht.

Dat vele liberalen lang tegen de wet hebben geworsteld is begrijpelijk. Terecht zagen zij in, dat pacificatie nu eenmaal niet verkrijgbaar was zonder terzijdestelling van menig geliefkoosd beginsel. „Het is een zwaar beginseloffer hetgeen gevraagd wordt, -- het zij zoo" [2]) verklaarde de heer Hartogh, die echter later in de volbrenging van dat offer is blijven steken. Het spreekt van zelf dat zij, die hoegenaamd geen oog hadden voor de billijkheid en bruik-

1) De Heeren Roëll en Verniers van der Loeff.
2) Hand. t. a. p. bl. 1394.

baarheid van een ander systeem, —de „onverzoenlijken" — tegen hebben gestemd. Maar zij die „in 's lands belang" de wet hebben aangenomen, en daardoor natuurlijk ook de *rechtvaardigheid* van het nieuwe beginsel hebben toegegeven, want anders ware hun daad onverdedigbaar, hebben grooter blijk van politiek doorzicht gegeven dan genen. Misschien hadden zij ook bij eigen vrienden meer besliste en openlijke instemming gevonden, indien zij terstond, gelijk sommigen hunner in de Eerste kamer hebben gedaan, zich ruiterlijk op het standpunt geplaatst hadden, waarop eenmaal ook Thorbecke stond, toen hij de bekende woorden sprak: „het zijn in wezen, bestemming en middel andere machten, dan de Staat welke het onderwijs maatschappelijk te vormen en te besturen hebben", en „eene bijzondere school, goed ingericht, is, mijns inziens, eene ondersteuning van het publiek onderwijs. Er kunnen verkeerde scholen zijn, maar ik hoop dat het nadeel der verkeerde scholen, die bij eene volkomene vrijheid kunnen bestaan, op de algemeene werking van een welingericht nationaal onderwijs zal afstuiten. Men moet de bijzondere scholen niet betreuren; maar die integendeel beschouwen als eene bijdrage van particulieren aan de gemeene zaak, waarvoor anders het Bestuur moet zorgen. Een land waar enkel bijzondere scholen zijn, zou zich zeer wel kunnen bevinden. Het onderwijzen is geene taak van Regering. De Regering moet alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bijzondere personen gemeenlijk te kort schieten. Ik ben dus niet van de meening van den geachten spreker (Gevers Deynoot), dat eene bijzondere school eene zeldzame uitzondering moet zijn. Integendeel meen ik, dat de pogingen van particulieren om het onderwijs uit te breiden allezins aanmoediging verdienen" [1]) Of wel op het standpunt dat in 1866 Prof. Buys innam: „Ik geloof, dat een onbeperkt regt om bijzondere scholen op te rigten nog niet genoeg is om de vrijheid van onderwijs te vestigen; dat kunstmatige bescherming van de staatsschool, 't zij door het verstrekken van kosteloos onderwijs anders dan aan behoeftigen, 't zij door het toekennen van andere voordeelen, de bijzondere school feitelijk ommogelijk en dus het gegeven regt illusoir maakt. Zoo min als de vrije nijverheid kan het vrije onder-

[1]) Handel. 2e Kamer 1852/3 bl. 189[4].

wijs onder de heerschappij van een protectionistisch stelsel bloeien. Feiten als bij de de jongste discussiën in onze Tweede Kamer uit Lemsterland worden verhaald, waar de gemeente, zoodra zich daar eene bijzondere school kwam vestigen, plotseling het schoolgeld afschafte, om dus de concurrentie onmogelijk te maken, zijn in mijn oog gruwelen, regtstreeks aandruischende tegen den milden geest van onze grondwet. Kunnen zulke gruwelen niet met de wet in handen worden gekeerd, dat men niet schrome althans op dat punt die wet te wijzigen. [1]) Eindelijk, ik geloof, dat als de staatsschool, hoe sterk ik haar ook ben toegedaan, niet bestaan kan, zonder, ik zeg niet godsdienstloos, maar in den waren zin van het woord neutraal te zijn; wanneer zij noodzakelijk daartoe leiden moet, dat het opkomende geslacht op kosten van het algemeen gewonnen worde vóór een godsdienstige rigting in het bijzonder, 't zij dan de mijne of die van een ander, maar in elk geval niet de rigting van de geheele natie, zij dan met al hare voordeelen behoort te worden prijsgegeven. De moderne staat moet zijn de conservatieve instelling bij uitnemendheid; alle rigtingen en partijen, die bestaanbaar zijn met het regt, moet hij gelijkelijk en gelijktijdig steunen. Wordt hij daarentegen een werktuig van de meerderheid of van de minderheid, bestemd niet om te bewaren maar om te vernietigen alles wat de heerschende rigting niet is toegedaan, dan keeren wij terug tot de misbruiken van het oude en middeneeuwsche staatswezen, en is regt voor allen niet langer het levensbeginsel, het eigenlijke *raison d'être* van den modernen Staat. De Staat geen zedelijke exploitatie-maatschappij van wie of voor wie het dan ook zijn moge! Ziedaar mijne leus, en de waarheld van die leuze is mij liever, zelfs dan de gemengde school." [2])

Gewis hebben denkbeelden als deze vooral ook de liberale leden der Commissie van Voorbereiding bezield. Maar zouden de liberale voorstemmers der wet op hun standpunt niet verstandig gehandeld hebben, indien zij die denkbeelden onbewimpeld hadden verdedigd;

---

[1]) Evenwel: tijdens de beraadslaging over de nieuwe wet, kwam juist bij dit punt veler „beschroomdheid" het meest aan den dag!

[2]) Gids 1866, 1e deel, bl. 40, 41.

indien zij ronduit hadden verklaard, dat de openbare school, op de oude beginselen opgetrokken, gebleken is eene „vergissing" te zijn, want dat zij noch de eenheid, noch de verdraagzaamheid, noch de volkswelvaart en volksontwikkeling heeft aangebracht, vruchten welke der natie, die er sinds 1857 honderd en vijftien millioen guldens voor heeft opgeofferd, steeds waren voorgespiegeld.

Hoe dit zij: de nieuwe schoolwet is nu eenmaal met behulp van de drie groote staatspartijen tot stand gebracht. Onder aanvoering van den antirevolutionairen Minister Mackay, die zijn naam aan deze pacificatie heeft verbonden, hebben al de antirevolutionaire [1]) en alle Roomsch-Katholieke Kamerleden, in vereeniging met 17 liberale leden der Tweede Kamer en 31 leden der Eerste Kamer, ten slotte samengewerkt, om het struikelblok, 'twelk sinds meer dan vijftig jaren op den weg onzer politieke ontwikkeling gelegen heeft, op te ruimen. De heer Groen van Prinsterer, van wiens onverpoosden arbeid en onverzwakt geloofsvertrouwen wij thans de vruchten plukken, zeide reeds in 1866:

„Het is bijkans overtollig te berigten, dat ik thans Schoolwetherziening noch van de thorbeckiaansche, noch van de conservatieve partij, *als partij*, wensch of verwacht.

„Evenmin verlang ik de onderwijsquaestie, nu ze politieke beteekenis erlangt, te monopolizeren en te exploiteren voor de antirevolutionaire partij.

„Ik zou wenschen dat, in eene doeltreffende schoolwetherziening, de vrucht van samenwerking der godvreezenden en vrijgezinden uit alle rigtingen mogt worden gezien.

„Ik heb van de Natie te goeden dunk om mij niet te vleijen dat dit volksbelang bij uitnemendheid, langs *constitutioneel*-parlementairen weg zal triomferen, door nationale kracht." [2])

Welnu! Wat deze uitnemende staatsman verwacht heeft, is geschied. Het zaad, met onuitputtelijk geduld, stalen volharding en onovertrefbaar beleid, door hem en zoovele anderen uitgestrooid

---

[1]) Met uitzondering van Mr. B. J. L. Baron Lintelo de Geer van Jutfaas die bij de eindstemming afwezig was.

[2]) Parlem. Studiën en Schetsen. XXXIII. bl. 329 en III. bl. 4 v.

heeft eindelijk, vooral ook tengevolge van de geniale leiding van Dr. Kuyper, vrucht gedragen. Velen hunner hebben dit helaas! niet mogen beleven. Te grooter is het voorrecht, dat onze geëerbiedigde Koning nog zelf de schoolwet van 1878 door eene betere heeft mogen vervangen. Laat ons er dankbaar voor zijn!

En wat ons zelven aangaat, op onzen weg ligt het, den arbeid, door die volhardende mannen begonnen, voort te zetten. Aan hun voorbeeld ons te spiegelen, wanneer ook wij soms voor schijnbaar onoplosbare problemen worden geplaatst. Doch tevens te bedenken, dat deze goede uitkomst niet door onze kracht is verkregen, maar, ondanks onze menigvuldige afdwalingen en dwaasheden, door de kracht onzes Gods, den God onzer Vaderen, die de gebeden Zijns volks in verhooring doet gaan.

Hem alléén zij de eer!

16 December 1889.

INHOUD.

Bl.

INLEIDING..... 5

I. HET VERLEDEN..... 8

II. HET HEDEN..... 15

(Omvang van het probleem.)

a. De openbare school, d.i. eene school door de Overheid gesticht en onderhouden, moet behouden blijven voor allen, die van de bijzondere school geen gebruik willen, of, b.v. omdat zij ontbreekt, kunnen maken; zij moet echter verdwijnen, naarmate zij niet wordt begeerd..... 20

(Engelsch stelsel.)

b. De openbare school mag geen voorrang genieten boven de bijzondere; zij moet aanvulling, de bijzondere regel zijn..... 22

(Bevoordeeling uit de gemeentekas. — Verhouding van openbare en bijzondere school. — Rechtsgelijkheid der ouders. — Gevolgen daarvan voor de scholen. — Gelijke uitkeering aan *alle* scholen. — Aard der uitkeering: geen gunstbetoon, maar rechtsaanspraak. — Bemoeiing van Gedeputeerden. — Geen uitkeering aan de bijzondere school door de gemeente. — Bijzondere school regel, openbare aanvulling.)

c. De openbare school blijve, als gemeente-instelling, zooveel mogelijk buiten directen invloed van de centrale Regeering..... 44

d. De openbare school, waar zij nog bestaat, blijve zooveel doenlijk ingericht voor aller gebruik; niet dus uitsluitend voor modernen of voor vrijdenkers, maar evenmin uitsluitend voor

rechtzinnige Protestanten, Gereformeerden of Roomsch-Katholieken; geen Christelijke openbare school,..... 45

(Verwerping stelsel Van Houten. — Aard der openbare school ongewijzigd.)

e. Wie daartoe in staat is, bekostige zelf het onderwijs zijner kinderen.

f. Wie daartoe niet in staat is, worde middellijk noch onmiddellijk gedwongen, zijn kind naar de bijzondere school te zenden; aan de keuze der openbare school mogen geen geldelijke voordeelen verbonden worden, opdat de ouders bij die keuze zooveel mogelijk vrij blijven, en niet aanhoudend, tengevolge van de wetsbepalingen zelve, tusschen hun beurs en hun geweten worden geplaatst..... 50

(Verplichte schoolgeldheffing. — Proportioneele schoolgeldheffing.)

g. De bestaande vrijheid der bijzondere school worde eer uitgebreid dan ingekrompen.

h. Geen Staatsgeld mag worden uitgegeven, zonder zekerheid dat het tot zijne bestemming worde aangewend..... 60

(Vrijheidsbelemmering. — Kweekelingen. — Onderwijzers met hoofdakte. — Vrije orde en oefeningen der gymnastiek — Waarborgen voor goed onderwijs.)

i. Het rijk ondersteune, ter bevordering van het onderwijs, niet de school, maar de ouders, voor zoover deze niet betalen kunnen.

k. Het geve slechts zooveel ondersteuning, als noodig is om aan het beginsel van rechtsgelijkheid uitdrukking te geven..... 71

l. De Christelijke vrijgevigheid blijve de hoofdbron van inkomsten voor de vrije Christelijke school..... 72

(De bijdrage ten bate der minvermogenden. — Kostbaarheid van het nieuwe stelsel.)

m. In zake onderwijs trede de Overheid niet op, alsof de zorg voor het belang der ingezetenen in de eerste plaats bij den Staat berust. De ingezetenen mogen niet in alles ondergeschikt worden gemaakt aan den Staatswil..... 77

(Grond van de Staatsbijdrage.)

Beteekenis der gedane „concessies"..... 79
Wat verkregen is..... 82
III. De Toekomst..... 84
Gevolgen ten opzichte:
1°. Van den schoolstrijd op politiek gebied..... 84
(Herziening der grondwet. — Vrije examens. — Roomsch-Katholieke kerk.)
2°. Van het onderwijs in 't algemeen..... 93
(Schooldwang.)
3°. Van het Christelijk onderwijs..... 95
(Medewerking van het volk, de onderwijzers, de schoolbesturen en de kerk. — Verlies van vrijheid.)
Slot..... 99

KON. NED. STOOMDRUKKERIJ, WARMOESSTRAAT 106, AMSTERDAM.